

JOURNAL OF TURKISH LINGUISTICS

Volume 1, Number 1

September 2007

EDITORIAL BOARD

Oktay Ahmed (<i>Editor</i>)	<i>St. Cyril and Methodius University, Macedonia</i>
Nihan Ketrez	<i>Yale University, United States of America</i>
Barış Kabak	<i>University of Konstanz, Germany</i>
Gürer Gülsevin	<i>Ege University, Turkey</i>
Victor Friedman	<i>University of Chicago, United States of America</i>
Erdoğan Boz	<i>Afyon Kocatepe University, Turkey</i>
Aktan Ago	<i>Institute for Research of Turkish Lang., Macedonia</i>

ADVISORY BOARD

Arif AGO, Mücahit ASİMOV,
Sevim PİLİÇKOVA, Mayda ŞABANOVA

Published by:
Institute for Research of Turkish Language
Skopje, Macedonia

“Journal of Turkish Linguistics” is published by:
Institute for Research of Turkish Language
(Türk Dili Araştırma Enstitüsü) - *Founded 2006*

President: Oktay AHMED, oktay@tdae.org
Secretary: Aktan AGO, aktan@tdae.org

P.O. Box 264
1000 Skopje
Macedonia

E-mail:
contact@tdae.org (*general inquires*)
jtl@tdae.org (*Journal of Turkish Linguistics*)
Web: www.tdae.org

Editor:
Oktay Ahmed

“Journal of Turkish Linguistics” is published twice a year
(March and September)

Deadlines for manuscripts are:
December 20 (for March issue)
May 20 (for September issue)

Manuscripts, comments, suggestions, etc. should be sent to: <jtl@tdae.org>

All sent materials remains property of the *Institute for Research of Turkish Language* and can not be sent back to the senders.

Institute for Research of Turkish Language should not be responsible for the views and thesis presented in the published papers. Authors are responsible for their own papers.

© Copyright 2007 by the *“Journal of Turkish Linguistics”* and *Institute for Research of Turkish Language*.

No part of the printed materials could be reprint anywhere in any form without written permission from the publisher. If shown the source, the researchers could only make short citations.

Printed in the Republic of Macedonia

ISSN: 1857-5714

IN THIS ISSUE

<i>Foreword</i>	5
Nihan Ketrez, <i>Revisiting the Turkish Relatives</i>	7
Özgün Koşaner - Lütfiye Oktar, <i>Türkçede Dönüştürülme: Biçim-Sözdizimsel Bir Çözümleme</i>	24
Maria Petrou, <i>The Uniqueness of Spoken Turkish in Cyprus</i>	56
Fuzuli Bayat, <i>Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lugati't Türk" Eserinde Mitolojik Dünya Modeli ile İlgili Bazı Kavramlar</i>	74
Osman Kabadayı, <i>"belir-" Fiil Gövdesine Gelen Eklerin Düşündürdükleri</i>	85
Corrina Leschber, <i>Iranic-Turkish-Bulgarian Language Contact from a Contact-semantic Point of View</i>	95
Mehmet Akif Çeçen, <i>Kelime Hazinesinin Geliştirilmesinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar</i>	116
Vadim Ponaryadov, <i>Yenisey Runik Yazıtlarında Şivelerin İzleri</i>	138
Şerif Ali Bozkaplan, <i>Eski Uygurcada Kökteş Fiiller</i>	145
Neşe Emecan, <i>Duvar Yazıları Ne Diyor?</i>	157
Svetlana Prokopieva, <i>"Jakutisch. Kleines Erklärendes Wörterbuch des Jakutischen (Sacha-Deutsch)" as Contribution into Yakut (Sakha) Lexicography</i>	168
Hatice Çubukçu, <i>Austin'den Günümüze 'Sözel Edim' Kavramının Evrilmesi</i>	179
<i>Information for contributors</i>	187
<i>Subscription Notices</i>	189

FOREWORD

It's my pleasure to introduce the very first issue of "Journal of Turkish Linguistics", an international peer-reviewed journal of Turkish linguistics.

As a newly founded Institute for Research of Turkish Language (2006), this project is our first bigger activity. Founded for serving as a research institute for Turkish language in Macedonia, the Balkans, and the whole world, Institute for Research of Turkish Language mainly will focus on research publications, as it is this journal, as well as monographs, special thematic editions, conferences, dictionaries, publishing of MA and PhD thesis, etc.

The Institute had an open international call for papers. Even we were at the very beginning, we got many papers for the first issue. Every paper was sent to two reviewers. Thanks to the anonymous reviewers from all around the globe, now we have twelve (12) papers included in this first issue.

"Journal of Turkish Linguistics" will be published twice a year, in September and March. The deadlines are 20 December and 20 May, for March and September issues, respectively. As we were surprised with your interest to publish your works in this very first issue, I am almost sure that we'll get very interesting papers for the next issues, too. We are also interested in book reviews and notices.

The official languages for papers are Turkish and English. In this issue, you'll find four papers in English, and eight in Turkish.

The papers cover wide range of interests: from historical and present dialects to standard Turkish, from graffiti to speech act theory, from language contact to vocabulary, from morphosyntax to lexicography, etc.

I would like to thank to all our anonymous reviewers for their time and effort to review the papers sent to them, members of Editorial Board for their support and suggestions and members of Advisory Board for their directions. I would like especially to thank in my personal and the name of the Institute for Research of Turkish Language to our donors from "Brewery Prilep" (Prilepska Pivara), as without their help, we wouldn't be able to publish this issue.

Macedonia has very limited resources for scientific researches and publications, so your generous help, support, donations and especially subscriptions to the Journal are very welcomed. We are also interested in publication exchanges and in your or your institution's publications if

Journal of Turkish Linguistics, Volume 1, Number 1, September 2007

donated to our Institute. Linguistic publishers willing to advertise their publications in the Journal for very reasonable and competitive prices are very welcomed to contact us directly.

Please be sure that every single e-mail and letter sent to us will be seriously treated, so don't hesitate to send us your comments, views, suggestions, discussions, letters to publish, offers, etc. to <jtl@tdae.org>.

Best,

Oktay AHMED, *Editor*
oktay@tdae.org

REVISITING THE TURKISH RELATIVES

Nihan Ketrez
Yale University

This study reexamines the relative clause data that have been reported in the acquisition literature and discusses them in relation to the Accessibility Hierarchy (Keenan & Comrie, 1977) and the Parallel Function Hypothesis (Sheldon, 1974). Based on the existing data and new data from children's and adults' narrations and TV news reports, it argues that the Accessibility Hierarchy and the Parallel Function proposals are *both* necessary to account for the results, and only an account that unifies the two (cf. Hakuta (1982) and Kirby (1999)) can capture the patterns in the findings that appear to be contradicting with each other.

1. Introduction

The well-known Accessibility Hierarchy proposed by Keenan and Comrie in late 1970s predicts that subject relative clauses are much easier to produce and comprehend than object relative clauses (including indirect and oblique objects). In other words, the relative clause in (1) is more 'accessible' than the one in (2).

- (1) The horse that chased the girl.
- (2) The girl that the horse chased.

The accessibility or ease is considered to be a consequence of the relative order of subjects and objects in the Accessibility Hierarchy, which is argued to be universal. Experimental studies that are done on adult and child comprehension of relative clauses present evidence for the proposed hierarchy (Keenan & Hawkins 1989).

According to another proposal (Sheldon 1974, and the subsequent work), in addition to the grammatical function of the relative clause head, the position or the function of the relative clause (that is, the position of the N that is modified by the relative clause) within the main clause has an influence on the accessibility of the relatives. In other words, subject relative clauses are easier to process when they are in the subject position of a main clause (as exemplified in (3)). Then follow the object relative clauses that function as the objects of a main clause (as in (6)). The sentences in (4) and (5) exemplify the other options, where the relative clause head and the relative clause itself have conflicting grammatical roles and are thus less accessible. In (4), we have an object relative clause that functions as a

subject in the main clause and in (5) we have a subject relative clause that is the object of the main clause. This ordering is called the Parallel Function Hypothesis.

- (3) [The horse that kicked the boy] chased the girl.
- (4) [The boy that the horse kicked \emptyset] chased the girl.
- (5) The horse kicked [the boy that chased the girl].
- (6) The horse kicked [the girl that the boy chased \emptyset].

Variability in processing difficulty is observed to have direct correlation with natural performance and the emergence of a language; in other words, those structures that are difficult to process typically coincide with those that are less favorable or used less frequently in natural language performance (Hawkins 2004, among others). Both processing and performance, which is typically measured by the frequency of a particular structure in the natural production of a language, are heavily influenced by language universals and typology (Hawkins 2003, 2004). What is interesting (and also problematic) is that the Accessibility Hierarchy and the Parallel Function Hypothesis make different predictions with respect to the order of grammatical roles as I will discuss in more detail below. Therefore, they suggest different patterns in processing difficulty, order of emergence, and frequency of use in natural speech.

In this study, I look at the production and comprehension of Turkish relative clauses by adults and children from the perspective of these two orderings. I reexamine the results of the earlier studies on Turkish relative clauses, which are mostly based on experiment results. I also look at the Frog Story narratives (CHILDES) of adults and children (3, 5 and 9 years) and some production data based on TV news reports with the same focus. The first set of data that comes from the earlier studies provides us with information with respect to the use and comprehension of relatives in controlled experimental settings. The second set of data presents evidence for the frequency of use in natural speech. The goal of the study is to re-examine the results of the earlier studies, present new data and see which hierarchy or ordering can capture the treatment of relative clauses in Turkish speech production better. The findings in the present study lead us to the conclusion that neither of the hierarchies can capture the behavior of the relative clauses alone; rather, a *combination* of the two hierarchies (cf. Hakuta (1982) and Kirby (1999)) is the best way to account for the properties of the relatives in production and earlier comprehension data.

2. Competing Hierarchies

2.1 Accessibility Hierarchy (AH)

As mentioned in the introduction, AH account of the relative clauses is based on Keenan and Comrie's (1977) universal order of grammatical functions given in (7). In this account, subject relative clauses (SS and OS, those that modify the subjects, or objects in a sentence respectively) are expected to be more accessible than object relative clauses (SO and OO), no matter what grammatical role the relative clause has in the matrix clause.

$$(7) \quad \text{SUBJ} > \text{OBJ} > \text{IOBJ} > \text{OBLQ} > \text{GENP}$$

The hierarchy is supported by the errors recorded for adults and children by Keenan and Hawkins (1989), who suggest that errors of production decrease as the type of the relative clause increases in the AH. In (8) the results of Keenan and Hawkins (1989) are presented. The numbers show the correct use of relative clauses by adults and 10-11 year old children. The correct use rate decreases when we go down the hierarchy and the children's production is in parallel to the adult use of relative clauses (Table 3.1 of Keenan and Hawkins (1989: 70). *DS*, *Ocomp* and *genDS* are excluded).

(8) Correct use of relative clauses by adults and children.
Maximum possible score for each cell was 320.

	SU	DO	IO	OBL	GEN-SU	GEN-DO
Adults	204	200	181	167	100	114
Children	202	164	161	112	67	57

AH is in line with a more general processing theory proposed by Hawkins (1994, 1999, and the subsequent work). According to this theory, the number of nodes between the moved head and the gap it leaves behind determines the degree of accessibility of the relative clause. The object relatives are much more difficult to process due to the distance between the head and its original position.

2.2. Parallel Function Hypothesis (PF)

PF is originally proposed in Sheldon (1974) for the English language. It is also supported by Korean and Japanese as discussed in Clancy *et al.* (1986). According to PF, the parallelism between the grammatical role of the relative clause head and the role of the relative clause phrase in the matrix clause are both the determining factors in the ease of relative clause processing. Those structures where the relative clause head and the relative in the main clause have the same grammatical role (when they are both

subjects, or objects), are much easier to process than those where there is a conflict between the grammatical roles (when a subject relative clause appears in an object position). This hypothesis or hierarchy predicts that the sentence in (3) above (repeated here as (9)) is easier than (4) (example (10) below). The sentences are repeated here in (9-12) together with their type in terms of role/position of the relative clauses in each sentence. The four types are SS, OS, SO, and OO. The first letter stands for the role of the relative clause in the main clause (that is the role of the noun that the relative clause is modifying) and the second letter shows the role of the head in the relative clause (or the grammatical role that has been extracted).

- (9) [The horse that kicked the boy] chased the girl → SS
- (10) [The boy that the horse kicked \emptyset] chased the girl → SO
- (11) The horse kicked [the boy that chased the girl] → OS
- (12) The horse kicked [the girl that the boy chased \emptyset] → OO

The order that results from the PF is given in (13) together with the order that is predicted by the AH. The types given within the same curly brackets are not ordered in relation to one another.

- (13) Parallel Function (PF) → {SS, OO} > {SO, OS}.
Accessibility Hierarchy (AH) → {SS, OS} > {SO, OO}

According to Sheldon (1974), this hierarchy is a natural consequence of the fact that assigning one grammatical role to a noun is more economical, thus easier to process. Similar arguments are also seen in Karmiloff-Smith (1979) and Slobin (1986), who propose that, for children, it is easier to process structures that are associated with one single grammatical role.¹

In (14) we see the results of experiments done in English by Sheldon (1974) and Tavakolian (1981). The table shows the mean number of correct responses produced by five year olds. The order that is shown is SS>OO>OS>SO, thus it supports the Parallel Function Hypothesis. The picture is problematic for the Accessibility Hierarchy which predicts OS relatives to rank higher than OO relatives.

- (14) English data (Table-11 in Clancy *et.al* (1986))

¹ This one grammatical-unit/one-function is interpreted as *pragmatic* difficulty by Roeper (1982), who proposes that the difficulty or ease in the production of relative clauses is more syntactic in nature. In this study I focus on the competing hierarchies and their limits and applicability to the data. Syntactic analysis of the relative clauses in Turkish, and their acquisition from a syntactic point of view is beyond the scope of this paper.

	SS	SO	OS	OO
Sheldon (1974)	2.27	.64	1.17	1.55
Tavakolian (1981)	2.75	.50	1.13	1.25

Clancy *et al.* (1986) and also Aldai (1996) have similar conclusions for the languages they analyze. Their common conclusion is that the conflict between the two roles of the heads is the reason why SO and OS relatives are difficult. Clancy *et al.* look at Japanese and Korean children's comprehension of relative clauses such as the ones in (15).

(15) From Clancy *et al.* (originally from Harada *et.al.* 1976).
 Kirin: giraffe, zoo: elephant, shika: deer, taousu: knocked down,
 naderu: pat

- a. Kirin-**o** taoshi-**ta** zoo-**ga** shika-**o** nade-**ta** → SS
 The elephant that knocked down the giraffe patted the deer
- b. Zoo-**ga** taoshi-**ta** kirin-**ga** shika-**o** nade-**ta** → SO
 The giraffe that the elephant knocked down patted the deer
- c. Zoo-**ga** kirin-**o** taoshi-**ta** shika-**o** nade-**ta** → OS
 The elephant patted the deer that knocked down the giraffe
- d. Zoo-**ga** kirin-**ga** taoshi-**ta** shika-**o** nade-**ta** → OO
 The elephant patted the deer that the giraffe knocked down

According to their conclusion, the reason why PF works in languages such as Japanese and Korean has to do with the case marking system which, in these languages, signals the grammatical function. In SS and OO relative clauses the marking/role of the N is the same in both clauses, thus they are easier to interpret. In other types, there is a conflict in terms of marking.

Aldai (1996) has a similar suggestion for the "attraction" type of relative clauses in the Basque adult language. Relative clause structures are difficult to process when two case marking (ergative vs. dative) compete with each other. When such a complexity increases in the structure, PF gains the power over other strategies.

A study done on Hungarian by MacWhinney, Pleh and Bates (1985) also show that case marking plays an important role in the processing of relative clauses. Slobin and Bever (1986) report that case marking is the most important determinant in sentence comprehension in Turkish. Although their study is not based on relative clauses, their observation is important because it stresses the role of case marking in sentence processing.

2.3. Another Order

Although AH and PF accounts look discouragingly different, there are some properties that are common to both. SS relative clauses are at the top of both rankings and SO relative clauses are always at the end, for example. What make a difference are the types that go in between. Moreover, it is possible to see that the interaction of these hierarchies with the language particular properties of each language play a role in the involvement of each hierarchy in processing the language.

Kirby (1999), who observes this similarity, merges the two hierarchies and comes up with another hierarchy shown in (16) where the SS relative clauses are higher in the hierarchy than OS and OO relative clauses and SO relatives come the last. The hierarchy is proposed by Hakuta (1981) for the first time and found support in a study done on Hungarian by MacWhinney and Pleh (1988). The results of the English study done by de Villiers (1979) look similar to this proposal, as well: {SS, OS}>OO>SO.

$$(16) \quad \text{Hakuta (1981)/ Kirby (1999) Model} \\ S^S > \{O^S; O^O\} > S^O (=SS > \{OS; OO\} > SO).$$

In this section, I presented and discussed the competing hierarchies and reported the findings that support each. In the following sections, I review the studies done on the Turkish relative clauses, present more data and propose an account for the patterns observed in the production/comprehension of them from the perspective of these three orderings.

3. Turkish Relatives: An overview

Turkish marks subject and object relatives with distinct participle morphemes (Underhill, 1972; Hankamer and Knecht, 1976; Kornfilt 1997, among others). *-(y)An* is the subject relative clause marker and *-DIK* is the one used in non-subject relatives.² As opposed to the relative clause constructions in English, Turkish relatives are non-finite (Comrie 1981). Non-finite relative clauses are observed in other languages (e.g., Korean), as

² The morpheme *-(y)An* has four variants (*yan, yen, an, en*) and the morpheme *-DIK* has 16 variants (*dik, dık, duk, diik, tık, tuk, tiik, dıg, diğ, duğ, düğ, tğ, tiğ, tüğ, tuğ*) due to vowel and consonant harmony as well as glide deletion (after consonants) and k/ğ alternation (before vowels). In addition to *-DIK* and *-(y)An* relatives there is also another construction, locative-*ki*, that is analyzed as a relative clause construction in some studies (Erguvanli, 1980; Dasinger & Toupin, 1994; Schroeder, 2000). Ekmekçi (1990) considers it an alternative to relative clauses, and other studies such as Kornfilt (1997) do not mention it when describing the relative constructions. In the present study, I do not analyze such structures as relative clause structures and focus on the *-(y)An/-DIK* relatives only. The production of such relatives is reported in the “other” columns in the tables.

well and are considered similar to nominalization/subordination structures (Hawkins 1994). In the following examples from Turkish, the heads modified by the relative clause is italicized and the relative clause morphemes are shown in bold. The relative clause precedes the head it modifies.

- (17) [\emptyset_i Çocuğ-u tekmele-**yen** *at_i*] kız-ı kovaladı. → SS
[boy-acc kick-RC horse] girl-acc chased
'The horse that kicked the boy chased the girl.'
- (18) [At-**m** \emptyset_i tekmele-**diğ-i** *çocuk_i*] kız-ı kovaladı. → SO
[horse-gen kick-RC-poss boy] girl-acc chased
'[The boy that the horse kicked] chased the girl.'
- (19) At [çocuğ-**un** \emptyset_i kovala-**dığı-ı** *kız_i*]-**i** tekmeledi. → OO
Horse [boy-gen chase-RC-poss girl]-acc kicked
'The horse kicked [the boy that chased the girl].'
- (20) At [\emptyset_i kız-ı kovala-**yan** *çocuğ_i*]-**u** tekmeledi. → OS
Horse [girl-acc chase-RC boy]-acc kicked
'The horse kicked [the girl that the boy chased].'

The object relative clause suffix *-DIK* is homophonous with the subordination suffix *-DIK* which is attached to the embedded verb in the complement clauses. *-DIK* is the non-future subordination marker and it alternates with *-(y)AcAK* (future) and *-mA* (infinitival) affixes in subordination. In subordination clauses, too, just like in relative clauses, the subject of the clause is marked with the genitive case. Therefore these clauses are very much the same on the surface.

- (21) At-**m** *kız-ı* kovala-**dığı-ı-nı** biliyorum.
Horse-gen girl-acc chase-**DIK**-poss-acc know
'I know [that the horse is chasing the girl].'
- (22) At-**m** \emptyset kovala-**dığı-ı** *kız*
Horse-gen chase-**DIK**-poss girl
'The girl that the horse was/is chasing.'

An interesting error observed in a 2;6 year old child's spontaneous speech (Boğaziçi University Baby Corpus, Istanbul) may be interpreted as this child's confusion with relative clause and embedded structures (23). In this error, she produces the infinitive marker *-mA*, in stead of the relative clause

marker in a subject relative clause. Based on this idiosyncratic error, we can suggest that the child is aware of the similarity between the two types of constructions.

- (23) *Çocuğ-u giydir-**me**-yi kadın (2;6 Mine)
Child-acc dress-up-ME-? woman

Correct form:

Çocuğ-u giydir-**en** kadın

Child-acc dress-up-REL woman

'The woman who dresses up the child'

Ekmekçi (1990), who studies children's imitation of relative clauses, also draws attention to the similarity of *-DIK* structures in relative and embedded clauses and attributes the relatively easy imitation of object relative clauses that she observes to this language particular property, namely the frequent use of *-DIK* across various grammatical structures and contexts.³

Relative clauses emerge pretty late in children's speech when compared to the use and emergence of similar structures in English. Slobin (1986) suggests that the late acquisition is relevant to the factors such as the word order (relative clauses do not have a word order pattern that is parallel to the matrix clause structure) and non-finiteness of the clause. Slobin (1986) reports that when 4-year olds are asked to act out the sentences with relative clauses, they leave out the relative clause and act out the rest of the sentences (shown in bold face below).

- (24) [İneği düşüren] **kuş zebraı okşasın.**
The bird that knocks down the cow should pat the zebra
- (25) **Lama** [zürafayı iten] **kurdu ısırısın.**
The llama should bite the wolf that pushes the giraffe
- (26) [Lamanın ellediği] **kaz kediye ısırısın.**
The goose that the llama touches should bite the cat
- (27) **Eşek** [devenin sevdiği] **koyun-u itsin**
The donkey should push the sheep that the camel caresses.

³ According to Ekmekçi (1990), although children are better at *imitation* of the object relative clauses, their comprehension of subject relative clauses is observed to be less problematic than that of object relatives.

This finding shows that children are having difficulty with the comprehension of the relative clauses, but does not show exactly where they have difficulty.⁴ In other words, these findings do not support any of the hierarchies over the other. In the following section, I look at the results of a study that is done particularly to test the applicability of the Parallel Function Hypothesis to Turkish.

4. The relevant data

4.1 Experiments (Özcan (2000) and Ekmekçi (1990))

Özcan (2000) looks at *-(y)An/-DIK* distinction, and the syntactic position in the speech of 42 monolingual children in the age groups of 5, 7 and 9 years. The tasks she uses are question/answer, picture description and elicited narration tasks. Table in (28) shows the cumulative results (correct responses) she reports for each age group (Table-6 in Özcan 2000).

(28) Distribution of SS,OS,SO,OO clause types in all groups

Age Group	SS	OS	SO	OO
5-year-olds	53%	41%	4%	2%
7-year-olds	52%	38%	4%	6%
9 year-olds	48%	38%	8%	5%

The results of this experiment is problematic for the PF order, as discussed by Özcan, because the OO relative clauses are somewhere at the end of the ordering in all age groups while PF predicts a higher ranking. Özcan does not attribute this result to any other hierarchies and leaves the discussion with the conclusion that PF cannot predict the Turkish results. Interestingly, the pattern seen in her results is clearly in line with the AH analysis of the relative clauses. Just as predicted by AH, the object relative clauses are the ones that are clearly more difficult for children in all age groups.

Some other experiments done by Ekmekçi (1990) also reveal that object relative clauses are more difficult than subject relatives for children in similar age groups. Ekmekçi (1990) notes that the errors observed in the production of relative clauses shows that children have more difficulty with the production of object relatives and try to replace object relative structures with those of the subject relatives. In such commission errors that Özcan (2000) reports as well (29-31), *-(y)An* is produced instead of *-DIK* and the genitive case is omitted.

⁴ It is also important the note that these sentences do not necessarily force a child to act out the action in the relative clauses and it is possible that the children did not understand what they were supposed to do during the test.

- (29) *Çocuk gazeteyi veren anne (9;0)
child newspaper-acc give-YAN mother
Correct form: Çocuğun gazeteyi verdiğ*i* anne
- (30) *Köpek kovalayan tavşan (7;8)
dog chase-YAN rabbit
Correct form: Köpeğin kovaladığ*ı* tavşan
- (31) *Köpek havlayan çocuk (5;3)
dog bark-YAN child
Correct form: Köpeğin havladığ*ı* çocuk

These errors show that children have more difficulty with the object relative clauses with *-DIK*, and as a solution to this problem, they choose the option of replacing *-DIK* with *-(y)An*. In other Turkic languages, *-(y)An* is the only relative clause marker available in the language (Slobin, 1986). This fact, as well as the preference of *-(y)An* over *-DIK* in children's speech, are in line with the prediction of AH: The subject relative clause marker is the unmarked form, which is expected to be easier and more commonly used. In summary, the experiment results reported by Özcan (2000) as well as the production data reported by Ekmekçi (1990) support AH, rather than the PF account. Not all child data in Turkish confirm the AH though. In the next section, I report the results of Frog Story narratives of children, which are more in line with the PF.

4.2 Frog Story Narratives

The data in this section come from the Frog Story narrations of children (and adults), 10 subjects in each age group, at the years of 3, 5 and 9. The data are available at the CHILDES database and are collected with the aid of a picture book by Mayer (1969) that tells the story of a child looking for his frog that runs away from home.⁵ These data are analyzed as natural spoken data of children and adults and provide evidence for the frequency of each relative clause type in language performance.

In (30), the production of children in the age groups of 3, 5, and 9 are provided. We do not have any use of relative clauses in the speech of 3 year old subjects, which is not surprising as Aksu-Koç and Slobin (1985) reports that relative clause is not observed until 4;8 in Turkish children's speech. In 5-year-old subjects' speech we have 4 instances of relative clauses and all of them are object relative clauses that occur in object

⁵ See Dasinger & Toupin (1994) for a study of the Frog Story relative clauses and their discourse functions in the narrations.

positions. This is problematic for AH, which does not predict an emergence of object relative clauses before subject relative clauses. In the oldest group of children, who are nine years old, we have 5 instances of SS and OO relative clause uses, 1 instance of OS and 2 instances of SO relatives.

(32) Frog story children

Age group	SS	OS	SO	OO	Other
3-year-olds	0	0	0	0	1
5-year-olds	0	0	0	4 (100%)	0
9-year-olds	5 (33%)	2 (13%)	1 (6.6%)	5 (33%)	2 (13%)
Total	5 (25%)	2 (10%)	1 (5%)	9 (45%)	3 (15%)

The overall picture seen in children's use of relative clauses suggest PF rather than the AH analysis. This result is in contradiction with the experimental results on the ease of production reported in the previous section. They are different from the frequency results of relative clauses in adults' narratives which are reported below as well, so they cannot be attributed to the difference in the type of data.

As seen in the table in (33), the OS and SS relative types are the most frequent ones in adult speech, observed 11 and 8 times. Then follow the OO relatives. SO type is the least frequent one. They are observed 6 times and once, respectively. This ordering is closer to the ordering suggested by AH because subject relative clauses are used more frequently (19 times in total) than the object relative clauses (7 times in total).

(33) Frog story adults

Subject	SS	OS	SO	OO	Other ⁶
1	0	0	0	0	0
2	0	2	0	3	1
3	1	2	0	0	2
4	1	0	0	0	0
5	0	1	0	0	0
6	3	4	0	0	3
7	1	0	1	0	0
8	2	2	0	0	1
9	0	0	0	2	0
10	0	0	0	1	1
Total	8 (23%)	11 (32%)	1 (3%)	6 (17%)	8 (23%)

⁶ The other type relatives include *locative-ki* constructions, which I do not include into the analysis. If I were to include them as object and subject relatives, the order of preference would not change.

However it is also important to note that the total use of the SS and OO relatives (14 times in total) is higher than the total use of OS and SO relatives (12 times in total). Although it is not a great difference, it still shows that the PF has some impact on the production of relatives.

In summary, while the Frog Story narrative children display a clear influence of PF in their speech, AH seems to be taking over in adult speech, as the subject relatives are more frequent. A closer look at the results suggests that PF has at least some impact in the adults' narrative choices. Before we discuss the results in more detail, let us see another type of adult spoken data, which is similar to the Frog Story adult results.

4.3 News Reports

Relative clause use is an important property of news report genre in Turkish. The data analyzed in this section come from the news reports obtained from NTV and are based on 3-4 minute-long news videos on a variety of topics.⁷ All the sentences that had a relative clause are transcribed and coded as SS, SO, OS or OO and then counted and analyzed as samples of spoken, formal adult speech data. The scores are reported in the table in (34) below. The first and the second columns are the number and name of the news video, and the scores indicate numbers of each use of the particular type of relative clause.

⁷ All the news reports are randomly selected from the news videos available at <http://www.ntvmsnbc.com>.

(34) Frequency of relative clauses in NTV News reports.

	NTV News Title	SS	SO	OS	OO
1.	<i>Ying Ying bir yaşında</i>	3	0	0	0
2.	<i>Tarkan Açık hava'yı salladı</i>	4	0	2	1
3.	<i>Biber gazı</i>	6	0	0	0
4.	<i>Sudoku</i>	7	0	2	2
5.	<i>Güneşin zararları</i>	1	0	1	0
6.	<i>Anzer balı</i>	4	0	2	1
7.	<i>Orhan Pamuk ve Nobel</i>	1	0	2	1
8.	<i>Kurtarma operasyonu</i>	3	0	2	1
9.	<i>Datça'da rüzgar sörfü</i>	3	1	3	0
10.	<i>Kameraman kazası</i>	7	0	3	0
11.	<i>Eminönü'nde patlama</i>	3	0	2	0
12.	<i>Uçak kazası</i>	5	0	1	1
13.	<i>Afrika dansı</i>	3	0	1	0
14.	<i>Soğuk hava</i>	1	0	1	0
15.	<i>Öğrenciye ceza</i>	1	0	2	1
	Total	52 (61%)	1 (1%)	22 (26%)	9 (11%)

The total results observed indicate that SS is the most commonly used relative clause type in the TV news. It is recorded 52 times and is followed by the OS relatives, the other types of subject relative clauses that were produced 22 times. OS relatives are the least common one, recorded only once in 15 news reports examined. OO relatives are observed 9 times. This ordering supports the AH once more, as the subject relatives, SS and OS are the most frequently used ones. The ordering does not support the PF if we look at the relative clause types individually, because OS type relatives are more frequent than OO relatives with the parallel function. However, it is also important to note that when we combine the object types, we see that the total number of uses of SS and OO relatives (61 times), is still higher than the total number of OS and SO relative clauses (23 times). As mentioned in the earlier section, too, the combined analysis suggests that PF has *some* role in relative clause production in news reports and it cannot be ruled out completely.

5. Discussion of the results

The results obtained in the experimental studies and the ones we have seen in an analysis of the frequency of relative clauses in children's narrations seem to contradict with each other. The experiment results (Özcan 2000) are in line with the predictions of AH, although they were not presented as such.

The other hierarchies are not supported. Frequency data coming from children support PF. OO>SS order observed in 5-year-olds and SS=OO order observed in 9-year-olds are problematic for AH. Adult Frog Story narration results as well as the data based on news reports support AH and are problematic for PF proposal when relative clause types and their order with respect to each other are analyzed individually.

When we try to evaluate the results from the perspective of the complete hierarchies of four types, we cannot go far as the results seem to be conflicting with each other. However, if we look at the position of the individual types in the results, we see a consistent picture. The relative clause type that is the least frequent is SO in *all* types of data and this is expected in *all* hierarchies, for example. Similarly, SS-type subject relative clauses are observed to be easier and more frequent in the experiments and in production except in the Frog Story narrations of 5 and 9 year old children and adults.

On the other hand, the errors, and the clear difficulty observed in production are seen only in object relative clauses. Children replace *-DIK* with *-(y)An*, that is, object relative marker is replaced by the subject relative marker. This is in line with the prediction of the AH. Although it is the AH that predicts that subject relatives will be easier and therefore may be replacing the object relatives (if one of them is to substitute the other), we can also suggest that this is a direct consequence of *one-function-one-role* requirement in children's speech. As mentioned above if children associate one phonological form with one single grammatical function (as discussed by Sheldon (1974), Clancy et al (1989)), then it is very likely that the relative clause marker that they will accept is *-(y)An* because the only function of this particular phonological form is relativization whereas *-DIK* is homophonous with the subordination affix. From this perspective, *-DIK* would be a more complex form for the child to comprehend due to its multi-function in the language. This explains why OS relative clauses that are marked with *-(y)An* rank higher in the frequency of use. *-(y)An* is preferred not only because it is the subject relative clause marker (thus, AH) but also because it has a unique function (rationale underlying PF hypothesis). In order to deal with this complexity, then, it is likely that children introduce PF strategy in their grammar *together with* AH. Such a strategy that unifies the two proposals is in line with the Kirby (1999)/Hakuta (1982) model.

When we look at the relative preference *within* the object relatives, we see again that PF *does* play a role as seen in the Frog Story narratives by children. It is important to note that, in Özcan's (2000) study, too, OO relatives are produced easier than the SO relatives by 7-year-old subjects. Only in others, SO has a higher ranking. Therefore, the results do not completely contradict with each other when we look at them more closely.

Similarly, in the news reports of adults, we concluded that the high scores observed in SS and OS relatives support the AH, and the fact that OS relatives are more frequent than OO relatives is problematic for PF. However, we also saw that the total of SS and OO scores is much higher than total of SO and OS scores, in a way, showing that PF cannot be totally ruled out.

The case-marking effect on the production of relative clauses, as suggested by the studies that support PF analysis, does not seem to have a direct effect in the production of relative clauses especially because of the use of OS relative clauses by speakers. This may be a consequence of the possibility that the strategy mentioned above (unique function/form) is a stronger strategy when it comes to the relative clause production. It may also be a consequence of the fact that case marking effect is not always relevant in Turkish because subjects are not always overtly marked: Nominative case does not have a phonological realization in Turkish, and subjects of object relatives are marked with the genitive. Moreover, objects do not always bear overt accusative/dative case marking. In other words, although children and adults follow the morphological clues when interpreting the grammatical roles of the NPs, the lack of any morphological marking on the NPs is not very uncommon. Therefore, case marking cannot be as essential as it is in other languages discussed above when it comes to the processing of relative clauses.

6. Conclusion

In this study, I reexamined the earlier findings based on the comprehension and production of relative clauses in experimental settings. I included some corpus frequency data into the discussion as such data are observed to complement and parallel the processing difficulty trends in a language (Hawkins 2004, among others).

Although the results seem to be conflicting with one another with respect to the relevance of the two hierarchies discussed, it is possible to capture a regular pattern through an examination of the individual relative clause types and their positions in the ordering. While AH seems to be a stronger and a more dominant strategy in the relative clause production and use frequency in Turkish, PF also has an essential and explanatory role in the production preference of some relative clauses. Those cases are mostly the instances where the complexity of the structures gets greater and become harder to tackle. The Kirby/Hakuta Model that combines AH and PF predictions can account for the differences in the results coming from different sources and captures the general pattern observed in the data. Further investigation of the issues presented in this study will be crucial to see the complete picture underlying the processing and performance trends

of the relative clauses in Turkish and to evaluate the limitations of various models and hypotheses.

References

- Aksu-Koç, A. & D.I. Slobin (1985). Acquisition of Turkish. In Slobin, D. I. (ed.) *Crosslinguistic Study of Language Acquisition*. Volume 1: *The Data*. New Jersey: Lawrence Earlbaum Assoc. 839-878.
- Aldai, G. (1996). Relativization Strategies in Historical Basque. Ms. University of Southern California, Los Angeles.
- Comrie, B. (1981). *Language Universals & Linguistic Typology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Clancy, P., H. Lee, M. Zoh (1986). Processing strategies in the acquisition of relative clauses: universal principles and language specific realizations. *Cognition* 24, 224-262.
- Dasinger, L. & C. Toupin. (1994). The development of relative clause functions in narrative. In Berman & D.I. Slobin (eds.) *Relating events in relative: A cross linguistic developmental study*. New Jersey: Lawrence Earlbaum Assoc. 457-514.
- Ekmekçi, Ö. (1990). Performance of Relativization by Turkish children at the imitation and production levels. Paper presented at the 5th international conference on Turkish linguistics. London. August 15-17. 1987.
- Erguvanlı, E. (1980). A case of syntactic change: *ki* constructions in Turkish. *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Humanities*, 8-9. 111-139.
- Hakuta, K. (1982). Grammatical Description versus configurational arrangement in language acquisition: the case of relative clauses in Japanese. *Cognition* 9, 197-236.
- Hamburger, H. and S. Crain. (1986) Relative Acquisition, In Kuczaj, S.A. (ed.) *Language Development*. Volume 1: *Syntax and Semantics*. New Jersey: Lawrence Earlbaum Associates Publishers. 245-274.
- Hankamer, J. & Knecht, L. (1976). The role of the subject/ non-subject distinction in determining the choice of relative clause participle in Turkish. *Harvard studies in Syntax and Semantics*, vol.2: 197-219.
- Hawkins, J. A. (1994). *A performance theory of order and constituency*. Glaskow: Cambridge University Press.
- Hawkins, J. A. (1999). Processing complexity and filler gap dependencies across grammars. *Language* 75 (2). 244-285.
- Hawkins, J. A. (2003). Efficiency and complexity in grammars: Three general principles. In Moore, J. and M. Polinsky (eds.) *The nature of explanation in linguistic theory*. CSLI Publications. 121-152.
- Hawkins, J. A. (2004). *Efficiency and complexity in grammars*. New York: Oxford University Press.

- Keenan, E. & B. Comrie (1977). Noun phrase accessibility & universal grammar. *Linguistic Inquiry* 8(1). 63-99. Reprinted in Keenan, E. (ed.) *Universal Grammar: 15 Essays*. London: Routledge 3-45.
- Keenan, E. & S. Hawkins (1989). The psychological validity of the accessibility hierarchy. In Keenan, E. (ed.) *Universal Grammar: 15 Essays*. London: Routledge 60-85.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*, London: Routledge.
- Kornfilt, J. (2000). Locating Relative Agreement in Turkish and Turkic, In Göksel, A. & C. Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 189-196.
- Kirby, S. (1999). *Function, Selection and Innateness: the Emergence of Language Universals*. New York: Oxford University Press.
- MacWhinney, B. & C. Pleh (1988). The processing of restrictive relative clauses in Hungarian. *Cognition* 29. 95-141.
- Mayer, M. (1969). *Frog, where are you?* New York: Dial Books.
- Özcan, F. H. (2000). Production of Relative Clauses in the Acquisition of Turkish: The role of parallel function hypothesis. In Göksel, A. & C. Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 307-316.
- Roeper, T. (1986) On the importance of Syntax and the Logical use of evidence in language acquisition. In Kuczaj, S.A. (ed.) *Language Development. Volume 1: Syntax and Semantics*. New Jersey: Lawrence. Earlbaum Associates Publishers. 137-158.
- Schroeder, C. (2000). Attribution in Turkish and the function of *-ki*. In Göksel, A. & C. Kerslake (eds.) *Studies on Turkish and Turkic Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 307-316. 205-216.
- Sheldon, A. (1974). On the role of parallel function in the acquisition of relative clauses in English, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13, 272-81.
- Slobin, D.I. (1986). The acquisition and use of relative clauses in Turkic and Indo- European Languages, In D.I. Slobin & K. Zimmer (eds.) *Studies in Turkish Linguistics*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 273-294.
- Tavakolian, S. (1981). The conjoined clause analysis of relative clauses. In Tavakolian, S. (ed.). *Language acquisition and linguistic theory*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Underhill, R. (1972). Turkish participles. *Linguistic Inquiry* 3(1). 87-99.

TÜRKÇEDE DÖNÜŞLÜLÜK: BİÇİM-SÖZDİZİMSEL BİR ÇÖZÜMLEME

Özgün KOŞANER – Lütüye OKTAR
Dokuz Eylül Üniversitesi

Abstract

Turkish employs both the nominal and the verbal strategies in marking reflexivity. *Kendi* ve *kendisi* anaphors used in marking nominal reflexivity and reflexive markers *[-(I)n]* / *[-(I)l]* used in encoding verbal reflexivity exhibit quite different properties when compared with the reflexive markers used in other languages. Therefore it seems difficult to explain the linguistic phenomenon of reflexivity in Turkish merely on a single component of grammar. In this connection, the present study attempts to describe the morpho-syntactic features of reflexive constructions in Turkish.

Within the theoretical framework of Distributed Morphology (Halle & Marantz 1993) which theorizes the interplay of semantic, syntactic and morphological components of grammar, the present research aims to investigate the distributive and behavioral characteristics of Turkish reflexives.

Within the analytical framework of Corpus-Based Approach, this research reports from the corpus analysis of Turkish reflexives carried out on written Turkish texts (435 newspaper articles and two political novels).

With reference to the findings obtained from the corpus-based analysis, it seems possible to indicate that reflexive anaphors in Turkish are derivatives of *intensifier+reflexive* constructions.

I. Giriş

Doğal diller dönüşlülüğü, eylemcil bir biçim ve sözel göndergesel adılar olmak üzere iki tür düzenek kullanarak kodlamaktadırlar. Ancak bu düzenekler birbirlerine koşut değillerdir. Çoğu dil her ikisini de kullanmaktadır (Lidz 1996: 13). Diğer bir deyişle, diller arasında dönüşlülüğü belirtmenin iki yolu vardır: ya yükleyici (örneğin, bir eylem) ya da üyelerden biri dönüşlü olarak belirtilir (Reinhart ve Reuland 1993: 662). Eylemcil biçimbirimlerin kullanıldığı dönüşlülük stratejisi ‘içsel’, göndergesel adıların kullanıldığı strateji de ‘dışsal’ dönüşlülük stratejisi olarak tanımlanabilir. İçsel dönüşlülükte baş konumdaki kurucu (eylem), ya açık bir biçimbirimle ya da biçimbirim almadan sözlükçede dönüşlü olarak belirtilir. Bu gibi durumlarda, dönüşlülük, eylemin rol-yapısında bir işlem, eylemin rollerinden birinin silinmesi olarak görülebilir ve bu tür eylemler sadece dönüşlü olarak kullanılabilirler (Reinhart ve Reuland 1993:

662). İçsel-dönüştü olmayan bir eylem ise, üyelerinden birini dönüştü gönderge olarak seçip dönüştülebilir.

Türkçe, dönüştülüğün kodlanmasında içsel ve dışsal dönüştülük stratejilerinin ikisini birden kullanmaktadır. Bu bağlamda, Kornfilt, Türkçede biri bağı biçim olan eylemcil bir sonek, diğeri ise bağımsız bir biçim olan iki tür dönüştü olduğunu ileri sürmektedir (2001: 197). Dönüştülüğü belirtmekte bağımsız biçimbirim *kendi* ve bu biçimbirimin, öncülüyle kişi ve sayı uyumu gösteren çekimlenmiş biçimleri kullanmaktadır (Kornfilt 2001: 197). Özsoy ise, dönüştü yapının *kendi* dönüştü göstergesi ya da *{-(I)n}* dönüştü eki ile oluşturulduğunu belirtmektedir (1994: 334). Demircan da, farklı bir bakış açısıyla, dönüştü anlatımın bir tür edilgen anlatım olduğunu, dolayısıyla da nesnenin dışlandığını, öznenin ise işlevsel kimliğinin değiştiğini savlamaktadır (1993: 143). Demircan'a göre, *{-(I)n}* ve *{-(I)l}* dönüştülük biçimleridir (1993: 142). Bu saptamalar, Türkçenin hem eylemcil hem de adcıl dönüştülük stratejilerini kullandığının göstergeleri olarak kabul edilebilir.

Türkçede eylemcil dönüştülük üzerine çok fazla çalışmaya rastlanmamaktadır. Dönüştülük üzerine yapılan çalışmalardan Özsoy (1990, 1993, 1999), Cem Değer (1996) ve Kornfilt (1984, 1997, 2001), genellikle, *kendi* dönüştü göndergesinin yapısal ve kullanımsal özelliklerini ele almışlardır. Eylemcil dönüştülükle ilgili olarak, geleneksel dilbilgisi kitapları genel tanımlar yapmaktan öteye gidememişler; ancak Banguoğlu (1974), Adalı (1979), Göksel (1993, 1995) ve Demircan (1993, 2003, 2005) eylemcil dönüştülüğe ilişkin önemli saptamalar yapmışlardır. Bu saptamalar doğrultusunda Türkçedeki eylemcil dönüştülükte ilk göze çarpan özellik, diğeri dillerde de sistematik olarak görülen, belirsizliktir. Örneğin, Türkçedeki *{-(I)n}* biçimbirimi hem edilgen hem de dönüştü yapılarda kullanılmaktadır:

- (1) a. Çiçek-ler su – la – n – dı. (Edilgen)
b. Ali giy – in – di. (Dönüştü)

Lidz'e (1996) göre bu belirsizliğin nedeni, biçimbirimin anlamına, bu tür yapılarda ortaya çıkan sözdizimsel yapıya ve üye yapısı sunuşlarına bağlanabilir. Lidz'in (1996) bulgularına göre, dönüştülük biçimbirimin sadece bir anlambilimsel ya da sözdizimsel sunuluşu bulunmamaktadır; aksine bir dizi anlambilimsel ve sözdizimsel yapıyla uyumlu olan sadece bir üye yapısı sunuluşu vardır. Göndergenin yorumlanması anlambilimin konusuyken, göndergesel biçimler için potansiyel öncüllerin ve bağlama alanlarının belirlenmesinde sözdizimsel ilkeler de önemli bir rol

oynamaktadır (Lidz 1996: 13). Türkçede göndergesel adılların yanı sıra eylemcil dönüşlülüğün de bulunması biçimbilim - sözdizimi ilişkisini gündeme getirmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın temel alanı, anlambilimi, sözdizimi ve biçimbilimi kapsayacak biçimde belirlenmiştir. Dilbilimin üç düzlemi çerçevesinde bu çalışmanın amacı, “Türkçe dönüşlü yapıların” biçim-sözdizimsel özelliklerinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın iki temel sorusu vardır. Bu sorulardan birincisi “*Türkçede dönüşlü göndergelerin nasıl bir içsel yapı sergiledikleri*” sorusudur. Bu sorunun yanıtlanmasında söz konusu göndergelerin “*dönüşlü adıl + pekiştirici*” olduğu ya da tarihsel olarak “*adıl + pekiştirici*” bileşiminden türemiş olabilecekleri olgusu (König ve Siemund 2000: 42) temel alınmıştır. Çalışmanın amacına ulaşması için sorulması gereken ikinci soru ise, “*kılış ya da oluşun doğrudan doğruya kılıcı üzerine dönmesi ya da kılıcı ile ilgili daha bir çok durumun belirtilmesi*” (Banguoğlu 1974: 283) temel güdülenmesiyle ortaya çıkan “*adcıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerinin bütüncül bir yaklaşımla incelenip incelenemeyeceği*” sorusudur.

Bu sorular, inceleme alanını anlambilim, sözdizim ve biçimbilim olarak belirleyen *Dağıtılmış Biçimbilim* kuramı çerçevesinde yanıtlanacaktır.

II. Kuramsal Artalan: Dağıtılmış Biçimbilim

Halle ve Marantz (1993), biçimbilimin dilbilgisinin sadece bir bileşenine indirgenemeyeceği; aksine bu bileşenin farklı bileşenlere dağıtılmış olduğu savından yola çıkarak kuramlarını *Dağıtılmış Biçimbilim* (bundan sonra DB) olarak adlandırmışlardır (1993: 111 – 112).

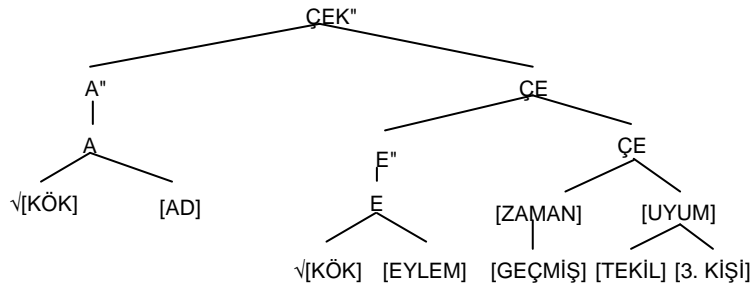
DB, biçimbilimi dilbilgisinin hemen tüm bileşenleriyle etkileşim içinde olan bir bileşen olarak tanımlamakta ve biçimbilimi sözdizimle birlikte dilbilgisinin merkezine oturtmaktadır. DB’de biçimbilim, sözdizimsel türetime girdi sağlamanın yanı sıra, bu türetimin sonucunda ortaya çıkan yapıların Sesbilimsel Yapı ve Mantıksal Yapı ile ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Daha somut bir ifadeyle, sözdizimsel bileşen tarafından tamamlanan sözdizimsel yapılar, Biçimbilimsel Yapı olarak adlandırılan ve sözdizimsel yapı üzerinde çok kısıtlı bazı düzenlemeler yapabilen bir bileşene girdi sağlamaktadır. Biçimbilimsel Yapı bileşeninin çıktısı ise, *Sözcük Dağarcığı*ndaki birimleri türetimdeki budaklarla eşleştiren *Sözcük Ekleme* tarafından yorumlanmaktadır (Acquaviva 2002 : 938).

DB, öncelikle, sözdizimsel türetime girdi olarak sunulan birimlerin sesbilimsel özelliklerinden yoksun olduğunu savlayarak, diğer üretici dönüşümsel yaklaşımların (Chomsky 1981, 1993, 1995) sözlüksel birimlerin bütün çekimsel ve sesbilimsel özelliklerini sözlükçe yükledikleri savını

reddetmektedir (Halle ve Marantz 1993: 112). DB'e göre, önceki yaklaşımlarda sözlüksel birimler olarak adlandırılan birimler sözlükçede değil, sözdizimde ya da sözdizimden sonra oluşturulmakta ve düzenlenmektedir (Acquaviva 2002: 938). Bu aşamada *biçim-sözdizimsel özellikler kümesi* biçimbilime ilişkin ulamsal bilgiden ve *kişi, sayı, cinsiyet* gibi özelliklerden oluşmaktadır. Yani, Yönetme ve Bağlama Kuramının (Chomsky 1981) aksine, DB'de sözdizim, sözlüksel birimlere benzeyen somut birimlerle uğraşmaz; bu sözlüksel birimler yerine, belirli sayıdaki biçim-sözdizimsel özelliği belli kurallar çerçevesinde bir dizi işlemlemeden sonra yapıları türetir (Harley ve Noyer 1999: 3).

DB çerçevesinde dizim ağaçları oluşturulduktan ve bu ağaçlardaki budaklara biçim-sözdizimsel özellikler eklendikten sonra biçimbilim, sözdizim sonrasında konumlanan parçası aracılığıyla tekrar devreye girerek, sözdizim düzeyinde türetilen yapılarda yer alan biçim-sözdizimsel özellik yığınlarını sesbilimsel özellik bileşikleriyle bağlantılandırır (Halle ve Marantz 1993: 113). Halle ve Marantz, biçimbilimin sözdiziminden sonra konumlanan parçasını *Biçimbilimsel Yapı* (bundan sonra BY); biçimbilimin bu aşamasından sonra gerçekleştirdiği işlemleri de *Sözcük Ekleme* olarak adlandırmaktadır (1993: 114, 121 – 122). Sözcük Ekleme aşamasında *Sözcük Dağırcığı*ndan seçilen *sözcüksel birimler* sesbilgisel bir özellik bileşiği ile o bileşiğin eklenebileceği budak arasındaki ilişkiyi kurmaktadır (Harley ve Noyer 1999: 4). Halle ve Marantz, sözdizimsel düzeyde sözdizimsel yapıdaki budakların türetilmesinde bir dildeki sözcüksel birimlerin rolü olmadığını ileri sürmektedirler. Yani sözdizimsel türetimin bir aşamasında herhangi bir budağa eklenmek için seçilen biçim-sözdizimsel/anlamsal özellikler, o dillerde bu özellikleri karşılayacak sözcüksel birimlerin olup olmamasına bağlı değildir (1993: 121). Bu sav, aslında herhangi bir dilde sesbilimsel gerçekleşmesi olmayan biçimbirimlerin işlevinin açıklanması açısından önemlidir. Bu durumu ve DB'de sözdizim düzeyde yer alan soyut biçim-sözdizimsel özelliklerden kurulmuş bir ağaç şemayı aşağıdaki gibi örneklendirebiliriz:

Şekil 1.

Şekil (1)'de görüldüğü gibi, DB'de sözdizimsel yapılar soyut biçimbirimlerinden oluşmaktadır. Şekil (1)'de verilen dizim ağacına göre 'Ali geldi' tümcesinin yapısını açıklayalım. 'Ali geldi' tümcesinin üretilebilmesi için sözdizim bileşeni soyut biçim-sözdizimsel özellikler kümesinden A" budağına [AD] biçim-sözdizimsel özellikli bir $\sqrt{[KÖK]}$ seçmektedir. Sözdizim, ayrıca, E" budağına [EYLEM] özellikli bir $\sqrt{[KÖK]}$ seçmekte; ÇEK budağına ise [GEÇMİŞ] özellikli [ZAMAN], [TEKİL] ve [3. KİŞİ] özellikli [UYUM] biçimbirimlerini seçmektedir. Sözdizimsel türetim gerçekleştikten sonra BY aşamasında Sözcük Ekleme işlemiyle bir kez daha devreye giren biçimbilimin işleyişini aşağıdaki gibi gösterilebilir:

- (2) /ali/ $\leftrightarrow \sqrt{[KÖK]}$ ([AD])
/gel/ $\leftrightarrow \sqrt{[KÖK]}$ ([EYLEM])
/di/ \leftrightarrow [ZAMAN] ([GEÇMİŞ])
/Ø/ \leftrightarrow [UYUM] ([TEKİL] + [3. KİŞİ])

(2)'de görüldüğü gibi, sözdizimsel türetimde yer alan soyut biçimbirimler BY'da Sözcük Ekleme işlemiyle Sözcük Dağıncısından seçilmekte ve sözdizimsel türetimde uygun olan budağa eklenmektedirler. (2)'de de görüldüğü gibi [TEKİL] ve [3. KİŞİ] özellikli [UYUM] biçimbiriminin sesbilimsel olarak gerçekleşmesi yoktur; ancak bu biçimbirim özne-yüklem uyumu işlevini yerine getirmekte ve sözdizimsel yapıda eylemin kimin tarafından yapıldığını belirtmektedir. Halle ve Marantz'ın da vurguladığı gibi, bir dilde herhangi bir biçim-sözdizimsel özelliği karşılayacak sözcüksel birimlerin olmaması, o dilde söz konusu biçim-sözdizimsel özelliğin olmadığı anlamına gelmemektedir (1993: 121).

DB çerçevesinde, biçimbilimin sözdizim ve sesbilimle olan ilişkisinin dışında bir de anlambilimle ilişkisi vardır. DB bu aşamada sözcüksel birimlerle anlam arasındaki ilişkiyi kuran bir *ansiklopedi* önermektedir (Bleam, Han ve Lidz 2000: 38). Harley ve Noyer'a göre, *ansiklopedi* bir dildeki *deyimlerin* bir listesidir. Bu bakış açısına göre, bütün biçim - anlam eşleşmeleri birer *deyimdir* (Haugen 2004: 59). DB içinde yer alan ansiklopedide listelenen deyimleri örnekleyelim:

- (3) a. kedi: tüylü bir hayvan, kedigillerden, dört ayaklı,
miyavlar, bazen tırmalar
b. dik-: bir cismi dik olarak tutmak
c. (dik-) nalları: ölmek
d. nal: at, eşek, öküz vb. hayvanların tırnaklarına çakılan
demir parçası
e. (nalları) dik-: ölmek

(3a)'da görüldüğü gibi, *kedi* deyiimi ansiklopedi içinde işlem özellikleri ve genel dünya bilgisine dayalı olarak kodlanmıştır. Aynı şekilde *dik-* eylemi de ansiklopedi içinde kodlanmıştır. (3c)'deki *nalları dik-* deyiimi ansiklopedide bu deyiimi oluşturan alt-parçalar olarak yer almaktadır. Burada da görüldüğü gibi, DB'nde sözdizimsel türetim çizgisel olarak gerçekleşmekte, dilbilgisinin birçok alanına dağıtılmaktadır. Bir sözcüksel birimin anlamı, sözcük sözdizimsel bir bağlama yerleştirilmeden oluşmamakta; sözdizimsel bağlam içinde konuşucu ve dinleyicilerin ansiklopedilerindeki bilgilerle desteklenerek belirlenmektedir (Shi 2003: 271). Bir başka deyişle DB, biçimbilimi sözdizimle birlikte dilbilgisinin merkezine taşıyarak biçimbilim, sözdizim ve anlambilim arasındaki ilişkiyi belirginleştirmektedir. Bu nedenle DB çalışmamızın kuramsal çerçevesi olarak seçilmiştir. Çünkü Türkçede dönüşlülük hem dönüşlü göndergelerle hem de eylem üzerinde biçimbirimsel eklerle kodlanmaktadır. Dönüşlü göndergeler ve öncülleri arasındaki ilişki daha çok sözdizim bileşenini ilgilendirmekte; eylemcil biçimbirimler de, dönüşlülüğün biçimsel yönünü ortaya koymaktadır. “*Kılış ya da oluşun doğrudan doğruya kılıcı üzerine dönmesi ya da kılıcı ile ilgili daha birçok tutumun belirtilmesi*” (Banguoğlu, 1974: 283) temelinde ortaya çıktığını savladığımız adıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerinin bütüncül bir yaklaşımla çözümlenebilmesi için biçimbilim - sözdizim ilişkisinin açık bir biçimde gösterilmesi gerekmektedir. Bu amaca ulaşmada da Dağıtılmış Biçimbilim yaklaşımı uygun bir model sunmaktadır.

III. Araştırma Yöntemi Ve Bütünce

Çalışmamızın amacı, dilbilimin birden fazla alanını ilgilendiren, dolayısıyla birden fazla dilsel etmenin çok yönlü bir etkileşim içinde olduğu dönüşlülüğün Türkçedeki kodlanma biçimini betimlemek olduğu için, temel çıkış noktası doğal dil örneklemleri üzerinden kuramlara ulaşmak, bu kuramları genellemek ve söz konusu örneklemleri aşan bulgulara erişmek olan (Say, Zeyrak, Oflazer, Özge 2004: 184) Bütünce-Temelli Yaklaşım çalışmamızın araştırma yöntemi olarak belirlenmiştir. Çünkü Bütünce-Temelli Yaklaşım, betimlemelerin bütünce sınırları içinde anlamlı/anlaşılabilir olduğu görüşüne dayanarak, elde edilen kanıtların bir dilin özelliklerini tanımlamak ve örnekleme için kullanılmasını hedeflemektedir (Say, Zeyrek, Oflazer, Özge 2004: 184). Çalışmamızın bütüncesi, Bütünce-temelli yaklaşıma göre, araştırma nesnemiz ‘dönüşlülük’ üzerine oluşturulmuştur; kişisel araştırmaya yönelik bir bütünce olduğu için genel amaçlı kullanıma uygun değildir. Bütüncenin oluşturulma sürecinde 15 Şubat - 28 Şubat 2005 tarihleri arasında *Cumhuriyet* ve *Radikal* gazetelerinde yayımlanan köşe yazıları; Orkun Uçar ve Burak Turna’nın *Metal Fırtına* adlı politik kurgu romanı ve Soner Yalçın’ın *Efendi: Beyaz Türklerin Büyük Sırrı* adlı siyaset tarihi kitabı

incelenmiştir. Toplam 111 farklı yazardan 437 farklı metin bütüncüyü oluşturmak için seçilmiştir.

Bütüncüyü oluşturan metinlerden (yaklaşık 444.210 sözcük) sadece dönüşlü yapıların ve *kendi* ve *kendisi* göndergelerinin kullanıldığı tümceler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu tümcelerin seçiminde çekimli/çekimsiz ayrımı yapılmamış, dönüşlülüğün kodlandığı her tümce yapısı bütünceye dahil edilmiştir. Bütüncenin oluşturulmasında *kendi* ve *kendisi* göndergelerinin niteleyici, pekiştirici, adılsal işlevlerini yükledikleri durumlar, sadece bu göndergelerin geçtiği öbekler olarak değil tam tümce olarak bütünceye alınmıştır.

IV. Bulgular Ve Tartışma

Bütüncemizde yaptığımız tarama işleminden sonra elde edilen 1439 giritin 488'i (%34) dönüşlü yapı olarak belirlenmiştir. Dönüşlü yapı olarak belirlenen 488 giritten 403'ü (%28) adcıl dönüşlülük stratejisinin, 85'i (%6) eylemcil dönüşlülük stratejisinin kullanıldığı yapılardır. 488 giritten 403'ünde kullanılan adcıl dönüşlülük stratejisi de kendi içinde iki farklı dağılım sergilemektedir. Adcıl dönüşlülük stratejisi kullanılarak kodlanan dönüşlü yapılardan 312'si (%22) *kendi* SELF-göndergesinin (karmaşık-gönderge) kullanıldığı yapılardır. *Kendisi* B-göndergesi (basit-gönderge) ise, 398 giritten 91'inde (%6) kullanılmıştır.

Tablo 1. Dönüşlülük bütüncesinde dönüşlü yapıların dağılımı

Dönüşlülük Bütüncesi			
Dönüşlü olmayan yapılar	Dönüşlü Yapılar		
951 (%66)	Adcıl Dönüşlülük		Eylemcil Dönüşlülük
	SELF- gönderge	B-gönderge	
	312 (%28) (%64)	91 (%6) (%19)	85 (%6) (%17)

Tablo 1'de görülen *Dönüşlü Olmayan Yapılar* bütüncemizin %66'sını oluşturmaktadır. Geriye kalan %34'lük bölümü oluşturan *Dönüşlü Yapıların* dağılımı ise adcıl ve eylemcil dönüşlülük stratejileri açısından anlamlı bir fark sergilemektedir. Tablo 1'e baktığımızda, adcıl dönüşlülük stratejisinin kullanıldığı yapıların bütüncedeki toplam girit sayısına oranının %28 SELF-gönderge, %6 B- gönderge olmak üzere toplam %34 olduğunu görmekteyiz.

Buna karşın eylemcil dönüşlülük stratejisi kullanılarak kodlanan dönüşlü yapıların bütüncedeki oranı sadece %6'da kalmaktadır. Dönüşlü yapıların oranları kendi içinde değerlendirildiğinde, adlı dönüşlülük stratejisinin, %64 SELF-gönderge ve %19 B-gönderge olmak üzere toplam %83 oranında kullanıldığı; buna karşın eylemcil dönüşlülük stratejisinin kullanıldığı yapıların %17 gibi düşük bir oranda kaldığı gözlemlenmektedir.

4.1. Türkçede adlı dönüşlülük stratejisinin dağılımı

Bütüncemizde *kendi* ve *kendisi* sözcüksel birimlerinin kullanıldığı yapıları incelediğimizde, Türkçede *kendi* sözlüksel biriminin tek başına bir baş olarak kullanıldığında büyük ölçüde niteleyici işlevi yüklediğini görmekteyiz. *Kendi* sözcüksel birimi, başı UYUM biçimbirimi olan bir UÖ (Uyum Öbeği) içinde BELİRLEYİCİ konumunda kullanıldığında SELF-gönderge ve B-göndergeler oluşmaktadır. Bütüncemizde SELF-gönderge ve B-göndergelerin gönderge olma temel işlevi dışında *adlısıl* ve *pekiştirici* olarak da kullanıldıkları gözlemlenmiştir.

Tablo 2. Türkçede *kendi* sözcüksel biriminin işlevlerinin dağılımı

Dönüşlülük Bütüncesi						
SELF-gönderge (%29)			B-gönderge (%44)			"kendi" (%27)
Adlısıl	Gönderge	Dönüşlü	Dönüşlü	Adlısıl	Pekiştirici	Niteleyici
11 (%1)	35 (%3)	312 (%25)	91 (%7)	374 (%30)	89 (%7)	349 (%27)

Tablo 2. de görüldüğü gibi, *kendi* ve *kendisi/kendileri* sözcüksel birimleri dönüşlülüğü kodlamada sadece %32 oranında (SELF-gönderge %25, B-gönderge %7) kullanılmıştır. *Kendi* sözcüksel biriminin, daha sonra sırasıyla *adlısıl* işleviyle %31 (SELF-gönderge %1, B-gönderge %30); *niteleyici* işleviyle %27; *pekiştirici* işleviyle %7, gönderge işleviyle de %3 oranında kullanıldığı gözlemlenmiştir.

- (4) Rice : "Hollywood'a gücümüz yetse, (biz)_i önce *kendimize*_i karşı olan filmleri engellerdik."

Radikal, 22 Şubat 2005

Örnek (4)'te *kendimize* SELF-göndergesi *karşı* ilgecinin tümleyicisi konumundadır ve *engellerdik* yüklemine öznesine (*biz*) gönderimde bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında (4)'teki yüklem iki üyesi eşdizinli olduğu için bu tümcenin dönüşlü bir yapı sergilediği düşünülebilir; ancak Reinhart ve Reuland'a (1993) göre dönüşlülüğün kodlanabilmesi için öncül ve SELF-göndergenin yüklem eşyüeleri olması gerekmektedir. (4)'te ise,

öncül AÖ (biz) yüklemnin bir üyesi iken *kendimize* SELF-göndergesi bir İÖ (ilgeç öbeği) içinde yer almaktadır. Bu nedenle, bu tümcede eşyülerin eşdizinlenmesi sağlanmamış ve adcıl dönüşlülük stratejisi tetiklenmemiştir.

- (5) [Amerikan İstihbarat Örgütü]_i de (CIA) *kendini*_i bu fobiye kaptıranlardandı.

Radikal, 17 Şubat 2005

Örnek (5)'te yüklemnin eşyüsü olan *kendisi* SELF-göndergesi, bir başka eşyüye olan *Amerikan İstihbarat Örgütü* AÖ'yle eşdizinlenmekte ve dönüşlü bir tümce oluşturmaktadır. (5) örneği '*bir gönderge yönetme kategorisi içinde bağlı olmalıdır*', (Reinhart ve Reuland 1993: 660) diyen Ölçünlü A ilkesine de uymakta ve *kendini* SELF-göndergesiyle öncülü olan AÖ'ni aynı yönetme kategorisi içinde bağlamaktadır.

- (6) Oysa Asya'da kişinin her şeyi tıkırında olsa bile, (*kişi*)_i iyi olduğunu dile getirerek *kendisini*_i başkalarından üstün görmek istemez.

Cumhuriyet, 20 Şubat 2005

Örnek (6)'da *kendisini* bir SELF-gönderge olmamasına karşın, Türkçede adcıl dönüşlülüğü kodlamak için kullanılmaktadır. (6)'daki tümce, '*bir yüklem ancak ve ancak sözlüksel olarak dönüşlü olduğunda ya da yüklemnin eşdizinli üyelerinden biri SELF-gönderge olduğunda dönüşlü olarak belirtilir*' diyen B ilkesine (Reinhart ve Reuland 1993: 663) aykırı bir durum sergilemektedir. Bir SELF-gönderge olmayan *kendisini* B-göndergesi eşyüsü olan (*kişi*) AÖ'yle eşdizinlenmiştir ve dönüşlü bir yapı oluşturmuştur. Türkçede B-göndergelerin dönüşlülüğü kodlamak için kullanıldığı durumlar bütüncemizde çok yüksek oranda olmasa da, %7'lik bir kullanım sıklığını da göz ardı etmemek gerekir.

- (7) [Ahmed Rıza]_i Mizancı Murad'ın *kendisine*_i "oğlum" diye hitap etmesine kızılıyordu.

Efendi, s.70

Örnek (7)'de *kendisine* B-göndergesi adılıslı işlevi görmekte ve '*bir adılıslı yönetme kategorisi içinde özgür olmalıdır*' diyen Ölçünlü B ilkesine (Reinhart ve Reuland 1993: 660) ve '*bir yüklem ancak ve ancak sözlüksel olarak dönüşlü olduğunda ya da yüklemnin eşdizinli üyelerinden biri SELF-gönderge olduğunda dönüşlü olarak belirtilir*' diyen B ilkesine (Reinhart ve Reuland 1993: 663) uymaktadır. *Kendisine* B-göndergesi *Mizancı Murad'ın kendisine "oğlum" diye hitap etmesi* yantümcesi içinde yer alırken, öncülü

olan *Ahmed Rıza AÖ* anatümçenin bir üyesidir. Dolayısıyla, (8)'deki *kendisine* B-göndergesi bir adıslı gibi davranarak yönetme kategorisi olan yantümce dışına bağlanmaktadır.

- (8) Bay Hakaret'in *kendisi* ve çocukları ekmeğini yedikleri bu ülkeye nedense hiç vefa duygusu taşıyorlar.

Radikal, 17 Şubat 2005

(8)'deki tümcede *kendisi* B-göndergesi adıslı işlevinden çok *pekiştirici* olarak kullanılmakta ve *Bay Hakaret AÖ*'ni daha belirgin hale getirmektedir.

- (9) *Kendi* tarihimizle barışmak gerekiyor.

Cumhuriyet, 25 Şubat 2005

Örnek (9)'da ise, *kendi* sözcüksel birimi, Kornflit'in de (1997) belirttiği gibi, sıfat işlevi yüklenerek *tarihimiz AÖ*'ni nitelemektedir.

Bütüncede göze çarpan bir diğer bulgu da, '*kendisi*'nin dönüşlülük işlevini yüklediği yapılarda koşaç tümleyicisi olarak kodlanmasıdır. Tablo 2'de dönüşlü işlevi B-göndergeler altında sınıflandırdığımız bu yapılarda *kendisi* B-göndergesi bir koşacın tümleyicisi olarak yüklem işlevini görebilmektedir:

- (10) *RTE*'ye_i göre tek Doğrucu Davut *kendisi*_i

Cumhuriyet, 25 Şubat 2005

(10)'daki örnekte de görüldüğü gibi, *kendisi* B-göndergesi tümcenin yüklemi konumundadır. Bütüncede *kendisi* B-göndergesiyle oluşturulan dönüşlü 91 giritten 14'ünde böyle bir yapıya rastlanırken, dönüşlü yapıların *kendi* SELF-göndergesiyle oluşturduğu 312 giritte *kendi* SELF-göndergesinin koşaç tümleyicisi olarak kullanıldığı yapılara rastlanmamıştır.

Türkçede adıl dönüşlülük stratejisinin bütünce içinde sergilediği dağılımı inceledikten sonra, Türkçede eylemcil dönüşlülük stratejisinin nasıl bir dağılım izlediğine bakalım.

4.2. Türkçede eylemcil dönüşlülük stratejisinin dağılımı

Türkçede dönüşlülüğün eylem üzerinde belirtildiği yapılara bakıldığında, dönüşlü eylemlerin dönüşlülüğün adıl olarak kodlandığı yapılara göre çok sınırlı bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bütüncemizden elde edilen toplam 488 dönüşlü yapıdan sadece 85'inde (%17) eylemcil dönüşlülük stratejisi kullanılmıştır. Ancak 85 sayısı, bütüncede 85 farklı eylemin

dönüşlülüğü belirlemede kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Bütüncemizde dönüşlülüğün eylem üzerinde belirtildiği 14 farklı eylem farklı sıklıklarla 85 kez kullanılmıştır.

- (11) Özgürlük var *herkes* istediği gibi giyinir... bilim ışığı saçan, daha doğrusu saçmak için kurulan üniversitelere ille de bilgisizlik, gericilik simgesi sokmak...

Cumhuriyet, 17 Şubat 2005

Örnek (11)'de görüldüğü gibi, *giy-* eylemi *{-(I)n}* biçimbirimini alarak dönüşlülleşmiştir. Bu tümcede *herkes istediği elbiseyi kendi üzerine giyer* gibi bir yapıdan *herkes istediği gibi giyinir* yapısına ulaşılmaktadır. Bu durumda, *{-(I)n}* biçimbiriminin dönüşlü gönderge dışında *istediği elbiseyi -i* tümlecini de eksilttiği görülmektedir. Ancak bütüncemizde *giy-* eyleminin kullanıldığı bazı yapılarda dönüşlü gönderge dışında hiçbir üyenin eksiltilmediği de gözlemlenmiştir:

- (12) a. Biraz sonra Dr. Tevfik Rüşdü Bey *frak giyinmiş*, elinde körüklü donuk bir gece silindir şapkası olarak eşî, kızıyla geldi.

Efendi, s.319

- b. Arkasında İsrail yapımı Uzi makineliyle *siyah giyinmiş* üç genç vardı.

Metal Fırtına, s.105

(12a-b)'deki örneklerde *{-(I)n}* biçimbirimiyle dönüşlülleştirilen *giy-* eylemi *frağı kendi üzerine giydi* ve *siyah elbiseyi kendi üzerine giydi* gibi yapılardan *frak giyinmiş* ve *siyah giyinmiş* yapılarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm sırasında (11) örneğindeki *giy-* eyleminin *-i* tümlecini, yani nesne AÖ'ni de eksilttiği görülürken, bu eksiltme (12a-b)'deki tümcelerde görülmemekte ve nesne AÖ'leri dönüşlü yapıda da yer almayı sürdürmektedirler.

Örnek (11)'de göze çarpan bir başka nokta da, Reinhart ve Reuland (1993) ve Reinhart'ın (2000), dönüşlülleştirmenin eylemin *Ö*-yapısında bir işlem, yani eylemin içsel üyesinin silinmesi olduğu savına aykırı olarak *-e* tümlecinin silinmesidir. (11) örneğinde yüklem içsel üyesi olan *-i* tümlecinin eksiltildiği görülmektedir; ancak bu tümcede dönüşlülleştirme sonucu eksiltelen temel üye *-e* tümlecidir. Ayrıca, (12a-b)'de görüldüğü gibi, yüklem içsel üyesi olan *-i* tümleci eksiltilmemekte; yalnızca dönüşlü göndergeyi içeren üyesi eksiltilebilmektedir.

- (13) Generali gören *askerler toparlanıyorlar*, üstlerine başlarına çekidüzen veriyorlardı ve yüzleri gülmeye başlıyordu.
Metal Fırtına, s.67

(13)'teki tümcede *toparlan-* eylemi *askerler kendilerini toparlıyor* gibi bir yapıdan *askerler toparlanıyor* yapısına dönüşmekte ve $\{-(I)n\}$ biçimbirimi yüklem içsel üyesi olan dönüşlü göndergeyi eksiltmektedir.

- (14) Doktor Nazım bir kez daha yeni bir kimliğe *bürünmüştü*.
Efendi, s.91

(14) örneğinde de $\{-(I)n\}$ biçimbirimi (14)'te olduğu gibi *bürü-* eyleminin içsel üyesini eksiltmekte ve bu eylemi dönüşlülendirmektedir.

- (15) Gene Aziz Nesin bir gün çıkıp Türkiye'deki *insanların* çoğunun kötü *beslendiğine* dikkat çekmek için 'aptal' olduğunu söylemişti.
Radikal, 20 Şubat 2005

(15)'de da yüklem içsel üyesi olan dönüşlü gönderge eksiltilmekte ve tümce dönüşlü olarak belirtilmektedir.

- (16) Arada sırada – yalakalara göre – iktidarın gözler kamaştıran gidişatından *sıyrılabilenler* giderek daha da derinleşen kimi yaraların üzerine gidiyor.
Cumhuriyet, 16 Şubat 2005

(16)'da *sıtır-* eylemi $\{-(I)l\}$ biçimbirimiyle dönüşlülendirilmekte ve *kendilerini sıtırdılar* gibi bir yapıdan *sıyıldı* gibi bir yapıya ulaşılmaktadır.

- (17) *Süslenip* püslenip hazırlanmışlardı
Metal Fırtına, s.112

(17) örneğinde $\{-(I)n\}$ biçimbirimi *süsle-* eylemini dönüşlülendirerek *kendilerini süslediler* yapısındaki *kendilerini* içsel üyesini eksiltmektedir.

- (18) Gönüllüydüler; silah *kuşanıp* İstanbul sokaklarına girip gericilerle savaşmak istiyorlardı.
Efendi, s.134

(18)'de *kuşa-* eylemine eklenen $\{-(I)n\}$ biçimbirimi, *silahlarını (kendi) bellerine kuşayıp* gibi bir yapıdan *silahlarını kuşanıp* yapısını türetirken,

Reinhart ve Reuland (1993) ve Reinhart'ın (2000) savladıklarına aykırı olarak, içsel üye olan -i tümlecini değil -e tümlecini eksiltmektedir.

Bütüncede yer alan *taran-*, *övün-*, *donan-*, *yaslan-*, *alın-*, *geçin-* eylemleri de (18-19) örneklerinde gözlenen özellikleri sergilemektedirler:

- (19) Şu edebiyat yoksulluğunda büyük bir edebiyat tadı olarak okuduğum “Lordlar Kamarasında *Taranmak* Yasak” adlı denemelerinde, arkadaşım olduğu için ayrıca gururlandığım, Cumhuriyet’in Londra temsilcisi Mustafa Kemal Erdemol’un kafasındaki soru da bu.

Cumhuriyet, 16 Şubat 2005

- (20) İyi bir lider *övünmez*, *övünmekten* kaçınır, tersine kusurları varsa açıkça bunu söyler, eleştirilere duyarlıdır.

Cumhuriyet, 27 Şubat 2005

(19) ve (20)’de *taran-* ve *övün-* eylemleri dönüşlü biçimbirimiyle dönüşlülleştirilmiş ve içsel üyelerini eksiltmişlerdir. Dolayısıyla da, *kendi saçını taramak* gibi bir yapıdan *taranmak*; *kendini övmek* gibi bir yapıdan *övünmez* yüklemeleri oluşturulabilmiştir.

- (21) Fenerbahçe bu yıl kendisine karşı çabuk oynayan, üstüne üstüne baskılı gelen takımlar karşısında teknik kapasiteyle *donanmış* oyuncularını nedeniyle kaybediyor.

Cumhuriyet, 23 Şubat 2005

(21)’de de, *dona-* eylemi $\{-(I)n\}$ biçimbirimi eklenerek dönüşlülleştirilmiş; *teknik kapasiteyle kendini donanmış / donatmış* yapısından *kendini* içsel üyesi eksiltilerek *teknik kapasiteyle donanmış* yapısı elde edilmiştir.

- (22) Kurt geriye *yaslandı*.

Metal Fırtına, s.111

(22) örneğinde de, *yasla-* eylemi $\{-(I)n\}$ biçimbirimi kullanılarak dönüşlülleştirilmekte ve *kendini/sırtını geriye doğru yasladı* yapısından içsel üye eksiltilerek *geriye doğru yaslandı* yapısı oluşturulmaktadır.

- (23) Amerikalı dostlarımız *alınıp* Wall Street Journal’a davranmasınlar.

Radikal, 23 Şubat 2005

Örnek (23)'te *alın-* eylemi her ne kadar *al-* eylemiyle anlamsal olarak ilişkili görünmese ve *gücen-* ya da *darıl-* eylemlerini çağrışırsa da, *Amerikalı dostlarımız bir hareketi kendi üzerlerine alıp* gibi bir yapının dönüşlülük biçimbirimiyle dönüşlü olarak belirtildiğini ve *Amerikalı dostlarımız alınıp* yapısına ulaşıldığını söyleyebiliriz.

Bütüncemizin çözümlenmesinden elde edilen bu örneklerdeki eylemcil dönüşlülük stratejisi kullanılarak oluşturulan dönüşlü yapılara baktığımızda, bu yapılarda kullanılan eylemlerin kişisel bakım (giyin-, süslen-, taran-, beslen-, donan-, toparlan-kuşan-), gurur duyma (övün-) ve koruma (sıyırıl-, alın-, yaslan-) gibi kişinin kendine yönelik süreçleri gösteren eylemler olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bütüncede eylemcil dönüşlülük stratejisiyle oluşturulmuş tümcelerde öznelerin Reinhart'ın (2000) belirttiği gibi [+NEDEN] [+BİLİŞSEL] yani, olayı başlatan ve bilinçli olan, ya da Adalı (1979) ve Demircan'ın (1993) ifade ettiği gibi KILICI, ETKİLENEN anlambilimsel özelliklerini taşıdıkları da gözlemlenmektedir.

Bütüncemizde bizim dönüşlü olarak kabul etmediğimiz *boşan-*, *dolan-*, *kıvrın-* eylemleri de bulunmaktadır.

- (24) a. Vesamet Hanım eşinden bu nedenle *boşanmıştı*.
Efendi, s.470
b. Hemen tüm üretim sahalarına saldıran, kuyu açan, üretimi arttırmak için zorlayan, çünkü petrol ihtiyacı içinde *kıvranan* Çin 'ulusal' petrol şirketleri....
Radikal, 23 Şubat 2005
c. Yumağın yünlerine *dolansa* da sevimli olabilecek bir kedi yalnızca nusuhet bir görünüm kazanmakla kalmıyor, üzerine de 5 milyar ceza getiriyor.
Radikal, 22 Şubat 2005

(24a)'da *boşan-* eylemi üzerinde görülen /n/ sesbiriminin üye eksilten bir ek olan {-(I)n} dönüşlü biçimbirimi ile eşdeğer olmadığı kanısındayız. *Boşan-* eylemi sözcüksel birimler listesinde *boşa-* eyleminden farklı bir girdi olarak yer almaktadır. *Vesamet hanım kendini eşinden boşadı* ya da *Vesamet hanım eşini boşayarak kendini özgürleştirdi/serbest bıraktı* gibi yorumlar zorlama yorumlar gibi görünmektedir. (24b)'deki *kıvrın-* eylemi *acı içinde kendini kıvrın-* olarak yorumlanabilir; ancak böyle bir yorum dönüşlü eylemin öznesinde bulunması gereken [+İSTEMLİ] anlambilimsel özelliğini dışladığı için kabuledilebilir görünmemektedir. Benzer biçimde (24c)'deki *dolan-* eyleminde de *kendini bir nesneye dolamak* yorumu yapılabilir; ancak tümcenin anlamı bir bütün olarak düşünüldüğünde, *dolan-* eylemi tümceye

istenmeyen bir olay anlamını katmaktadır. Bu durumda dönüşlü eylemlerin öznelerinde bulunması gereken [+İSTEMLİ] anlambilimsel özelliğiyle örtüşmemektedir.

Türkçede adıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerinin bütüncemizde sergilediği dağılımı ana hatlarıyla sunduktan sonra bulgularımızı çalışmanın kuramsal artalanını oluşturan Dağıtılmış Biçimbilim çerçevesinde değerlendirelim.

4.3. Tartışma

Bütüncemizden elde ettiğimiz bulgular Türkçede dönüşlülüğün kodlanmasında adıl dönüşlülüğün baskın olarak kullanıldığını göstermektedir. Tablo 1’de sunulan verilere göre, Türkçede eylemcil dönüşlülük stratejisi %17; buna karşın adıl dönüşlülük stratejisi %83 oranında kullanılmaktadır. Bu bulgular, Göksel’in ‘dönüşlü biçimbirimin çok işlek olmadığı ve Türkçede yalnızca belli sayıda eylemin bu ek ile dönüşlülleştirildiği’ (1993: 313) ve Banguoğlu’nun ‘Türkçede eylemcil dönüşümü kısıtlı kalırken, adıl dönüşlülüğün kullanım alanının genişlediği’ (1974: 415-416) savlarını desteklemektedir. Bu doğrultuda, Türkçede dönüşlülüğün kodlanmasında egemen olan adıl dönüşlülük stratejisinin temel birimi *kendi* ve *kendisi* göstergelerinin içsel yapılarının ve dönüşlü yapılar içinde dağılımlarının incelenmesi yararlı olacaktır.

4.3.1. Kendi sözcüksel biriminin ulamı

Bütüncemizden elde ettiğimiz bulgulara dayanarak Türkçede *kendi* sözcüksel biriminin temel işlevinin *dönüşlülleştirme* olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü Tablo 2’de sunulan veriler incelendiğinde, Türkçede *kendi* sözcüksel biriminin 1261 giritten yalnızca 403’ünde (%32) dönüşlülleştirme işleviyle kullanıldığı açıkça görülmektedir. Tablo 2’de sunulan bir başka bulguya göre de, *kendi* sözcüksel birimi yalın olarak kullanıldığında ağırlıklı olarak niteleme ve pekiştirme işlevi yüklenmektedir. Bu sayısal veriler doğrultusunda, *kendi* sözcüksel biriminin Banguoğlu (1974) ve Kornfilt’in (1997) ‘*kendi biriminin değişmeyen dönüşlü birim olduğu ve Türkçedeki dönüşlü gönderge ulamını bu birimden iyelik uyum ekleriyle çekimlenerek oluşturulmuş dönüşlü göndergelerin oluşturduğu*’ savı geçerli bir sav olarak görünmemektedir. Bize göre, *kendi dönüşlü birim olmaktan çok ‘iyelik/benlik bildiren pekiştirici’* işlevi gören ad soylu bir sözcüksel birimdir. Bu savımızı bütünceden vereceğimiz örneklerle destekleyebiliriz:

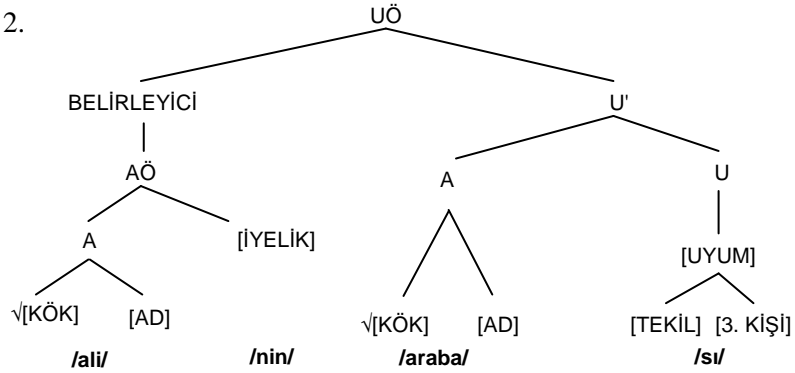
- (25) a. Kant’a göre en büyük ahlaksızlık, birisini *kendi* amacınız için kullanmak.

Radikal, 15 Şubat 2005

b. Her köşede herkes *kendi* dilinde nutuk atıyordu.
Efendi, s.114

(25)'deki örneklerde de görüldüğü gibi, *kendi* sözcüksel birimi *kendi* amacınız, *kendi dili* iyelik tamlamaları içinde tamlayan, yani iye konumundadır. (25)'deki yapıların DB çerçevesindeki gösterimini sunmadan önce, Türkçede sıklıkla kullanılan *Ali'nin arabası* gibi iyelik tamlamalarının DB'de nasıl yapılandığını göstermek bir karşılaştırma yapılabilmesi açısından önemlidir. Türkçede *Ali'nin arabası* gibi bir iyelik tamlaması başı bir UYUM biçimbirimi olan bir UÖ şeklinde yapılanmaktadır:

Şekil 2.

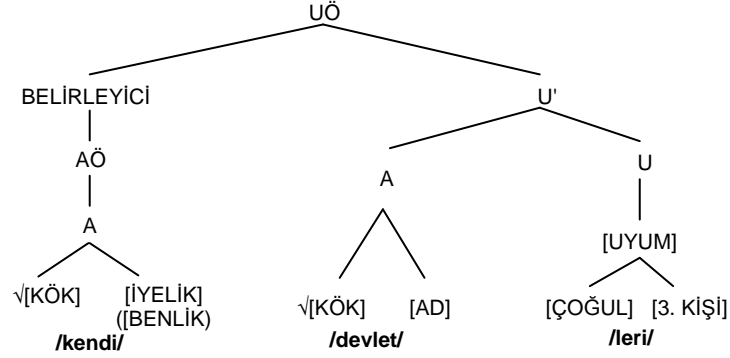
Şekil 2'ü incelediğimizde, sözdizimsel üretim aşamasında UÖ yapısının türetildiğini ve bu UÖ'nin BELİRLEYİCİ konumunda √[KÖK] ve [AD] biçim-sözdizimsel özellikleri ile [İYELİK] biçim-sözdizimsel özelliğinin seçildiğini görebiliriz. UÖ'nin U' budağına ise, yine √[KÖK] ve [AD] biçim-sözdizimsel özellikleri ile [TEKİL] ve [3. KİŞİ] özellikli [UYUM] biçim-sözdizimsel özelliği eklenmektedir. DB, sözdizimsel üretim tamamlandıktan sonra Biçimbilimsel Yapı (BY) düzeyinde sözcük ekleme yoluyla budaklardaki biçim-sözdizimsel özelliklere uygun sözcüksel birimleri yerleştirmektedir. Sözcük Eklemede BELİRLEYİCİ budağı altında yer alan A budağına /ali/ adı eklendikten sonra, [İYELİK] biçim-sözdizimsel özellikli budağa da, bu özelliklere uygun olan /nin/ sözcüksel birimi eklenmiştir. U' budağı altındaki A budağına /araba/ adı, U budağına ise, [TEKİL] ve [3. KİŞİ] özellikli /sı/ (-sı) sözlüksel birimi eklenmiştir. *Kendi* sözcüksel biriminin pekiştirici işleviyle kullanıldıkları yapıları incelediğimizde ise, karşımıza daha farklı bir yapı çıkmaktadır:

- (26) Rumlar, arada bir Türklerden bir devlet başkanının tepelerine kurulması yerine, *kendi* devletlerinin şimdiki haliyle de olsa sürmesini yeğlemezler mi?

Cumhuriyet, 28 Şubat 2005

(26)'daki *kendi devletleri* iyelik tamlaması DB'ne göre çözümlendiğinde, aşağıdaki gibi bir yapı ortaya çıkmaktadır:

Şekil 3.

Şekil 3'te BELİRLEYİCİ budağı altında yer alan A budağına seçilen biçim-sözdizimsel özellikler arasında √[KÖK] ve [İYELİK] ([BENLİK]) özellikleri vardır. DB'inde Türkçede sözlük ekleme aşamasında hem √[KÖK] hem de [İYELİK] biçim-sözdizimsel özelliklerine uyan tek birim /kendi/ sözcüksel birimdir. Bütüncemizde *kendi* sözcüksel biriminin dönüşlülük işleviyle kullanılmadığı durumların %68 gibi yüksek bir oranda olduğunu göz önüne alırsak, Türkçede *kendi* sözcüksel biriminin temel işlevinin pekiştirme işlevi olduğunu savlayabiliriz. Bu savımız doğrultusunda, Türkçede *kendi* sözcüksel birimi ile oluşturulan SELF-gönderge ve B-gönderge yapılarını ve Türkçede adcıl dönüşlülük stratejisinin dağılımını inceleyebiliriz.

4.3.2. Türkçede *kendi* SELF-göndergesinin içsel yapısı

Türkçedeki dönüşlü yapıların betimlenmesinde, König ve Siemund'un 'dönüşlü göndergelerin aslında [dönüşlü adıl+pekiştirici] olduğu ya da tarihsel olarak [adıl+pekiştirici] bileşiminden türemiş olabilecekleri' (2000: 42) savına başvurmak kaçınılmaz görünmektedir.

König ve Siemund, pekiştiriciler ve dönüşlü göndergelerin birçok dilde biçimsel olarak ayırt edilemeyecek nitelikte olduklarını iddia etmektedirler (2000: 43). Bu iddiaların nedeni olarak da, bu birimlerin tarihsel gelişimini göstermektedirler. König ve Siemund'a göre, hem pekiştiriciler hem de dönüşlüler, vücut parçaları için kullanılan, *kalp*, *ruh*, *kemik*, *kafa* gibi ifadelerden türemiştir. König ve Siemund, özdeş birimlerin hem pekiştirici hem de dönüşlü gönderge olarak kullanılmasından yola çıkarak (27)'deki gibi bir gelişim süreci önermektedirler (2000: 55-56):

(27) 'vücut parçaları' —> (pekiştiriciler) —> dönüşlü göndergeler

Benzer biçimde Gürsevin, Köktürkçede dönüşlülük adılı olarak hem *öz* hem de *kentü* sözcüklerinin kullanıldığını ileri sürmektedir. Gürsevin'e göre, bugün yaşayan lehçe ve şivelerde ise, yaygın olarak *öz* kullanılmakta; *kentü* sözcüğü ise Türkiye Türkçesinde ve Gagavuzcada yaşamaktadır (1998: 16)

Öztürk ise, Türk dilinin en eski yazılı dönemlerine bakıldığında, dönüşlülüğün bugünküne benzer şekilde adıl ve ek ile kodlandığını, adıl ile oluşturulan dönüşlü yapılarda başlangıçta hem *kendi* hem de *öz adılı* kullanılırken, daha sonra bir ayrışmaya uğrayarak Türkçenin bazı kollarında *kendi*, bazı kollarında ise *öz* adılının tercih edildiğini ileri sürmektedir. Öztürk'e göre, Eski Anadolu Türkçesinde her iki adıl ve bunların birleşik biçimi olan *kendüz* kullanılmışsa da, daha sonra Türkiye Türkçesinde ve Gagavuzcada *kendi* adılı, Türkmen ve Azeri Türkçesinde ise *öz* adılı dönüşlülüğü kodlayan biçimler olmuştur (2001: 104)

Banguoğlu da, tarihsel gelişimi göz önüne alarak, *kendisi* B-göndergesinin aslında [*kendi+özü*] bileşiminden ses değişimleri sonucu oluştuğunu ileri sürmektedir. Banguoğlu, ayrıca, Türkçedeki SELF-göndergenin 3. kişi çekimi olan *kendini* göndergesinin, aslında, 3. tekil kişi çekiminde /n/ yardımcı sesinin eklenmediği Eski Osmanlıcadaki *kendü* biçiminden değişerek geldiğine işaret etmektedir (1974: 364-365). Yine de Banguoğlu'na göre dönüşlü göndergeler pekiştirme işlevi de görmektedir (1974: 365):

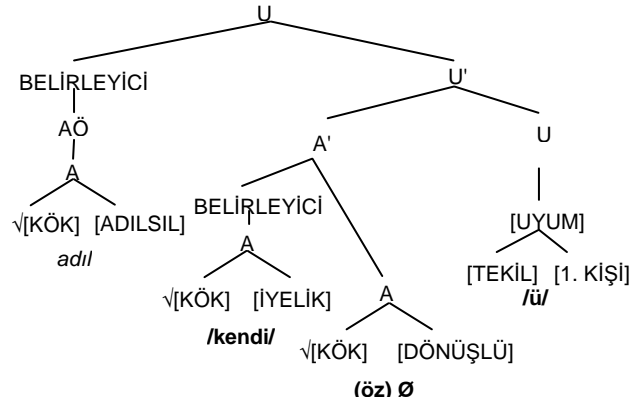
- (28) a. (Sen) bavulunu *kendin* taşıyacaksın.
b. (O) Leyla yatağını *kendisi* yapar.
c. (Biz) Köşkte *kendimiz* oturacağız.
d. (Ben) Cevat'ı *kendim* karşılayacağım.

(28)'deki dönüşlü göndergeler 'bizzat' anlamını taşımaktadırlar ve "öz" anlamıyla pekiştirme işlevi görmektedirler. (28)'daki gibi yapılarda öncül birkaç artgönderimsel ifade ile temsil edilmektedir (Banguoğlu 1974: 365). Örneğin, (28)'daki *taşı-* eylemini gerçekleştiren kişi, tümcede hem {-*sın*} (sen) biçimbirimiyle hem de *kendin* göndergesiyle temsil edilmekte, böylece de pekiştirilmektedir. Kornfilt de, dönüşlü yapılarda çekime uğramayan *kendi* biriminin dönüşlü göndergelerden önce gelerek dönüşlü işlevini vurguladığına dikkat çekmektedir (1977: 139)

- (29) (Siz) kendi kendinizi tenkit etmeyin.

Biz bu çalışmada, König ve Siemund'un, dönüşlü göndergelerin, aslında, *[dönüşlü adıl + pekiştirici]* olduğu ya da tarihsel olarak *[adıl + pekiştirici]* bileşiminden türemiş olabilecekleri (2000: 42) ve Banguoğlu'nun '*kendisi B-göndergesinin [kendi + özü] bileşimi olduğu*' (1974: 364-365) savlarını temel alarak ve tarihsel gelişimi de göz önünde bulundurarak Türkçede dönüşlü göndergeler için farklı bir yapı önereceğiz. Dönüşlü göndergeler için önereceğimiz yapı, Reinhart ve Reuland'ın (1993) önerdiği içsel yapıyla benzerlik göstermektedir. Biz, Türkçenin tarihsel gelişimi sürecinde, SELF-göndergelerin BELİRLEYİCİ konumunda *kendi* sözcüksel birimi, A konumunda ise *öz* biriminin bulunduğunu ve SELF-göndergelerin baş konumunda UYUM olan bir AÖ gibi yapılandıklarını savlıyoruz. Bu sava göre, söz konusu dönüşlü yapının DB çerçevesinde oluşturulduğunu gösterelim:

Şekil 4.

Şekil 4'te de görüldüğü gibi sözdizim, Türkçedeki *kendi* SELF-göndergesi için karmaşık bir kurucu yapısı oluşturmaktadır. Daha sonra biçim-sözdizimsel özellikler kümesinde yer alan özellikler sözdizimin oluşturduğu kurucu yapısındaki budaklara yerleşmektedir. Bu yapıya göre, Türkçede SELF-göndergenin BELİRLEYİCİ konumuna [ADİLSİL] özellikli bir √[KÖK] eklenmektedir. A' budağı altına tekrar bir BELİRLEYİCİ eklenmektedir; ancak bu BELİRLEYİCİ [İYELİK] özellikli bir √[KÖK] tür. A budağı altına ise, [DÖNÜŞLÜ] özellikli bir √[KÖK] eklenmektedir. U budağı altına da [UYUM] özellikleri eklenmektedir. Şekil 4'te de görüldüğü gibi, sesbilimsel olarak gerçekleşmeyen bir biçimbirim sözdizimi etkilemekte ve bu durum Halle ve Marantz'ın (1993), sözdizimsel düzeyde sözdizimsel yapıdaki budakların türetilmesinde dildeki sözcüksel birimlerinin rolü olmadığı savıyla koşutluk göstermektedir. Yani, Türkçede SELF-göndergeyi kurucu yapısına eklemek için seçilen biçim-sözdizimsel/anlamsal özellikler, Türkçede bu özellikleri karşılayacak

sözcüksel birimler olup olmamasına bağlı değildir. Şekil 4'te A budağına eklenen [DÖNÜŞLÜ] biçimbirimi sesbilimsel olarak gerçekleşmemekle birlikte kurucu yapıda yer alabilmekte ve [DÖNÜŞLÜ] özelliğini AÖ'nin tamamına yansıtabilmektedir.

Şekil 4'teki gibi bir yapıda [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özellikli biçimbirim sesbilimsel olarak gerçekleşmediği için, SELF-göndergenin çekimlerinin *kendim, kendin, kendisi* gibi olması gerektiği ileri sürülebilir. Ancak, [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği her ne kadar Sesbilimsel Yapıda gerçekleşmese de, engelleme etkisi gösterip /kendi/ biriminin sesbilimsel özelliklerini [UYUM] biçim-sözdizimsel özelliğine yansıtmasına izin vermemektedir. [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği, [İYELİK] biçim-sözdizimsel özelliği ile [UYUM] biçim-sözdizimsel özelliği arasındaki geçirgenliği engellemekte ve UYUM çekimin sesbilimsel gerçekleşmesini değişime uğratmaktadır. Yani, sesbilimsel gerçekleşmesi olmayan [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği, UYUM çekimini etkileyerek belirtili bir çekim dizgesini dayatmaktadır. Türkçede [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğinin gösterdiği bu engellemeyi Embick ve Marantz İngilizcede aşağıdaki gibi örneklendirmektedir (2005: 244) :

(30) /wɛnt / ---- [EYLEM] [GEÇMİŞ] x / go / + / əd /

(30)'da görüldüğü gibi, İngilizcedeki [EYLEM], [GEÇMİŞ] özellikli /wɛnt/ sözcüksel birimi olduğu için, İngilizcedeki [GEÇMİŞ] biçimbiriminin ön tanımlı değeri olan /əd/ sözcüksel biriminin eklenmesini engellemiştir. Benzer biçimde, Türkçedeki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğinin /kendi/ sözcüksel biriminin sesbilimsel özelliklerini [UYUM] biçimbirimine yansıtmasını engellediği ve UYUM çekimini değişikliğe uğrattığı ileri sürülebilir. Tarihsel gelişim sürecinde, Şekil 4'te verilen yapıdaki, öz biriminin silinmesiyle bugün kullanılan SELF-göndergelerin oluşması olanaklı görünmektedir. Bu yapıya karşı savunulabilecek bir karşıt sav da, AÖ'nin BELİRLEYİCİ konumundaki *adıl*'ın '*bir adılsıl yönetme kategorisinde özgür olmalıdır*' diyen Ölçünlü B ilkesine aykırı bir durum sergileyeceğidir. Diğer bir deyişle, Şekil 4'teki *adıl*, yönetme kategorisi olan UÖ içinde özgür olması gerektiği için, UÖ dışında herhangi bir öncüle bağlanabilmektedir. Ancak Şekil 4'te önerilen yapı, bir SELF-gönderge yapısı olduğu ve SELF-göndergeler kendilerini yönetme kategorilerinde bağlı olmak zorunda oldukları için BELİRLEYİCİ konumundaki *adıl*'ın bağlama ilkeleri açısından sorun yaratabileceği savlanabilir. Bu aşamada, yine, biçim-sözdizimsel ilişki devreye girmektedir. [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği, kurucusu olduğu UÖ'ne kendi özelliklerini yansıtarak

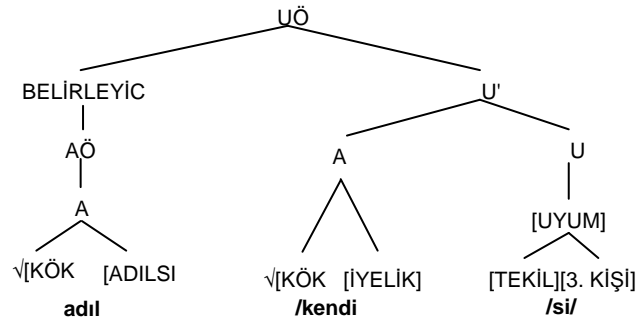
bu UÖ'nin gönderimsel özelliklerini de değişime uğratmaktadır. Yani, biçim-sözdizimsel bir özellik olan [DÖNÜŞLÜ], kurucusu olduğu bir UÖ'nin sözdizimsel ilişkilerini de etkilemekte ve UÖ'nin bir başka kurucusu olan *adıl*'ın özgürce bağlanmasını etkilemektedir.

Sonuç olarak, Türkçedeki SELF-göndergenin Şekil 4'teki gibi bir içsel yapısı olduğu savımız, Kornfilt (2001) ve Cem Değer'in (1996) açıklayamadıkları dönüşlü göndergelerin içsel yapılarına bir açıklama getirmektedir. Bu açıklamaya göre, Türkçedeki SELF-gönderge *BELİRLEYİCİ* + *iyelik* + *ad* biçiminde sınıflandırılabilir (Everaert 2003: 6)

4.3.3. Türkçede kendisi B-göndergesinin içsel yapısı

Türkçede *kendisi* B-göndergesi de *kendi* SELF-göndergesine benzer bir kurucu yapısı sergilemektedir.

Şekil 5.

Şekil 5'te görüldüğü gibi, biçim-sözdizimsel özellikler kümesinden seçilen özellikler bir UÖ içindeki budaklara yerleştirilmektedir. UÖ'nin BELİRLEYİCİ budağının altındaki A budağına √[KÖK] ve [ADILSI] biçim-sözdizimsel özellikleri seçilmiştir. U' budağı altında yer alan A budağına ise, √[KÖK] ve [İYELİK] özellikleri seçilmiştir. Son olarak U budağına da, [TEKİL] ve [3. KİŞİ] özellikli [UYUM] biçim-sözdizimsel özellikleri seçilmiştir. Sözdizimsel üretimin gerçekleşmesinden sonra BY'da sözcük ekleme yoluyla sözcüksel birimler ilgili budaklara yerleştirilmiştir. Sözcük ekleme sırasında BELİRLEYİCİ budağı altındaki A budağına √[KÖK] ve [ADILSI] özellikli bir sözcüksel birim eklenmesi gerekmektedir. Türkçede hem bu özellikleri taşıyan adılar (ben, sen, o, vb.) hem de sesbilimsel gerçekleşmesi olmayan adıl bulunmaktadır. Şekil 5'teki UÖ'nde görüldüğü gibi, bir ad ya da adılda bulunması gereken kişi, sayı ve cinsiyet gibi özellikler U budağı altına [UYUM] özellikleri aracılığıyla belirgin biçimde kodlanmaktadır. Bu nedenle, BELİRLEYİCİ budağı altındaki √[KÖK] ve [ADILSI] biçim-sözdizimsel özellikli budağa sözcük

ekleme sürecinde, Ø özellikleri gösteren adılar değil, sesbilimsel gerçekleşmesi olmayan *adıl* eklenmektedir. Daha sonra da, diğer budaklara sırasıyla /kendi / ve /si/ sözcüksel birimleri eklenmektedir. BELİRLEYİCİ budağında yer alan adıl sözcüksel biriminin gönderimsel açıdan özgür olması, Şekil 5'teki UÖ'nin bağlama özelliklerini de belirlemekte; dolayısıyla da *kendisi* B-göndergesi bir *adılsıl* gibi davranabilmektedir.

Türkçede *kendi* ve *kendisi* göndergelerinin içsel yapılarını DB çerçevesinde çözümledikten sonra, bu göndergelerin kullanıldığı adıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerinin Türkçede nasıl belirtildiğini inceleyelim.

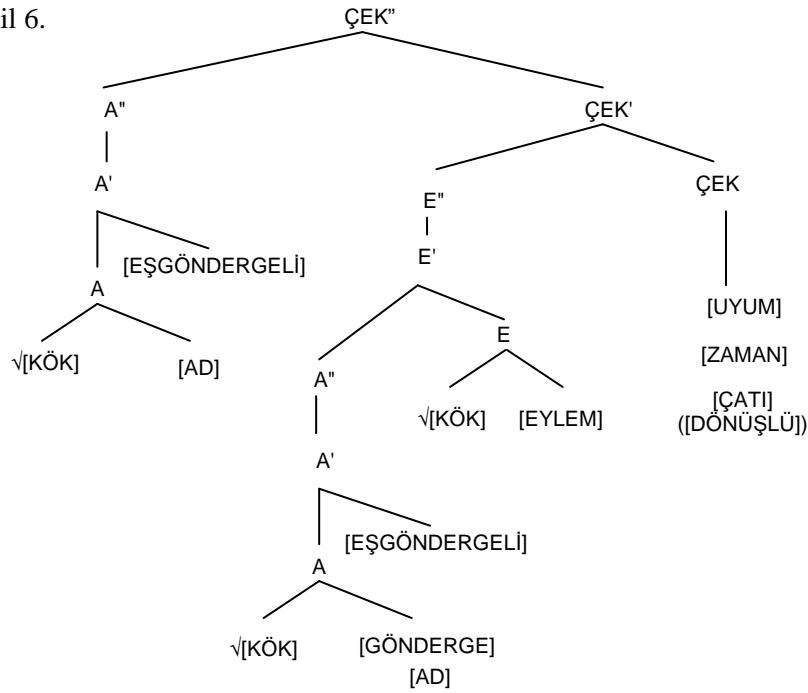
Türkçede dönüşlülüğün belirtilmesi

Türkçede *kendi* SELF-göndergesinin içsel yapılanmasını, Şekil 4'te gösterilen biçimde olduğu savımızdan yola çıkarak, bu yapı içinde yer alan [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğin bir yansıması olduğunu kabul ettiğimizde, *kendi* SELF-göndergesinin tek başına dönüşlülüğü gerçekleştirdiğini savlayabiliriz. Ancak böyle bir sav, sözdizimin işlevini yok saymakta ve dönüşlülüğün bütün görünümlerini bir biçimbirimle sınırlamaktadır. Bize göre dönüşlülük, biçimbilim ve sözdizim bileşenleriyle eşzamanlı olarak kodlanmaktadır. Yani, [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özellikli bir göndergenin kodladığı adıl dönüşlülük stratejisinin kullanılması durumunda bile sözdizimsel bileşenin işlev yüklendiği görüşündeyiz. Bize göre, dönüşlü bir yapı oluşturulurken, ilk önce tümcenin kurucu yapısı belirlenmekte, daha sonra da DB çerçevesinde biçim-sözdizimsel özellikler kümesinden gerekli olanlar bu kurucu yapısındaki budaklara eklenmektedir.

Dönüşlü yapının oluşturulması sürecinde biçimbilimsel olarak sadece bir budağı [DÖNÜŞLÜ] diye belirlemek ve sözdizim aşamasında da bu budakla başka budak arasındaki eşgöndergesellik ilişkisini kurmak dönüşlülüğün çözümlenmesi için yetersiz kalmaktadır. Daha somut bir ifadeyle, dönüşlülüğü, Reinhart ve Reuland'ın '*Bir yüklem ancak ve ancak sözlüksel olarak dönüşlü olduğunda ya da yüklem eşdizimli üyelerinden biri SELF-gönderge olduğunda dönüşlü olarak belirtilir*' (1993: 663) biçimindeki tanıma göre ele alırsak, Türkçede SELF-gönderge olmayan, ama dönüşlülüğü kodlayan göndergelerin varlığını açıklamamız zorlaşmaktadır. Bu durumda, hem eylemcil hem de adıl dönüşlülük stratejilerine sadece bir yapısal açıklama getirebilecek bir yaklaşım gerekmektedir. Bu gereksinimi karşılamak amacıyla bizim önereceğimiz yapı, eylemcil ya da adıl dönüşlülük stratejisi kullanılmasına bakılmaksızın, dönüşlülüğün kodlanmasında tümcenin kurucu yapısı oluşturulurken EÖ budağı altındaki E budağına [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğinin eklenmesini içermektedir. Ayrıca, sözdizimsel yapı oluşturulurken, göndergenin ve

öncülünün yer aldığı budakların eşdizinlenmesi ayrı bir sözdizimsel işlemle değil, yine biçim-sözdizimsel özelliklere dayalı bir ekleme işlemiyle gerçekleştirilmektedir. Bu biçim-sözdizimsel özelliği [EŞGÖNDERGELİ] olarak tanımlayabiliriz. Önerdiğimiz bu yapıya göre dönüşlü bir tümcenin yapılanmasını aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

Şekil 6.

Şekil 6'ya göre, dönüşlü bir tümcenin kurucu yapısında yer alan ÇEK budağına [ÇATI] biçim-sözdizimsel özelliği olarak [DÖNÜŞLÜ] eklenmektedir. Daha sonra AÖ'lerinin eşdizinlenmesi için özne AÖ konumundaki A' budağına [EŞGÖNDERGELİ] biçim-sözdizimsel özelliği seçilmekte; aynı özellik EÖ budağı altında yer alan A' budağı altına da seçilmektedir. Böyle bir yapıda ÇEK budağındaki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğinin sözcük ekleme aşamasında sesbilimsel olarak her eylem için gerçekleşmesi gerektiği eleştirisi getirilebilir. Ancak DB, birbiriyle ilişkisi üç farklı özellik listesi (biçim-sözdizimsel özellikler kümesi, sözcük dağarcığı ve ansiklopedi) sunduğu için bileşenler arasındaki ilişki daha belirgindir. Bu aşamada sözcük dağarcığı ve ansiklopedide yer alan bilgiler devreye girmektedir. Bu savımızı bütüncemizden bir örnek üzerinde sınavalım:

- (31) [*İhsan Paşa*]_i gözlerini kısarak kendisini_i tutmaya çalışıyordu.

Metal Fırtına, s.62

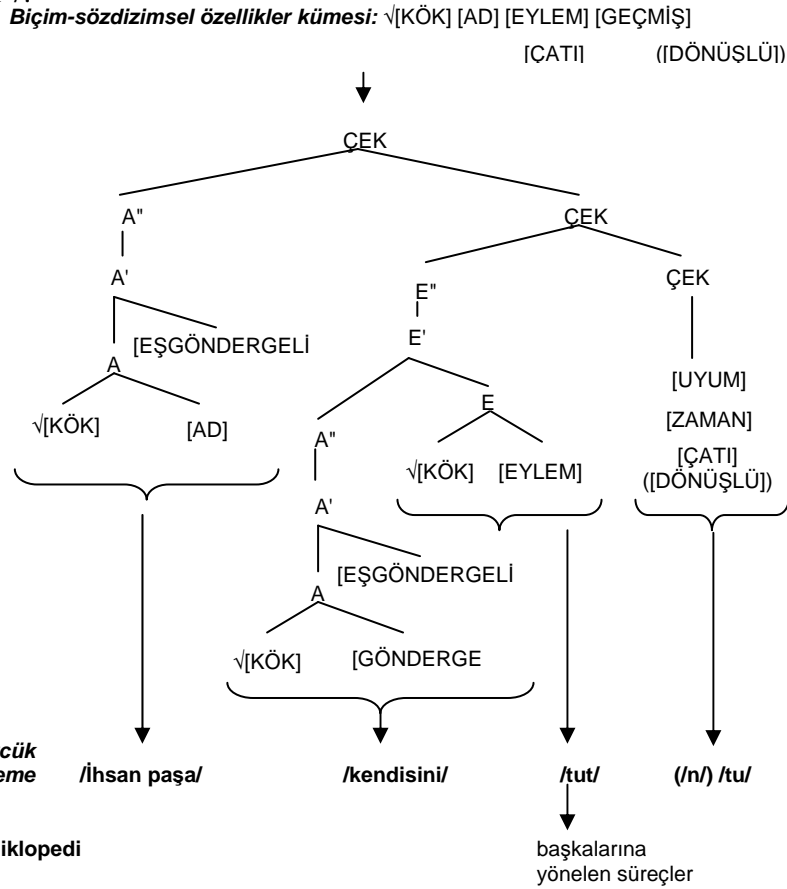
(31)'deki örneğe salt biçimbilimsel açıdan bakarsak, aslında SELF-gönderge olmayan ve adılsıl gibi işlev görebilen bir B-gönderge olan dilsel birimin, özne AÖ ile eşdizinlenmiş olduğunu ve dönüşlü bir bağlam oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Ölçünlü B İlkesine ve Reinhart ve Reuland'ın B İlkesine uymamaktadır (1993: 660, 663). ancak bu yapı dönüşlü bir yapıdır. Bizim savımıza göre, (31)'deki tümce oluşturulurken ÇEK budağına [DÖNÜŞLÜ], özne-AÖ ve nesne-AÖ budaklarına da [EŞGÖNDERGELİ] biçim-sözdizimsel özellikleri seçilmektedir. Sözdizimsel türetim sonlandırıldıktan sonra Biçimsel Yapıda Sözcük Ekleme işlemi sırasında sözcük dağılımından kurucu yapısındaki budaklara, bu budaklardaki biçim-sözdizimsel özelliklere uyan sözcüksel birimler eklenmektedir. (31)'deki tümceye eklenecek sözcüksel birimlerin sözcük dağılımındaki görünüşlerini Kuramsal Çerçeve Bölümünde sözcük dağılımı için verdiğimiz örnekle birleştirelim:

- (3') a. kedi: tüylü bir hayvan, kedigillerden, dört ayaklı miyavlar, bazen tırmalar
b. dik-: bir cismi dik olarak tutmak
c. tut: bir şeyi, nesneyi elinde bulundurmak, bırakmamak, engellemek
d. kendini tutmak: kendine hakim olmak, kendini engellemek
e. göz: görme organı

(3')'teki sözcük dağılımına ek olarak Harley ve Noyer'ın 'bir anlatımın anlamı, o anlatımın bütün türetimlerinden yorumlanmaktadır ve bu yorumlamaya dil – dışı olarak kabul edilen ansiklopediden eklenen bilgi de dahildir' (1999: 9) savına dayanarak, DB'deki ansiklopedinin sözdizimsel türetimle en azından sözcük ekleme aşamasında ilişki kurduğu ileri sürülebilir. Bu durumda EÖ budağı altına eklenen eylemin özellikleri başka bir biçim-sözdizimsel özelliğin engellenmesine neden olabilir. König ve Siemund'un 'daha belirgin durumlarda (diğerlerine yönelen durumlar) daha karmaşık dönüşlülük stratejilerini kullanma eğilimi vardır; daha basit dönüşlülük stratejileri ise, içsel olarak dönüşlüdürler ve kendine yönelen durumlar için kullanılma eğilimi göstermektedirler' (2000: 62) biçimindeki saptaması da, eylemlerin dönüşlülük stratejilerinin belirlenmesinde önemli rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, (32)'de diğerlerine yönelen bir süreç gösteren *tut-* eylemi eylemcil

dönüştürme stratejisi yerine adlı dönüştürme stratejisi gerektirmektedir. Eylemin bu özelliği ÇEK budağındaki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğini engellemekte ve sözcük ekleme aşamasında bu budağa gerekli sesbilimsel özellik {-(-I)n/} eklenmesini önlemektedir. Ancak tümcedeki AÖ'leri [EŞGÖNDERGELİ] biçim-sözdizimsel özelliğini taşıdıkları için dönüştürme korunmaktadır. (31)'deki örneği “İhsan Paşa kendisini tuttu” olarak DB çerçevesinde biçim-sözdizimsel özellikler kümesinden sözcük ekleme aşamasına kadar bir dizim ağacında gösterelim:

Şekil 7.

Şekil 7'de de görüldüğü gibi, sözdizim biçim-sözdizimsel özellikler kümesinden özellik yığınlarını seçmiş ve bunları kurucu yapısında gerekli budaklara yerleştirmiştir. Özne AÖ budağına [AD] biçim-sözdizimsel özellikli bir √[KÖK] eklenmiş ve bu √[KÖK] [EŞGÖNDERGELİ] olarak belirtilmiştir. Nesne AÖ konumuna ise, [GÖNDERGE] biçim-sözdizimsel

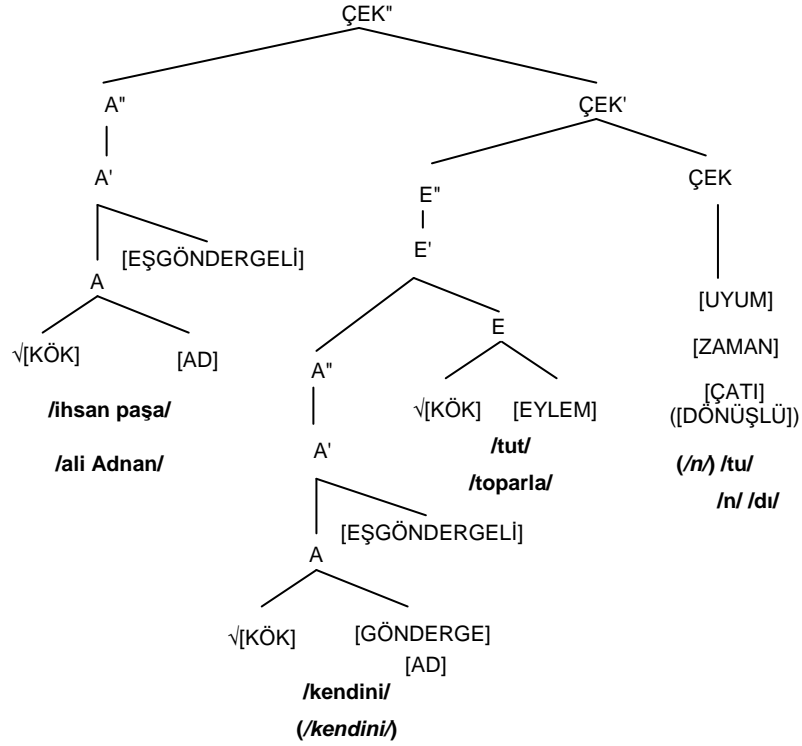
özellikli bir $\sqrt{[KÖK]}$ seçilmiş ve bu $\sqrt{[KÖK]}$ de [EŞGÖNDERGELİ] olarak belirtilmiştir. ÇEK budağında ise, [EYLEM]'in çatısı [DÖNÜŞLÜ] olarak belirtilmiştir. Daha sonra Biçimbilimsel Yapı sözcük ekleme aşamasında budaklardaki biçim-sözdizimsel özellik yığınları sözcük dağarcığından seçilen sözcüksel birimlerle eşleştirilmiştir. Bu aşamada Ansiklopedi devreye girerek tut- eyleminin başkalarına yönelen bir süreç olduğunu; bu nedenle $\{- (I)n\}$ biçimbirimiyle dönüşlülük oluşturulemeyeceğini sözdizim ve BY'ya bildirmektedir. Bu durumda, sözcük ekleme sırasında ÇEK budağındaki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği sesbilimsel olarak gerçekleşmemektedir. Tümcenin dönüşlülüğü ise, [EŞGÖNDERGELİ] olarak belirtilmiş AÖ'leri ile adıl dönüşlülük stratejisi kullanılarak sağlanmıştır. Savımızı bir de kendine yönelen süreç gösteren tümcede sınavalım:

- (32) Ali Adnan'a çok iyi baktılar. (O) *Toparlandıktan* sonra Söke'ye nakledildi.

Efendi, s. 294

Örnek (32)'de *toparla-* eylemi hazırlık, kişisel bakım bildiren kendine yönelik süreç gösteren bir eylemdir. Bu özellikler DB'nin ansiklopedisinde eylemin özellikleri olarak yer almaktadır. Sözcük ekleme aşamasında EÖ budağına eklenen *toparla-* eyleminin kendine yönelik süreç göstermesi, eylemcil dönüşlülük stratejisi ile dönüşlülük oluşturulebileceğini de belirtmektedir. Eylemcil stratejisinin seçilmesi, ÇEK budağı altındaki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğinin BY'da sözcük ekleme aşamasında sesbilimsel özellik bileşikleriyle eşleşmesine izin vermekte, ancak adıl dönüşlülük stratejisinin engellenmesini gerektirmektedir. Bu durumda, ÇEK budağı altındaki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliğinin, [EŞGÖNDERGELİ] biçim-sözdizimsel özellikli AÖ'lerindeki bu özelliği engellemesi gerekmektedir. Bu aşamada da, [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği, dışsal üye olan özne-AÖ'ni engelleyemediği için, [EŞGÖNDERGELİ] biçim-sözdizimsel özellik taşıyan diğer AÖ'ni engellemekte ve BY'da sözcük ekleme aşamasında bu AÖ'nin sesbilimsel olarak gerçekleşmesini önlemektedir. Bu durumu (31) ve (32)'deki tümceleri aynı ağaç şemada birleştirerek gösterelim:

Şekil 8.

Şekil 8’de de görüldüğü gibi, hem eylemcil hem de adcıl dönüşlülük stratejilerinin kullanıldığı yapılarda türetilen sözdizimsel yapı aynıdır. Sözcük ekleme aşamasında E budağına eklenen eylemlerin özellikleri hangi dönüşlülük stratejisinin kullanılacağını belirlemekte ve adcıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerinin bir arada kullanılmasını önlemek için ya eylemcil bir biçimbirimin gerçekleşmesini engellemekte ya da yüklem içsel üyesi konumundaki eşgöstergeli AÖ’nin sesbilimsel olarak gerçekleşmesine izin vermemektedir. Şekil 7 ve 8’deki gibi dizim ağaçları yapılanmasının, dönüşlülüğün temellendiği ‘kılış ya da oluşun doğrudan doğruya kılıcı üzerine dönmesi ya da kılıcı ile ilgili daha birçok durumun belirtilmesi’ (Banguoğlu, 1974:283) olgusuna bütünleştirici bir bakış açısı getirdiğini söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, DB çerçevesinde, *kılış ya da oluşun doğrudan doğruya kılıcı üzerine dönmesi* olarak tanımlanan dönüşlülük, Türkçede E budağı altında bir biçim-sözdizimsel özellik olarak hem adcıl hem de eylemcil dönüşlülük stratejilerinin kullanımıyla kodlanabilmektedir. Aadcıl dönüşlülük stratejisinin kullanıldığı tümcelerde E budağı altındaki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği sesbilimsel olarak gerçekleşmekte ve dönüşlülük eylem üzerinde görünen bir biçimbirim yerine,

eşgöndergeli AÖ'leriyle belirtilmektedir. Öte yandan, dönüşlülüğün eylemcil dönüşlülük stratejisiyle kodlandığı tümcelerde, E budağı altındaki [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği sesbilimsel olarak gerçekleşmekte ve eşgöndergeli AÖ'lerinden yüklem içsel üyesi olanını engellemektedir. Yani, ister adıl ister eylemcil dönüşlülük stratejisi kullanılsın, dönüşlülük E budağı altında konumlanan [DÖNÜŞLÜ] biçim-sözdizimsel özelliği ile belirtilmektedir. Dilbilgisi, E budağı altına eklenen eylemin gösterdiği sürecin özelliğine göre hangi dönüşlülük stratejisinin kullanılacağını belirtmekte ve adıl ya da eylemcil dönüşlülük stratejilerini kullanmaktadır.

Sonuç

Türkçede dönüşlülüğün biçim-sözdizimsel özelliklerini betimlemeyi hedeflediğimiz bu çalışmanın temel sorularından birincisi olan “Türkçede dönüşlü göndergelerin nasıl bir içsel yapı sergiledikleri” sorusu, Türkçedeki dönüşlü göndergelerin de diğer doğal dillerdeki gibi ‘pekiştirici + dönüşlü’ bileşiminden türemiş oldukları biçiminde yanıtlanmıştır. Bu bağlamda, dönüşlü göndergelerin bir AÖ ya da UÖ gibi yapılandığını savlayan Reinhart ve Reuland (1993), Cem-Değer (1966) ve Kornfilt’e (2001) koşut olarak bu çalışmanın bulguları da, Türkçedeki dönüşlü göndergelerin bir AÖ gibi yapılandığını göstermiştir. Ancak, adı geçen çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, Türkçede *kendi*’nin dönüşlü bir birim değil, bir pekiştirici olduğunu savlamıştır. Bu doğrultuda Türkçede *kendi* ve *kendisi* göndergelerinin dönüşlüleştirme işlevinin *kendi* biriminin özelliği olmadığı, ama sesbilimsel olarak gerçekleşmeyen bir dönüşlü birim olduğu, hem Türkçenin tarihsel gelişimine hem de *kendi* SELF-göndergesinin kişi çekiminde sergilediği düzensizliğe dayanılarak açıklanmıştır.

Bu çalışmanın ikinci sorusu olan ‘*kılış ya da oluşun doğrudan doğruya kılıcı üzerine dönmesi ya da kılıcı ile ilgili daha birçok durumun belirtilmesi*’ (Banguoğlu, 1974: 283) temel güdülemesi ile ortaya çıkan adıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerinin bütüncül bir yaklaşımla çözümlenip çözümlenemeyeceği sorusu da, Dağıtılmış Biçimbilim Kuramı çerçevesinde yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, König ve Siemund’un (2000) ‘*eylemlerin gösterdiği süreçle kullanılan dönüşlülük stratejisinin ilişkili olduğu*’ savından hareketle, adıl ve eylemcil dönüşlülüğün yapılanmasının, aslında, aynı olduğu ileri sürülmüştür. Eylemlerin gösterdikleri süreçlere göre, ya eylem üzerinde gösterilen dönüşlü biçimbirimi engellemekte ve Sesbilimsel Yapıda sesletilmemektedir ya da eşgöndergeli AÖ'lerinden eylemin içsel üyesi olan AÖ engellenip Sesbilimsel Yapıdan silinmektedir. Dolayısıyla da, Türkçede dönüşlülük olgusunu bütüncül bir yaklaşımla çözümleyebilecek bir modelin geliştirilebileceği gösterilmiştir.

Sonuç olarak, birçok Hint-Avrupa dilinin aksine, Türkçede dönüşlülüğün hem adıl hem de eylemcil stratejisinin kullanılmasıyla kodlanması, Türkçede dönüşlü yapıları temellendiren güdülenmenin de ikiye bölündüğü anlamına gelmemektedir. Bu nedenle adıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerini farklı yapılar olarak ele alan yaklaşımlar Türkçe dönüşlü yapıların açıklanmasını zorlaştırmakta; dolayısıyla da, bu iki farklı yapının neden böyle bir ayrıma yol açtığını betimlemek güçleşmektedir.

Bu çalışmada, dönüşlü yapıların altında yatan temel güdülenmeyi göz ardı etmeden, adıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerini bir arada çözümleyen bütüncül bir yaklaşım ileri sürülmüştür. DB çerçevesindeki bu yaklaşıma göre, Türkçede adıl ve eylemcil dönüşlülük stratejilerinin kullanıldığı yapılar aynı temel güdülenmeyle ortaya çıkmakta ve benzer biçim-sözdizimsel yapılar sergilemektedirler.

Kaynakça

- Acquaviva, P. (2002) "The morphological dimension of polarity licensing". *Linguistics* 40-5: 925-959
- Adalı, O. (1979). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Alexiadou, A. (1998). "An ergative pattern in the syntax of nominative-accusative languages." *29th meeting of the North Eastern Linguistics Society*'de sunulan bildiri, University of Delaware.
- Banguoğlu T. (1974). *Türkçenin Grameri*. İstanbul.
- Bleam, T., Han, C. ve Lidz, J. (2000). "Grammatical downsizing and the redistribution of semantic wealth." *Proceedings of 24th Penn Linguistics Colloquium*, 7:37-53. <http://babel.ling.northwestern.edu/~lidz/plc00fin.pdf> ağ adresinden 19.02.2005 tarihinde alınmıştır.
- Calabrese, A. (1998). "Some remarks on the Latin case system and its development in Romance". E. Trevino ve J. Lema (haz.), *Theoretical Analysis of Romance Languages*, John Benjamins, Amsterdam içinde, 71-126.
- Cem Değer, Aysen (1996). "Türkçedeki dönüşlü adılların yönetici ulamlarının tanımlanması." L. Oktar ve A. Cem Değer, A. X. *Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi içinde, 41-47.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- Demircan, Ö. (1993). 'Türkçede Çatılımla Edilim'. K. İmer ve N.E. Uzun (haz.), *VII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi içinde, 141-154.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

- Demircan, Ö. (2005). *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Bileşmeleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Embick, D. (1996). "Causativization in Hupa." *Berkeley Linguistic Society* içinde, 22:83-94.
- Embick, D. (1997). "Voice and the Interfaces of Syntax". Doktora Tezi, University of Pennsylvania.
- Embick, D. (1998). "Voice Systems and the Syntax/Morphology Interface." H. Harley (haz.) *MITWPL 32: Papers from the UPenn/MIT Roundtable on Argument Structure and Aspect* içinde, 41-72.
- Everaert, M. (2003). *Reflexives in Discourse*. <http://odur.let.rug.nl/~koster-/DenBesten/Everaert.pdf> ağ adresinden 21.12.2003 tarihinde alınmıştır.
- Göksel, A. (1993). *Levels of Representation and Argument Structure in Turkish*. Doktora Tezi. University of London.
- Göksel, A. (1995). "Voice in Turkish." D.C.Bennett, T. Bynon, and B.G. Hewitt (haz.) *Subject, Voice and Ergativity; Selected Essays*, London: SOAS Publications içinde, 82-104.
- Gülsevin, G. (1998). *Kardeş Ağızlar, Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi* 7: 2-18.
- Halle, M. ve Marantz, A. (1993). "Distributed morphology and the pieces of inflection". K. Hale & S. J. Keyser (haz.) *The View from Building 20*, Cambridge: MIT Press içinde, 111-176.
- Harley, H. ve Noyer, R. (1999). 'The state-of-the-article: Distributed morphology'. *GLoT* 4(4): 3-9.
- Harley, H. ve Noyer, R. (2000). "Formal vs. encyclopedic properties of vocabulary: Evidence from nominalisations." B. Peeters, *The Lexicon-Encyclopedia Interface*. Amsterdam: Elsevier içinde, 349-374. <http://dingo.sbs.arizona.edu/~hharley/PDFs/HarleyNoyer2000-.pdf> ağ adresinden 12.04.2005 tarihinde alınmıştır.
- Haugen, J.D. (2004). *Issues in Comparative Uto-Aztecan Morphosyntax*. Doktora Tezi, The University of Arizona.
- Jung, D. (2003). *The Morphosyntax of Complex Predicates in Korean and Japanese*. Doktora tezi, University of Wisconsin-Madison.
- Kathman, D.J. (1994). *The Morphosyntax of Complex Verb Agreement*. Doktora Tezi, The University of Chicago.
- Kornfilt, J. (1984). *Case Marking, Agreement and Empty Categories in Turkish*. Doktora Tezi, Harvard University.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Kornfilt, J. (2001). 'Long Distance reflexives in Turkish'. P. Cole, G. Hermon, ve C.-T. James Huang (haz.), *Long-Distance Reflexives, Syntax and Semantics* 33, San Diego: Academic Press içinde, 197-226.

- König, E. ve Siemund, P. (2000) "Intensifiers and Reflexives: A Typological Perspective." Z. Frajzyngier ve T. Curl (haz.), *Reflexives: Forms and Functions*, Amsterdam: Benjamins içinde, 41-74.
- Lidz, J. (1996). *Dimensions of Reflexivity*. Doktora Tezi. University of Delaware.
- Lidz, J. 1998. "Valency in Kannada: Evidence for Interpretive Morphology." Yayınlanmamış Makale.
- Marantz, A. (1984). *On the nature of grammatical relations*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Marantz, A. (1991). "Case and Licensing." *Proceedings of the Eighth Eastern States Conference on Linguistics* içinde, 234-253.
- Marantz, A. (1995). "A late note on Late Insertion". Y. Kim et al. (haz.), *Explorations in generative grammar*, Seoul: Hankuk içinde, 396-413.
- Marantz, A. (1997). "No escape from syntax: Don't try morphological analysis in the privacy of your own Lexicon". A. Dimitriadis, L. Siegel, C. Surek-Clark, & A. Williams (haz.) *Penn Working Papers in Linguistics 4(2): Proceedings of the 21st Annual Penn Linguistics Colloquium*, Philadelphia: University of Pennsylvania içinde, 201-225.
- McGinnis, M. (1998). "Case and locality in L-Syntax: Evidence from Georgian." *MIT Working Papers in Linguistics* içinde, 139-158.
- Nishiyama, K. (1998). *The Morphosyntax and Morphophonology of Japanese Predicates*, Doktora Tezi, Cornell University.
- Özsoy, A. S. (1983). *Kendi Reflexivisation in Turkish*. Doktora Tezi, University of Michigan.
- Özsoy, A. S. (1990). 'Söylemiçi Dönüştürücü Yapı'. *Dilbilim Araştırmaları* 1990. Ankara: Hitit Yayınevi: 35-41.
- Özsoy, A. S. (1999). *Türkçe/ Turkish*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, R. (2001) "Kıbrıs Ağzında Dönüştürücülük". *Manas Üniversitesi Koomduk İlimder Curnalı-Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Bişkek (Kırgızistan) içinde, 103-109.
- Reinhart, T. (2000). 'The Theta System: Syntactic Realization of Verbal Concepts'. *OTS Working Papers in Linguistics (00,01/TL). LI Monographs Series*'de yayımlanmak üzere. Michigan: MIT Press. <http://cog.brown.edu:16080/directcomp/dimitriadis.pdf> ağ adresinden 21.12.2004 tarihinde alınmıştır.
- Reinhart, T. ve Reuland, E. (1993). "Reflexivity". *Linguistic Inquiry*, 24: 657—720

- Say, B., Zeyrek, D., Oflazer, K. ve Özge, U. (2002). "Development of a Corpus and a Treebank for Present-day Written Turkish". K. İmer ve G. Doğan (haz.) *Current Research in Turkish Linguistics, Proceedings of 11th International Conference on Turkish Linguistics*, Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları içinde, 183-192.
- Shi, E. (2003). "Secondary Predication in L2 Grammar: A Minimalist Account" J. M. Liceras (haz.), *Proceedings of the 6th Generative Approaches to Second Language Acquisition Conference* Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project içinde, 269-283.
- Tognini-Bonelli, E. (2001). *Corpus Linguistics at Work*. Amsterdam: Benjamins. University of California at Berkeley.
- Uçar, O. ve Turna, B. (2004). *Metal Fırtına*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Yalçın, S. (2004). *Efendi*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.

THE UNIQUENESS OF SPOKEN TURKISH IN CYPRUS

Maria Petrou

Johann Wolfgang Goethe University Frankfurt am Main

ABBREVIATIONS

ABL: Ablative
ACC: Accusative
Arab: Arabic
ART: Article
COP: Copula
DAT: Dative
DEF: Definite
DEM-PRON: Demonstrative pronoun
D-PLPRF: *DI*-pluperfect
Eng: English
f.: Feminine
FUT: Future
GEN: Genitive
Ger: German
Gr.: Greek
grc.: Greek-Cypriot dialect
IMP: Imperative
IMPFVE: Imperfective (aspect)
LOC: Locative
m.: Masculine
MED: medio
n.: Neuter
NEG: Negative
NOM: Nominative
NONPST: Non-past
NR.RC.: Non-restrictive relative clause
OPT: Optative
PAST-S.: Past Simple
PL: Plural
POSS: Possessive
POSS-PRON: Possessive pronoun
PRES: Present
PRFVE: Perfective (aspect)

PRON: Pronoun
PRT: Particle
R.RC.: Restrictive relative clause
REL-PRON: Relative pronoun
SG: Singular
SOV: Subject, object, verb
[S]VO: [Subject], verb, object
tc.: Turkish-Cypriot dialect
t.T.: Turkey Turkish (standard Turkish)

1. INTRODUCTION

The contact between the languages is inevitable. The spoken language, in contrast to the written language can never be “clean”, because languages affect each other. According to Bickerton, at the level of *parole* social forces affect a language, but at the level of *langue* it is a rare phenomenon for a language to be affected¹. One can say that a language adopts foreign elements, when they correspond to its developing tendencies.

The linguistic influences take place mainly in three levels: The lexical, the grammatical and the phonetic level. A linguistic traditional terminology on the description of these phenomena is *loan* or *borrowing* (*Entlehnung*). However according to Johanson, the term *copy* is more adequate: The term *borrowing* is not sufficient because nothing is actually borrowed; the “donor language” does not lose any of its elements and the “recipient language” does not obtain elements, which are identical to any of the elements of the “donor language”². Beside that, the “recipient language” does not have to return to its “donor” anything back.

The process of copying can be *global*, *selective* and *mixed*. Shortly we can say that in a *global copy* a pattern of the “donor language” is copied into a basic-code of the “recipient language” in its entirety³, whereas in a *selective copy* the pattern consists of selected structural properties⁴. *Mixed copies* are combinational copies consisting of at least one *global copy*, for example lexically mixed copies (*loanblends*)⁵.

¹ Johanson 1992: 207

² Johanson 1992: 175

³ Johanson 1992: 177-179

⁴ Johanson 1992: 179-183

⁵ Johanson 1992: 183

The causes⁶ of copying are various. Internal and external factors of a language play a role whether an element is copied or not. One can regard different linguistic qualities as attractive and/or less attractive. For example *analytic* constructions are considered to be psycholinguistically favored and therefore they are attractive, whereas synthetic structures are less attractive. That is why, sometimes when it is possible, an analytic construction replaces a synthetic one⁷. The Turkic language system, due to its numerous bounded morphemes and/or suffixes consists of synthetic structures and in some cases we can say that in Turkish, as well, when an analytic construction is available, it is preferred. Noteworthy is also the fact that in some cases we can observe the opposite process⁸. Generally speaking, well recognizable, clear relations between context and expression are attractive. One should also keep in mind that, in general, there is the inclination of simplification⁹.

By long lasting and intensive areal contacts there are cases where we can observe a structural convergence (*Sprachbund*) even between dissimilar languages¹⁰. A “ringing” example of this occurrence is the Balkan languages¹¹. Moreover, there are some cases of convergence between Turkic and non-Turkic languages arising almost solely by the processes of simplification (i.e. Karaim with Slavic, inner Anatolian Greek dialects with Turkic)¹².

In this essay we are going to show briefly some characteristics of the Turkish-Cypriot dialect, which occurred due to the long-lasting contact with the Greek- Cypriot dialect. Since Cyprus was an English colony, it is worth mentioning that in some cases English affected Turkish-Cypriot, as well. In order to show this, more emphasis will be given in relative clauses.

2. THE TURKISH VARIETY SPOKEN IN CYPRUS

2.1. Turkish-Cypriot in general

The official language in North Cyprus is Turkish, which is in its written form the same with standard Turkey Turkish. The spoken varieties, however, show some uniqueness in phonology, morphology, syntax and in

⁶ Johanson (1992: 207) does not consider them as “causes” but “als potentiell fördernde bzw. hemmende Umstände”

⁷ Johanson 1992: 202

⁸ Johanson 1992: 202

⁹ Johanson 1992: 203

¹⁰ Johanson 1992: 216

¹¹ For a short description of the similarities of the Balkan languages see Hauge 2002: 21-40

¹² Johanson 1992: 224

lexicon¹³. These unique characteristics occur in no other dialect¹⁴. The Turkish-Cypriot variety gives partly (like Gagauz¹⁵) a non-Turkish language expression and this is due to the fact that its syntax is similar to Indo-European languages¹⁶. There is no doubt, that the Turkish-Cypriot language was influenced from Greek-Cypriot and vice versa, because of their contact, which lasted almost 400 years. This contact broke off on account of the division of the island. Nevertheless, the Turkish-Cypriots retained these influenced elements. Besides that, there are some villages, like Potamia, Pila and the Karbas area, where Turkish- and Greek-Cypriots still live together. Apart from the Greek influence, one should take English into consideration, since it was a prestige language (1878) und until today remains an important language for Turkish-Cypriots¹⁷, as well as for Greek-Cypriots.

Moreover, the Turkish-Cypriot dialect contains also many characteristics of different dialects of Anatolia, since Turks from Konya, İçel, Yozgat, Alanya, immigrated to North Cyprus at the time when the Ottoman Empire conquered Cyprus. Later more Turks from other parts of Anatolia¹⁸, especially from the year 1974 immigrated to the North part of the island. Nowadays the Turkish dialect of Cyprus retains parallel characteristics of local dialects Anatolia's of two different groups: a) Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla, Uşak and b) Ankara, İçel, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Yozgat¹⁹.

Remarkable is also the fact that the Turkish-Cypriot dialect / variety seems to have more prestige as standard Turkish and this is obvious even in official occasions like Media, political meetings etc.²⁰, where rather Turkish-Cypriot is spoken than standard Turkish. Principally the local varieties are used in such a degree, that the spreading of the standard Turkish language is prevented²¹.

2.2. Turkish-Cypriot and its characteristics

Before introducing some of the characteristics of the Turkish-Cypriot dialect, we would like to show, some how, the intensive contact of

¹³ See Gürkan 1997: 73-102, Demir 2002 a: 103-106

¹⁴ Demir 2002 b: 9

¹⁵ Kappler 2000: 140-141, mentions that the word order in Gagauz (and Karaim) seems to be "extrem entürkisiert".

¹⁶ Demir 2002 b: 9

¹⁷ Demir 2002 a: 11

¹⁸ Duman 1999: 115

¹⁹ Demir 2002 a: 101

²⁰ Demir 2002 a: 102

²¹ Demir 2002 a: 102

Greek and Turkish variations of Cyprus and this can be illustrated also by many quatrains (maniler) that consist of both languages:

<i>Εχτές προχτές αντίπροχτες</i>	‘Yesterday, before yesterday, the day before yesterday
<i>Ben duvardan bakardım</i>	I was watching from the wall
<i>Έχελα να’ρτω μέσα</i>	I wanted to come in
<i>Ama anadan korkardım</i> ²²	But I was afraid of your mother’

The influence in the vocabulary is easy to distinguish in both languages: Greek influence²³: bulli ‘bird’ < grc. πουλί [pu’li] (< Gr. πουλί) ≠ t.T. civciv. fasarya ‘fuss, noise’ < Gr. φασαρία ≠ t.T. karışıklık, gürültü, piron ‘Gabel’ < grc./Gr. πιρούνι [pir’uni] ≠ t.T. çatal. Turkish influence: τσαττίζω [tʃa’ttizo] ‘to join; to link; to match; to suit’ < tc./t.T. çat- ≠ Gr. συνδέω, ταιριάζω, σκεμπέ [ske’mbe] < tc.. iskembe ≠ Gr. στομάχι, κοιλία. The tc. dialect has its own vocabulary²⁴; some of these words are copied into the grc. dialect: tc. şaşuri ‘someone, who is in confusion and makes something hasty’ > grc. σιασιούρης [ša’şuris] ≠ Gr. βιαστικός, σαστισμένος, μπερδεμένος.

Other languages, such as English and Arabic have influenced Turkish-²⁵ and Greek-Cypriot dialects’ lexicon. Some of these words, have been copied into both dialects and they are used in identical situations, having the same meaning: Eng. switch (Metonymy of switch on / off >) ‘cars keys’ > grc. σουίτς [su’itʃ] ≠ Gr. κλειδιά αυτοκινήτου and tc. isviç ≠ t.T. araba kontak anahtarı. Eng. roundabout > grc. roundabout ≠ Gr. κυκλικός κόμβος, tc. roundabout ≠ t.T. daire trafiği. Arab. (ğibnit hallum) ‘a kind of white cheese’ > grc. χαλλούμι [ha’llumi] (Gr. χαλούμι), tc. hellim / hallım.

Several of the characteristics of the tc. has to do with Gr. and/or grc. influence. Perhaps some of these features originate from the Anatolian dialects and became dominant or were reinforced through grc.. Some examples are²⁶:

- Questions without the interrogative marker *-mI*²⁷:
tc. geldin? ≠ t.T. geldin mi?
Gr. ήρθες; grc. ήρτες;
come:2SG.PRFVE.PST.ACT
‘Did you come?’

²² Vancı 1990: 244

²³ Vancı 1990: 244

²⁴ Vancı 1990: 245-246

²⁵ Vancı 1990: 245

²⁶ All the examples are taken from Demir 2002

²⁷ Demir 2002 b: 13-14

Neutral yes-no questions are marked by intonation in both dialects. The intonation associated with question is a ringing one, with a slight fall at the end of the utterance.

- The use of optative in cases, in which subjunctive is used for Gr. and/or grc.:
 - Sentences expressing wishes²⁸ in the company of the verb *iste-* + optative²⁹:
tc. *ister okula gitsin* ≠ t.T. *okula gitmek istiyor*.
Gr./grc. *θέλει να πάει σχολείο*
want:3SG.IMPV.E.PRES.ACT PRT go:PRFV.E.NONPST.ACT
school:NOM/ACC.SG.n
'S/he wants to go to school'.
 - *lüzum / lazım* + optative³⁰:
tc. *lüzum gideyim* ≠ t.T. *gitmem lazım*.
Gr. *πρέπει να φύγω*, grc. *πρέπει να φύω*
must: 3SG.IMPV.E.PRES.ACT PRT go:1SG.PRFV.E.NONPST.ACT
'I have to go'.
 - *Hazır* + optative³¹:
tc. *hazır düşeyim* ≠ t.T. *Az kalsın düşüyordum*.
Gr. *παρά λίγο να πέσω*, grc. *χαζίρι*³² *να πέσω*.
nearly PRT fall:1SG.PRFV.E.NONPST.ACT.
'I would have nearly fallen down'.

In the examples above we see, that the tc. sentences are constructed according to the Gr. and/or grc. type of sentence. The subjunctive mood in Gr. and grc. it is not marked morphologically in the form itself but it is signalled by the choice of the particle *να*³³. The subjunctive is the mood of the potential, the possible, the probable, that which is wanted; intended etc. The particle *να* follows 1. verbs of wish, desire, obligation, ability, request

²⁸ *iste-* + optative is also used in Gagauz due to Balkan influence, for example: *isteerim öleyim...* see Menz 1999: 48-53. Kappler 2000: 141 mentions that "der teilweise Ersatz des Infinitivs mit dem Konjunktiv/Optativ in Modalphrasen" was copied from the Balkan languages and he gives an example from Gagauz: *isteerim gideyim*. One of the characteristics of the Balkan languages (Bulgarian, Romanian, Greek, Albanian) is the use of subordinated clauses, whereas other languages –the related ones– use an infinitive. See Hauge 2002: 21

²⁹ Demir 2002 b: 14

³⁰ Demir 2002 b: 14

³¹ Demir 2002 b: 14

³² *χαζίρι* is copied from *hazır* and it is frequently used in grc. ≠ Gr. *παρά λίγο* 'nearly'

³³ The particle *να* has some other functions as well, e.g. beside the use of imperative, a more polite imperative can be uttered by the use of the particle *να* + verb in subjunctive, cf. imperative: *Πες μου!* 'tell me!', *να* + subjunctive: *Να μου πεις* 'tell me'.

e.g. *θέλω να φύγω* ‘I want to go’, *πρέπει να φύγω* ‘I have to go’, *μπορούν να φύγουν* ‘they can leave’³⁴, 2. “intentional” verbs (like believe, say, wait etc.) e.g. *λέω να φύγω* (say-1SG PRT leave-1SG)³⁵, which actually means ‘I am thinking to leave/ of leaving’, 3. verbs of perception, such as see, hear etc. In this case the utterance is expressed as a possibility and not as a fact³⁶ e.g. *δεν τον βλέπω να έρχεται* (NEG him-ACC see:1SG PRT come-3SG ‘I don’t see him coming’), which actually means ‘I don’t believe that he will come/ he is going to come’.

As for the optative in Greek, again it is not morphologically marked. It can be expressed with either particle *ας* or *να*, by a wishing verb or by the word *μακάρι*³⁷, (like in Eng. *may*, or t.T. *keşke*), followed by the subjunctive.

- Negation with *yok*³⁸:

t.c. *yok gidesiñ eve da yalıñız sıkılasıñ ≠ t.T. eve gidip de yalnız sıkılmayasın.*

Gr. *δεν θα πας σπίτι να βαριέσαι μόνος / μόνη σου.*

grc. *εν θα πάεις σπίτι να βαρκέσαι μόνος / μόνη σου.*

NEG FUT go:2SG.PRFVE.NONPST.ACT house:NOM/ACC.SG.n be-bored:2SG.IMPVFE.NONPST.MED alone:NOM.SG.m/f POSS-PRON.2SG ‘You are not going to go home and get bored alone’.

In this case *yok* functions like the Greek negator *δε(ν)*, which precedes the verb; only pronouns or the future particle *θα* can intervene between this negator and the verb. We can talk about a sentence negation, but in both cases there is an imperative implication and this is why both negators are in the beginning of the sentence.

- *Gendi* as a demonstrative pronoun³⁹:

Tc. *abım duydu davşanıñ sesini. Aldı tüfeğı da çıktı dışarı, vurdu gendini ≠ t.T. ağabeyim tavşanın senini duydu, tüfeğı aldı, dışarı çıktı ve onu vurdu.*

Gr. *Ο αδερφός μου άκουσε τον θόρυβο του λαγού, πήρε το τουφέκι του, (και) βγήκε έξω και τον πυροβόλησε.*

grc. *ο αρφός μου άκουσεν τον θόρυβο του λαού, έπιασεν το τουφέκι του τζιαί εφκήκεν πόξω τζιαί επυροβόλησεν τον.*

ART.DEF.NOM.SG.m brother:NOM.SG.m POSS-PRON.1SG hear:2SG.PRFVE.PST.ACT

³⁴ Brian & Philippaki-Warburton: 1987: 181.

³⁵ Brian & Philippaki-Warburton: 1987: 181.

³⁶ Brian & Philippaki-Warburton: 1987: 181.

³⁷ Brian & Philippaki-Warburton: 1987: 183.

³⁸ Demir 2002 b: 15

³⁹ Demir 2002 b: 14

ART.DEF.ACC.SG.m noise:ACC.SG.m. ART.DEF.GEN.SG.m
hare:GEN.SG.m take:2SG.PRFVE.PST.ACT
ART.DEF.NOM/ACC.n rifle:NOM/ACC.n his:POSS-PRON.3SG.m and
go-out:3SG.PRFVE.PST.ACT outside and shoot:3SG.PRFVE.PST.ACT
PRON.ACC.SG.m
'My brother heard the noise of the hare, took his rifle, went out and shot him'.

In this example, as far as the position of *gendini* and the grc. *τον* is concerned, we observe that the pronouns in tc. and grc. sentences follow the verb, whereas in t.T and Gr. ones, the pronouns are preceding the verbs. In all four examples the pronouns take the place of the object of the verb *shoot* and at the same time they refer back to *hare*.

- Free combinations of -mİş⁴⁰:
- tc. miş okula gitmeyecek yarın ≠ t.T. (söylediğine göre) yarın okula gitmeyecekmiş.
Gr. Τάχα / δήθεν δεν θα πάει σχολείο αύριο.
grc. Μίσχμου εν θα πάει σχολείο αύριο.
allegedly NEG FUT go:3SG.IMPVFE.NONPST.ACT
school:NOM/ACC.SG.n tomorrow
'S/he is allegedly not going to go to school tomorrow'.

- tc. okulamış gitmeyecek yarın ≠ t.T. yarın okula gitmeyecekmiş.
Gr. Δεν θα πάει σχολείο αύριο, δήθεν (/τάχα).
grc. Εν θα πάει σχολείο μίσχμου / ιμίζ αύριο.
NEG FUT go:3SG.IMPVFE.NONPST.ACT allegedly
school:NOM/ACC.SG.n tomorrow
'S/he is allegedly not going to go to school tomorrow'.

The words *μίσχμου* / *ιμίζ* (here the pronunciation of *σ* and *ζ* is like the Turkish *ş*) are copies from *-mİş*, and they are used in grc. dialect generally in order to show what a third person has said, whom the speaker does not believe or questions the truth of his words (like the first example). In the second example, however, there is a distinction: It is something said by a third person; the speaker believes him/her but s/he finds the statement unacceptable. So, in this case, if it was possible, the speaker would have prohibitive the realisation of the action. Of course the intonation of the speaker plays a role in understanding the different connotations, but in general the position of *μίσχμου* / *ιμίζ* (in the beginning or in the end of the

⁴⁰ Demir 2002 b: 14

sentence) expresses this difference. Note, that in the Gr. examples there is not such a difference: Both examples have the first meaning; the only difference is that the position of *δήθεν* (*/τάχα*) at the end of the clause, emphasised the speakers doubt.

Since the position of *μίσχμου* / *μίζ* gives a meaning in grc., which cannot be expressed in Gr. (at least not by *δήθεν τάχα*), there is a great possibility that grc. has these different meanings because of tc.; hence most probably the tc. examples have these difference, too, though it is not clear from the Turkish translation, nor from the German translation given by Demir 2002 b:14: ‘Angeblich wird er morgen nicht zur Schule gehen’, ‘Er wird morgen nicht zur Schule gehen’, as well as from the English translation here.

- Object clauses with *şu* and *hani*.

It is incredibly interesting that in tc. dialect, *şu* and *hani* are used in order to form an object clause. One could say that *şu* is the equivalent for the English word *that* and *hani* is the equivalent for the Greek word *που* ‘where’, used for the formation of object clause⁴¹. And even more interesting is the fact that the same junctors are used in both languages for the formation of relative clauses (see next chapter).

- tc. şöyle *şu* aradım gendini.

tell:IMP.2Sg. *şu* look:PAST-S.1Sg. for him/her.

≠ t.T. onu aradığımı söyle.

Gr. *πες* (του/της) ότι τον/την ζήτησα.

grc. *πε* (του/της) ότι εγύρευα τον/την.

tell:2SG.PRFVE.IMP PRON.GEN.SG.m/f that look-
for:1SG.PRFVE.PST.ACT PRON.ACC.SG.m/f
‘Tell him/her that I looked for him/her’.

In this case, it is clear that the word order of the tc. sentence is exactly the same with the grc. and Eng. one. The demonstrative pronoun *şu* is used as a junctor, imitating the Indo-European type of object clause. One can regard it, as a loan translation of the Eng. *that*. As far as *gendini* is concerned, there is no doubt, that its existence or better its use is owed to the Greek pronoun *τον/την/το* used (here) to mark the object (though maybe it would have been more clear, if we had *onu* instead of *gendini*). Its grc. influence is even more obvious due to the fact that like the grc. sentence it follows the verb, whereas in Gr. sentence it precedes the verb.

⁴¹ An object clause with *που* is introduced in grc. and not in standard Gr.

- tc. annatdı hani gitdi okula.

tell:PAST-S.3Sg. hani go:PAST-S. school:DAT

≠ t.T. okula gittiğini anlattı.

Gr. εξήγησε / είπε ότι πήγε σχολείο.

grc. εξήγησε / είπεν ότι επήε σχολείο (cf. εξήγησε που επήε σχολείο).

explain/say:3SG.PRFVE.PST.ACT that go: 3SG.PRFVE.PST.ACT
school:NOM/ACC.SG.n

‘S/he told us/ said that s/he went to school’

In this case *hani* and not *şu* is the particle introducing an object clause. It is not clear if there is any differentia in the use of these two particles. The only difference we can mention lies in the frequency of their use i.e. *şu* is more frequently used. Once again we notice that the word order of the tc. sentence is exactly the same with Gr./ grc. and the Eng. one. The question here is whether there is in tc., as well, a difference in the meaning like in grc.. In the first example the speaker says that someone explained or said that s/he went to school. It is like an explanation; the question could be “why didn’t he come to us?” And the answer: He couldn’t, he explained that...”. The meaning of the second example however, is not explanatory, but narrative-descriptive; namely the speaker says that someone narrated / described what he did from the time he was getting ready to go to school until the time he left school. There is a possibility, that the tc. sentence includes these two meanings because of the verb *anlat-*, which not only means ‘to explain’ but also ‘to narrate, to describe, to convince’. When this is the case, then most probably one can figure out the accurate meaning through the context.

3. RELATIVE CLAUSES IN SPOKEN TURKISH-CYPRIOT

3.1. Generalities on relative clauses

The syntax of a language, in contrast to its vocabulary cannot get influenced so easily⁴². However, copies of syntactic combinational patterns in syntax are taking often place, e.g. the syntax of Finno-Ugric languages, such as Finnish and Hungarian, has been influenced by the Indo-European ones. Furthermore, Balkan languages have been copying and spreading mutually their combinational patterns for centuries⁴³. In addition to that, many Balkan Turks have copied, because of their contact with Bulgarians and Macedonians, syntactical structures realizing them with Turkish

⁴² See Weinreich 1968: 56

⁴³ Johanson 1992: 250

material⁴⁴. Remarkable are copies of Persian syntactic combinational patterns. In many Turkic languages old Persian influences already existed and were reinforced by a newer European language influence⁴⁵.

By the “imitation” of the Indo-European relative clauses we have the appearance of relative particles, actually interrogative particles and demonstrative pronouns / particles, introducing a relative clause, which we consider them, at least some of them, to be loan translations. Even if these words existed in Turkish, they are probably “chosen”, because they have the same literary meaning with the relative pronouns / particles of the languages, from which their use was copied. This hypothesis refers especially to Turkish-Cypriot dialect (also Gagauz⁴⁶ and Krymchak⁴⁷), where only the function of the relative markers was copied, being realized with their native lexemes, which are analogous to the “donor languages”. It is a function-copy, which serves the internal needs of these languages. Nevertheless, we should not omit to mention, that the copy of junctors has been ensued in some older Turkic languages, e.g. *kim* is used as a junctor of relative and complement clauses⁴⁸. Already in old Uyghur the interrogative / indefinite *kim* was used for postpositive relative clauses⁴⁹.

One of the reasons why the Indo-European type of relative clauses was so “attractive” to be copied is the fact that the structure of the Turkish / Turkic relative clauses is considered to be complex, less transparent and difficult to deal with. This applies especially to Turkey Turkish relative clauses, because it is normally compulsory to chose between two different relative predicators⁵⁰, i.e. –(y)An (when the first actant is identical to the referent of the head and cannot be expressed by a subject marker) and –DIK (when the first actant is not identical to the referent of the head but the predicator marks the subject)⁵¹.

3.2. Relative clauses in Turkey-Turkish, Greek and English

In standard Turkish many participles build relative clauses. These participles can be divided into two groups: 1. Possessed participles, which

⁴⁴ Johanson 1992: 251

⁴⁵ Johanson 1992: 251

⁴⁶ See Menz 199: 75-100

⁴⁷ See Erdal 2002: 117-136.

⁴⁸ Johanson 1992: 271

⁴⁹ Erdal 1998:154

⁵⁰ Johanson 1992: 264

⁵¹ see Johanson 1992: 264

indicate the person of their subject with a possessive marking und 2. Free participles), which do not do so⁵².

Possessed participles (DIK and -(y)AcAK) are verbal nominals and besides the fact that they mark the person of their subject, they allow the distinction between temporal and modal denotations⁵³. By free participles [- (y)An, -mİş, -(y)AcAK, -(I~A)r] there are some differences: Whereas the last three are temporal⁵⁴, -(y)An has no obvious morphological signals of tense or aspect⁵⁵. Another difference is that due to the fact that temporal free participles distinguish between the tenses⁵⁶, their use is in compare to – (y)An limited⁵⁷.

As for the Greek and English relative clauses, they are formed through relative pronouns and particles, and there is a distinction between restrictive and non-restrictive relative clauses⁵⁸. Turkish is generally considered to be a language, which does not mark this difference⁵⁹. Restrictive relative clauses involve a narrowing down of the potential reference of the head⁶⁰. The non-restrictive ones afford additional information about the head, which is in this case already determined⁶¹. Besides that non-restrictive relative clauses acquires a comma in orthography, between the head noun and the relative pronouns, whereas *που*⁶² in Greek and *that* in English cannot be used as such. For example⁶³:

R.RC in Eng.: The man who ~ that I saw yesterday.

NR. RC in Eng.: The man, who I saw yesterday, is your brother.

R.RC in gr.: Ο άντρας που είδα χτες.

NR. RC in gr.: Ο άντρας, ο οποίος είδα χτες, είναι ο αδελφός σου.

The Greek relative pronoun *ο οποίος, η οποία, το οποίο*, it is declinable; it agrees in number and gender with its antecedent / relative head. Its case depends on its function in the relative clause. Additionally it can be preceded by other elements such as prepositions. The relative *που* does not change in form, it is indeclinable and cannot be preceded by any preposition. However, it can be used for both restrictive and non-restrictive relative

⁵² Haig 1998: 38

⁵³ Haig 1998: 58-59

⁵⁴ Haig 1998: 41

⁵⁵ See Haig 1998: 39

⁵⁶ See the examples of Haig 1998: 42.

⁵⁷ See Haig 1998: 41-57

⁵⁸ Haig 1998: 12

⁵⁹ See *ki* as non-restrictive: Haig 1998: 126-128

⁶⁰ Haig 1998: 12

⁶¹ Haig 1998: 12

⁶² Note that the matter, whether this relative particle, can or not be used for NR.RC is disputed.

⁶³ The given examples have the same meaning in both languages.

clauses, at least for sure in spoken Greek. Sometimes it seems to be a matter of the speaker's stylistic. It is often characterised as another of the *dimotiki* / *katharevousa* distinctions found in the standard modern Greek language.

In spoken Greek of Cyprus the relative particle *που* is almost exclusively used. Even when Greek Cypriots write standard Greek, they often have difficulties in using the correct relative marker, though, from another point of view, this is not the true: In school students learn in which cases they have to use which relative marker, but in spoken Greek, in Greece and Cyprus, people use both of them in almost all cases. Such a difficulty occurs to Greek Cypriots when they speak or write English; they often mix-up the difference between *who* and *that*. They tend to use *that* more frequently. In this case the same problem is true for Turkish Cypriots, as well. Maybe this happens because one can say, too, "the man *that* I saw yesterday is your brother" and "ο άνθρωπος *που* είδα χτες είναι ο αδελφός σου" instead of the man, *who* I saw yesterday is your brother"⁶⁴ and "ο άνθρωπος, ο *οποίος* είδα χτες είναι ο αδελφός σου".

3.3. Right-branching relative clauses in Turkish-Cypriot

In Turkish of Cyprus, participles and the *ki*⁶⁵ conjunctive are being used, like in standard Turkish, in order to form a relative clause. In the spoken language however, the demonstrative pronoun *şu* and the interrogative *hani* are used to introduce a relative clause, like many Indo-European languages. For this the Greek influence in the syntax is clearly noticeable. In addition to that, our assumption is strengthened through *hani*, because in Greek the relative particle *που*⁶⁶ -which was used in old Greek, just like in modern-Greek, as an interrogative, meaning 'where'- was already in the 16th century used in order to form a relative clause⁶⁷. Probably *şu* is used as relative clause introductory element because of the influence of the English language. One should examine this possibility in order to determine whether there is a connection of *şu* with the English demonstrative pronoun *that*.

⁶⁴ One could also say: The man I saw yesterday is your brother. Cf: Brian &Philippaki-Warburton 1987: 29: In Greek there are non-finite relative clauses, but they can be formed by the use of a mediopassive particle, e.g. *ξέρω την κοπέλα κατηγορούμενη από τον φίλο της* 'I know the girl (who is) accused by her boyfriend), where *κατηγορούμενη* 'accused' is a participle in passive.

⁶⁵ See Gürkan 1997: 36-38

⁶⁶ Browning 1969: 66. In 16. Jahrhundert 'όπου, 'οπού, πού introduce relative clauses.

⁶⁷ Originally 'όπου was a locative / spatial adverb, which is also used nowadays (*πήγα στο μέρος, όπου σε γνώρισα* 'I went to the place, where I met you'). There was a fall of the first vowel 'όπου > 'οπού > πού.

Therefore some Turkish-Cypriot relative clauses will be illustrated⁶⁸, comparing them with Greek and/or Greek-Cypriot dialect, as well as with English. There will not be any comments about the syntax, since the word order is just like in Greek and English. The only occurred differentiations are due to the fact that Turkish is an agglutinated language, whereas Greek and English are inflected.

(1) tc. gideceyik⁶⁹ okula da bakacayık çocuklara şu oynayacaklar.
go:FUT.1Pl. school:DAT and watch:FUT.1Pl. child:Pl.DAT. şu
play:FUT.3Pl.
≠ t.T. okula gidip (voleybol) oynayacak olan çocuklara bakacağız.
Gr. θα πάμε στο σχολείο και θα δούμε τα παιδιά που θα παίζουν
(πετόσφαιρα).
grc. εν να⁷⁰ πάμε στο σχολείο τζιαί εν να δούμε τα παιθκια που εν να
παίζουν (βόλει).
FUT PRT go:1Pl.PRFVE.NONPST.ACT to-ART.DEF.NOM/ACC.SG.n
school:NOM/ACC.SG.n and FUT PRT see:1Pl.PRFVE.NONPST.ACT
ART.DEF.NOM/ACC.PL.n. child:NOM/ACC.PL.n. REL-PRON FUT PRT
play:3Pl.PRFVE. NONPST.ACT
Eng. we will go to school and watch the children that will play / playing
volleyball.

We can see that *şu* (and *hani*) have neither a case nor a person marker. However we know to which part of the sentence they refer to, because their reference word precedes them and besides that, the verb after them signalises the word, which they refer to. In the tc. sentence the word volleyball is in parenthesis, like in Gr., whereas in t.T. it is not. In many languages, when it has to do with a sport game like football, volleyball etc. one uses the verb *play*, without being necessary to mention what it has been played or what is going to be played.

(2) tc. o çocukdur şu gördüm çarşıda gendini.
the child:COP. şu see:PAST-S.1Sg. market:LOC. him
≠ t.T. çarşıda gördüğüm o çocukdur.
Gr. αυτό είναι το παιδί που (το) είδα στην αγορά.
grc. εν τούτο το παιί που ο είδα στην αγορά.

⁶⁸ The following examples are taken from: Demir 2002 b: 108-109

⁶⁹ 3. person plural can be –AcAğlz und –AcAyIK. For the formation of future tense, see: Gürkan 1997:93

⁷⁰ In grc. εν + να + verb is used for the future tense, instead of θα + Verb [θα originates from θέλει (+ infinitiv) > (ι) να > θενα > θα].

be:3SG.IMPV.FVE.PRES.MED this:DEM-PRON.NOM/ACC.SG.n.
 ART.DEF.NOM/ACC.SG.n. child:NOM/ACC.SG.n.. REL-PRON
 PRON.NOM/ACC.SG.n see:1SG.PRFV.FVE.PST.ACT to-
 ART.DEF.ACC.SG.f market:ACC.SG.f
 Eng. this is the child that I saw at the market.

As already mentioned *gendini* is used as a demonstrative pronoun and has often the function of an object. At the first instant it could be confused with reflexivity, but the reflexivity in tc. is formed with the repetition of *gendini* (*gendi gendini*, *gendi gendine*). *Gendi* by it self cannot be used as reflective⁷¹. It could be that *gendini* is a copy of the Greek *τον*, *την*, *το* (acc.), which are often used to mark the object, when missing. In some cases even when the object is there, these pronouns can be used in order to stress the object. Nevertheless, in this case, *το* seems to be superfluous in the Gr. sentence. In particular, one could say that here it is a resumptive personal pronoun or even an emphatic one. Whether the occurrence of it is obligatory or optional, it depends rather on what kind of meaning-implication the speaker wants to express. In the grc. sentence however, even if the relative clause could be expressed without it, it is not superfluous at all. And here we localize a difference between grc. and tc.: In tc. even though the demonstrative pronoun *o* is used in the beginning of the sentence, it would have been incomplete without *gendini*.

Gendini is like a second confirmation for the object *çocuk*. An additional information about this sentence, is that *gendini* usually follows the verb, but here is in the end of the sentence.

(3) tc. o böğrülcedir şu aldıydın bazardan.
 these bean:COP şu take:D-PLPRF. market:ABL.
 ≠ t.T. bazardan aldığın o böğrülcedir.
 Gr. αυτά είναι τα φασόλια, τα οποία είχες αγοράσει από το παζάρι.
 grc. εν τούτα τα φασόλια που εγόρασες που⁷² το παζάρι.
 be:3SG.IMPV.FVE.PRES.MED this:DEM-PRON.NOM/ACC.PL.n.
 ART.DEF.NOM/ACC.PL.n.
 bean:NOM/ACC.PL.n REL-PRON buy:PRFV.FVE.PST.ACT from
 ART.DEF.NOM/ACC.SG.n market:NOM/ACC.SG.n
 Eng. these are the beans (,which) that you (had) bought from the bazaar.

⁷¹ Demir 2002 a: 109

⁷² This *που* should not be confused with the relative one. Here it is used as a preposition having the meaning 'from' ≠ Gr. *από*.

One can say, that the tc. relative clause is a non-restrictive one, because of the demonstrative pronoun *o* and the copula. They are not just any bones, but specific ones; the ones, which were bought from the market. In the Gr. sentence this is clear due to ..., *τα οποία...* (in English due to ..., *which...*). In grc. thought, it is not, since, as already mentioned, *που* is usually used for both cases.

(4) tc. baktım, benim arkadaşım şu beraberdik onu gördüm.

look:PAST-S.1Sg. my:POSS.1Sg. friend:POSS.1Sg. şu together:COP.Pl.
him see:PAST-S.1Sg.

≠ t.T. baktım, beraber olduğum arkadaşımı gördüm.

Gr.κοίταξα (και) είδα τον φίλο μου, με τον οποίον ήμασταν μαζί /(που ήμασταν μαζί).

grc. εκοίταξα (τζιαί) είδα τον φίλο μου που ήμασταν μαζί.

look:1SG.PRFVE.PST.ACT and see:1SG.PRFVE.PST.ACT
PRON.ACC.SG.m friend:ACC.SG.m POSS-PRON.1SG REL-PRON
be:1PL.IMPV.PAST.MED together

Eng. I looked (and) saw my friend, with whom I was (together).

Here we regard this relative clause as a non-restrictive one, because the speaker specifies whom of his friends he saw. It is possible, that *onu* functions like the demonstrative pronoun *gendini*, or it is just a correlation between *şu* and *onu*. It is interesting that in the tc. sentence the auxiliary verb *ol-* does not follow the word *beraber*, but *beraber* has, because of the *-DI* copula, the function of a verb. As for the Gr. sentence, it would have been incorrect without the preposition *με* 'with', like the Eng. one (one cannot say, ... that we were together), though in spoken Gr., one would rather use *που* instead of *με τον οποίον*, like in grc..

4. Summary-Conclusion-Additional information

From the above examples we can conclude that the Turkish-Cypriot dialect, follows the Indo-European word order type. The result of this imitation is that the Turkish-Cypriot dialect is turned to be rather a [S]VO language than a SOV one, and this makes a great difference if we compare it with standard Turkish.

As for the relative particles, we see that *şu* (and *hani*, though we didn't have any examples with it, introducing a relative clause) do not change in form, since they cannot mark any case, possessive suffix or number and they always precede the verb of the relative clause. As already mentioned, there is a great possibility for *şu* to be the equivalent of *that* and *hani* to be the equivalent of *που*. Even though the used examples were with

the junctor *şu*, according to some Turkish Cypriots, *hani* could be used, as well, without any difference in the meaning⁷³. Lewis, designates *hani* as an old word for ‘where’, which has a number of idiomatic uses⁷⁴; one of them is that “it asks the whereabouts of someone or something expected but not in evidence, or lost und unattainable”. According to Turkish Cypriots, *hani* has no meaning. It is a particle expressing different connotations (like in German *denn*, *bloß* etc.), for example: *Hani gelmeyecektiñ saat yedide?* ‘why didn’t you come at 7 o’clock?’ (Ger. ‘Warum bist du *denn* nicht um 7 Uhr gekommen?’), *hani nerede arkadaşın?* ‘where (on earth) is your friend?’ (Ger. ‘Wo ist *denn* dein Freund?’). Nevertheless, it can be used without *nerede*, meaning ‘where’ *hani arkadaşın?*, but this happens very rarely.

Why *hani* and not *nerede* introduces a relative clause, it is not known. Maybe because the first one is an older form, which in addition to that, its actual meaning ‘where’, has been weakened because of the more frequently used *nerede*. The Greek interrogative *πov* has also lost its meaning ‘where’, when it is used as a relative particle. Therefore, there is no reason of using *nerede* in order to form a relative clause. Internal reasons of the Turkish variety in Cyprus contribute to that. Apart from that, it is of a secondary importance, why the particular words are being used. Of significance is their function in the clauses.

References

- Bickerton, Derek, “Decreolisation and the creole continuum”, *Theoretical orientations in creole studies*, New York 1980: 109-127.
- Brian D. Joseph & Philippaki-Warbuton Irene, *Modern Greek*, Great Britain, 1987
- Browning Robert, *Medieval and Modern Greek*, Hutchinson University Library, London 1969
- Demir Nurettin, “Kıbrıs Ağızları Üzerine”, *Scholarly Depth and Accuracy – A Festschrift to Lars Johanson / Lars Johanson Armağanı*, ed.. N. Demir & F. Turan), Ankara 2002 a: 101-110
- Demir Nurettin, “Wollen im Zyperntürkischen”, *Mediterranean Language Review*, (14) 2002 b: 9-20
- Duman Musa, “Kıbrıs Ağzı Üzerine Bazı Notlar”, *İlmî Araştırmalar* 8, İstanbul 1991: 115-119

⁷³ However a much more detailed linguistic investigation, which will provide a rich amount of examples, should be made for the reason that “could be used” cannot give an answer to the questions: Is *şu* and *hani* really used in exactly the same situations? In such a case is there no difference in the meaning/ connotation? Who uses *şu* and who *hani*? Is *hani* as frequently used as *şu*?

⁷⁴ See Lewis 2002: 215.

- Erdal Marcel, "Old Turkic", *The Turkic languages*, (ed. L.Johanson & E.Esato), London/New York 1998: 138-157
- Erdal Marcel, "Relativisation in Krymchak", *Scholarly Depth and Accuracy – A Festschrift to Lars Johanson / Lars Johanson Armağanı*, ed. N. Demir & F. Turan), Ankara 2002: 117-136
- Gürkan Ali, *Kıbrıs ağzında edatlar bağlaçlar ve ünlemlerin kullanım özellikleri*, Ankara, 1997
- Haig Geoffrey, *Relative Constructions in Turkish*, (Turkologica 33) Harrassowitz, Wiesbaden, 1998.
- Hauge Kjetil Ra, "At the Boundaries of the Balkan Sprachbund – Pragmatic and Paralinguistic Isomorphisms in the Balkan and Beyond", *Mediterranean Language Review*, (14) 2002: 21-40
- Johanson Lars, *Strukturelle Faktoren in Türkischen Sprachkontakten*, Stuttgart 1992
- Kappler Matthias, "Turkologie und Südosteuropalinguistik", *Die Südosteuropa – Wissenschaften im neuen Jahrhundert, Akten der Tagung vom 16.-19.10.1999*, ed. U.Hinrichs & U. Bütter, Harrassowitz, Wiesbaden 2000: 131-143
- Lewis Geoffrey, *Turkish Grammar*, 2. Auflage, Oxford 2002
- Menz Astrid, *Gagausische Syntax. Eine Studie zum Kontaktinduzierten Sprachwandel*, (Turkologica 41) Harrassowitz, Wiesbaden 1999
- Vancı Ülker, "Kıbrıs Ağzının Ses, Yapı ve İfade Özellikleri", *IV. Dilbilimi Sempozyumu Bildirileri*, ed. A.S. Özsoy & H. Sebüktekin: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1990
- Weinreich Uriel, *Languages in Contact*, Mountain Publishers, The Hague 1968

**KAŞGARLI MAHMUT'UN "DİVANÜ LUGATİ'T TÜRK"
ESERİNDE MİTOLOJİK DÜNYA MODELİ İLE İLGİLİ BAZI
KAVRAMLAR**

Fuzuli Bayat
Gaziantep Üniversitesi

Orta Çağ Türkçemizin en büyük ansiklopedik sözlüğü ve dilbilimi kaynaklarından olan Divanü Lugatî't Türk eserinde Kaşgarlı Mahmut'un çeşitli konularla beraber dünya modeli ile ilgili bazı kavramlara da değinmiş olması 1) eski Türklerin evren, insan ve yaratan hakkındaki tasavvurlarının zengin olduğundan 2) yazarın ansiklopedik bilgisinden haber vermektedir. Ayrıca Kaşgarlı Mahmut bu kavramların anlamlarını vererek Türk dini mitolojik sisteminin açıklanmasına da katkıda bulunmuştur.

Genel anlamıyla evrensel olan mit, düşünce sistemi içinde milli bir muhtevaya ve şekle bürünmüş, içinden çıktığı etno-kültürel fenomenle bağdaşmış, kendine özgü bir kodla yapılanmıştır. Bu bağlam çerçevesindeki bir yaklaşımla dünya modelinin milli-kültürel yapılanmanın temel paradigması olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Orhun-Yenisey yazıtları ve Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğü Türklerin dünya modeli ile ilgili kavramlarının varlığından haber vermektedir. O halde dünya modeli hakkında Türk düşüncesi temel alınmak şartı ile kısa bir bilgi sunmanın yararlı olacağını da söylemek gerekir.

Dünya modeli mitin makro-kozmos ve kısmen de mikro-kozmos hakkındaki tasavvurlarının sistemi olup dünyanın paradigmatic kavranılmasıdır. Mitin diğer bir algılanma şekli sözlü kültüre dayalı metinde gerçekleşen sentagmatik anlamıdır.¹ O halde verilmek istenen mesaj, dünya modelinin paradigmasını, mesajın iletilme şekilleri ise sentagmasını oluşturur. Dünya modeli mitolojik düşüncenin mahsulü gibi değişik metinlerde gerçekleşebilir. Yani paradigma (mesajla iletilen üniteler) sentagmanın (cümleye ait) içinde yer alabildiği gibi sentagmada paradigmanın dış yapısı rolünde kendini gösterir. Tek kelimeyle dünya modeli metnin bütün çeşitlerinde – ritüelde, maddi abidelerde, sözde, kozmogonik, menşe, köken ve takvim mitlerinde, iptidai güzel sanat tiplerinde vs.- gerçekleşebilir.² Kısacası, ikinci modelleştirici sistemde yani

¹ Bkz. Bayburin A.K., "Mif", Svod Etnografičeskikh Ponyatij i Terminov, vıp.4, Moskova, 1991, s.75

² Bayat F., Mitolojiye Giriş, Çorum, 2005, s.3

önce şuurda, sonra da ritüelde ortaya çıkan dünya modeli birinci modelleştirici sistemde yani dilde maddileşir.³

Orhun-Yenisey yazıtlarının ve Divanü Lugati't Türk eserinin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda kozmik modelin temelinde evrenin üçlü bir katmandan – gök, yer, yer altı dünyası - oluştuğu düşüncesi yer almaktadır. Üçlü bölümde gök, yeraltı dünyasının zıttı olmakla her üçü bir diğerinin çevrilmiş yönüdür. Yüz yüze getirilen bu üç dünya bir bütün oluşturmakla aynada görülen yansıma niteliği kazanır. Yer, ortada olduğu için, her iki dünyanın sürekli “var olduğu” mekandır. Yer barındırıcı, birleştiricidir. Her ne kadar üst ve aşağının tesirinde yaşamını sürdürse de yer, üst ve aşağının varlığını şartlandırır. Nitekim var olanla var olunanlar yalnız yerin mevcutluğu şartında ve yerle bilinmekte, yerle belirginleşmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't Türk eserinin her üç cildinde **yer** kelimesi en az 123 defa kullanılmıştır. Buna karşılık **kök** (sema, gök) kelimesi 22 defa kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, Sözlüğünde evren tasarımı sistemli bir şekilde ortaya koymaz, çünkü bu sözlüğün amacı dışındadır. Ancak dünya modeli ile ilgili Sözlükte yer alan kavramlar Türklerin İslamiyet'ten önceki evren tasarımı hakkında az da olsa bilgi sunmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't Türk eserinde evren kelimesine rastlanmasa da ew ve ewrül kelimeleri vardır ki, anlamı bir şeyin etrafında koşuşturmak, yönelinen yerden çevrilmektir.⁴ Evren kelimesinin **evr** kökünden geldiği bunun da çevrilmek olduğu, kainatın durmadan hareket ettiği hem Kaşgarlı Sözlüğünden hem de diğer metinlerden çıkarılmaktadır.

Eski Türk düşüncesinde evrenin veya bir diğer varsayıma göre gök kubbesinin eliptik bir biçimde dönmesi ki, buna Türkçede **çığrı** denilmektedir, muhtemelen bir oka bağlı dünya modeli olarak düşünülen tasarımı dışında değildir. Kaşgarlı Mahmut'ta felek, çark, değirmen, dolap gibi şeylerin çıkırığı olarak tercüme edilen⁵ çığrı, yıldızların bir sistem dahilinde dönmesini sağlar. Kaşgarlı Mahmut'un vermiş olduğu örnekten de bunu görmek mümkündür:

Tengri ajun türütti
Çığrı udhu tezgünür
Yulduzları çerğesip
Tün kün üze yörgenür.⁶

³ Lotman Yu.M., "O Probleme Znaçeniy po Vtorıçnıh Modeliruyuşih Sistemah", Trudı Po Znakovım Sistemam, Vıp 2, Tartu, 1965

⁴ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk Tercümesi, c.1, Ankara, 1998, s.167, 248

⁵ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk, c.1, s.421

⁶ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, c.2, Ankara, 1998, s.303

(Tanrı âlemi yarattı
Felek durmadan döner
Yıldızlar sıra sıra dizilip
Gece gündüz üzerine sarılır)

Yıldızları taşıyan bu çığrı (felek) aynı zamanda zamanın oluşumunu da gerçekleştirmiş olur. Nitekim çığrının dönmesiyle gece, gündüzü takip eder ve düz hatlı zaman oluşur. Oğuz Kağan Destanı'nda altın yayın doğuyla batıyı kaplaması ve üç gümüş okun bu yayın ortasından tartılarak kuzeye uçması evren tasarımıyla orta çağın İslamî düşüncesinde kozmik cisimlerin Arş-ı âla, felek olarak adlandırılan çığrının etrafında dönüşünü simgelemektedir. Dünya modelinin Oğuz algılayış şekli Uluk Türik'ün rüyasında gördüğü altın yay, gümüş ok telakkisiyle gerçekleşmiş olur.

Burada bir önemli mesele de gökle ilgili tasavvurların Türkler ve Çinlilerde benzer şekilde yer almasıdır. Bu nedenle gök kubbeye gök çarkı denilirdi. Gökte yine dört yöne göre 7 şer gruba ayrılan 28 burç bulunmaktaydı.⁷ Bu husus eski Türklerin Hunlardan beri gezegenlerden haberdar olduklarını göstermekle dünya modelinde daha geniş bir algılayış sergilediklerinin de göstergesidir.

Evren tasarımıyla yıldızlar, ay, güneş ve burçlar önem taşımaktadır. Ay ve güneşle ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut şu atasözünü aktarmıştır. “Tünle bulıt örtense emlük urı keldürmişçe bolur. Tañda bulıt örtense ewge yağı kirmişçe bolur.” (Akşamleyin bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Tan vakti bulut kızarırsa eve düşman girmiş gibi olur.)⁸ Bununla ilgili olarak Besim Atalay şu bilgileri vermektedir: “Bugün Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bu söze benzer şekilde “akşam bulut kızarırsa gün güneşlik yaz olur – sabah bulut kızarırsa öğleye kalmaz kış olur” veya “Akşamın kızılığ yaz – sabahın kızılığı kış” gibi söylenişler vardır ki, halk meteorolojisi ile ilgili olduğu görülmektedir.”

Dünya modelinde kozmostan önceki dönem kaos olarak betimlenmiştir. Türk düşüncesinde kaosun simgesi olan su, evrenin imgesi olan **ejder**le eşleştirilmiştir. Ejder su ilişkisi büyük olasılıkla başlangıcı simgeleyen iki varlığın bir bütün halinde birleşmesidir. **Ejder, büke, luu, nek** adları ile özdeşleşen evren telakkisi, öküz/boğa motifi de dahil olmakla su paradigması ile ilgilidir. Türkler genelde ejdere **yilbegen, jilbegen, celbegen** derlerdi. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugatı't Türk eserinde ejdere **yil büke** denilir.⁹ Kaşgarlı Mahmut, Sözlüğünde yedi başlıg yil büke (yedi başlı ejderha) deyimini verdikten sonra Türklerin, bazı kahramanlara

⁷ Çoruhlu Y., Türk Mitolojisinin Anahatları, İstanbul, 2002, s.95-96

⁸ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.251

⁹ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk Tercümesi, c.3, Ankara, 1998, s.227

da büke adı verdiğini kaydeder. Devle ejder arası bir varlık olarak tasavvur edilen bu demonik yaratık insanları yutması ile dikkat çeker. Ancak halk anlatılarında yelbegen kahramanları yutup geri çıkardıktan sonra kahraman, değişikliğe uğrar ve yenilmez olur. Bazı Altay destanlarında da ejder kahramanlara yardım eden varlıktır.

Vücudu balık pulları ile örtülü, ayakları timsah ayağına benzer, kanatlı, kuyruklu, boynuzlu olarak tasavvur edilen bu yaratık (dinozorları hatırlatır) inanca göre yılanın uzun yaşaması sonucunda dönüşüm yaşamış varlıktır. Bir başka inanca göre ejder, yılanla vahşi mandanın veya ceylanın çiftleşmesinden ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte yel, cin, salgın hastalık anlamlarını da içerir. Nitekim Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde de **er yelpindi** söz birleşmesinde yelpindi, cin çarptı anlamını karşılamaktadır. Ayrıca Sözlükte Kaşgarlı, başka bir örnek de verir: "yelkovuz bitiği" (cin çarpmasına karşı nüsha).¹⁰

Bazı Türk lehçelerinde yel, jel veya Altay-Sayan Türklerinin dilinde cel/çel, çil olarak mevcut olan kelime de kötü ruh anlamında kullanılmıştır. O nedenle Türk mitolojisinde **Yelbuga**, ejderin karşılığı olarak ortaya çıkar. Orta Asya'da, Kafkasya'da Yalmauz/Yelmauz/Jelmauz mitolojik varlığı da yel kelimesinin bir diğer anlamı olan kötü ruh anlamıyla bağlantılıdır. Ayrıca kelimenin ikinci tarafının **ağız/auz/mauz/mogus** terkibi de öteki âlemin varlığı, hortlak, dev, ejder vs. anlamlarında Kırgız, Hakas, Tuva, Teleüt lehçelerinde kullanılmaktadır. Moğol-Buryatların dilinde mangıs, ejder dev anlamlarında işlenmiştir. O halde Yalmauz/Yelmauz/Jelmauz öteki âlemin ruhu anlamına gelmiş olur ki bu da demonik varlığın işlevi ile örtüşür.

Dünya modelinin kaynağında yüce tapınma kültü olan Tanrı terimi gelmektedir. Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde dikkati çeken husus o dönemde Müslüman olan Türklerin dinî terimlerde Arapça yerine Türkçelerini kullanmalarıdır. Dünya modelinin birleştirici kavramı olan Tanrı **Teñri** biçiminde Divanü Lugatı't Türk eserinde 42 defa geçer. Buradan da anlaşıldığına göre Türkler, Allah yerine **Teñri** terimini sık sık kullanmışlardır. Ancak Gök Tengri terimine Divanü Lugatı't Türk'te rastlanılmaz. Divanü Lugatı't Türk'te Tanrı'nın sıfat ve isimleri olarak kullanılan diğer kavramlar şunlardır:

Ugan Teñri - Her şeye gücü yeten "Ugan" sıfatıyla birlikte.
Bayat - Argular kullanırlardı. Tanrı'ya "Bayat" derlerdi.¹¹

Bu anlamda kendini Göktürk olarak adlandıranlar Tanrıoğlu olduklarını resmileştirmiş bulunurlardı. Türklerin Tanrı'ya yakın olması,

¹⁰ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.3, s.163

¹¹ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk, c.3, s.376, 171

Tanrı tarafından sevilmesi, Kaşgarlı Mahmut'un ifadesi ile Tanrının ordusu olması vb. yetkin Türk şuurunun mahsülü gibi Orhun-Yenisey yazıtlarında, Kaşgarlı Mahmut'un Divanında açıkça görülür.¹² Tanrı semanın, yerin tek hakimi gibi zamandan, mekandan münezzeh bir varlık olarak görülür.

Ayrıca Divanü Lugati't Türk'te Kaşgarlı Mahmut, Türk dünya modelinin merkezi anlayışı olan Tanrıçılık dini ile ilgili bazı bilgiler de sunmaktadır. **Kirtginmek** - "kul Teñrige kirtgindi." (kul Yüce Allah'ın birliğini ikrar etti ve peygamberini gerçekledi.)¹³ Diğer bir kelime de **bütmek** olup anlamı "kul Teñrige bütti." (kul Allah'ın birliğini ikrar etti.)¹⁴ demektir. Bu yüce tapınak kültürüne sunulan kurban töreni ve törenin yapıldığı ay hakkında da Divanü Lugati't Türk eserinde bilgi verilmiştir.

E. Esin'e göre eski Türkçede Tengri, Çincece ch'ien (t'ien) olarak bilinen göğün sayıları 1, 3, 5, 7, 9'dur.¹⁵ Bu tekil sayılardan beşin, Gök Tanrı'nın kutsal rakamı olması bugün gizemi belli olmayan somut bir düşüncenin, belki de ezoterik bilgilerin ürünüdür. Bu, Kaşgarlı Mahmut'un Ulug Ay adlandırdığı yaz ayında yapılan Gök Tanrı kurban merasimlerinin astral kültte de Kök-luu denilen yıldız takımının zirvede olmasıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla Güneşin en sıcak olduğu bir ayda Hunların ve Göktürklerin Tanrı adına kurban töreni yapmaları dikkat çekicidir. Sıcaklık kozmik hafızada hayatın simgesi olduğundan Tanrı'ya atfedilen kurban ritüelleri de bu ayda gerçekleşmiştir.

Tanrı'ya kurbanın sunulduğu dağ, Beltirlerde, Hakaslarda ve Kaçınlerde **ıdı/ıduk** diye adlandırılır ve dağa tabu (yasak) konulur: Kadınların ve merasime katılma statüleri olmayanların dağa çıkmaları yasaklanır. Tanrı'ya sunulan kurbanlık hayvana da eski Türkçede **ıduk** denilirdi. Hatta etin pişirildiği ateş de ıduk/ıdı olarak isimlendirilirdi. Orhun-Yenisey yazıtlarından belli olan **ıduk** kelimesi (Iduk Yir-Sub şeklinde geçer) < göndermek, yollamak ve salıvermek anlamlarında olan **ıd** kökünden türemiştir. Ruhlara adanan ve salıverilen her hayvan Kaşgarlı Mahmut'a göre ıduk adlanır.¹⁶ Eski Türkler ıduk terimiyle mübarek, kutsal olan her şeyi belirlemişlerdir. Aslında sahibinin yaptığı bir adak için saklanarak yünü kırılmayan, sütü sağılmayan, yük vurulmayarak başı boş bırakılıp salıverilen her hayvana bu ad verilir. Türk toplumunda adak (ıduk), bugün Kaşgarlı'nın bahsettiği şekilde yapılmıyorsa da oldukça yaygındır. Orhun-Yenisey abidelerindeki Yer-Sub koruyucularının da ıdı diye adlanması bu ruhların yüksek statüleri ile ilgilidir. Gök Tanrı dini ile ilgili tüm kavramların (dağ, kurbanlık hayvan, kayın ağacı, ateş) ıduk diye

¹² Bayat F., Oğuz Epik Eneesi ve Oğuz Kağan Dastanı, Bakü, 1993, s.45

¹³ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c. 1, s.280

¹⁴ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c. 2, s.294

¹⁵ Esin E., Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul, 2001, s.29-30

¹⁶ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.65. Sözlükte kelime ıdhuk şeklinde yazılmıştır.

adlandırılması ruhlar hiyerarşisinde yüksek statü ile ilgilidir ve ıdıkların, Tanrı gerçeğinde değer kazandığına tanıktır. Divanü Lugati't Türk'te kurbanın kimlere sunulduğu hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak Kaşgarlı Mahmut, ıduk kelimesi ile mitolojik dünya modelinde kurbanın önemli olduğunu vurgulamıştır.

İduk/ıdı kelimesiyle beraber Beltir lehçesinde kullanılan **tayığ** kelimesi de kurban sunma işlevini bildiren terimdir. Kaşgarlı'nın Sözlüğünde dayak, dayangaç anlamlarında **tayak** ve kaygın anlamında **tayığ** kelimeleri vardır.¹⁷ Etimolojik olarak çağdaş Altay Türklerinin dilinde var olan tayık kavramını tayak kelimesine bağlamak mümkün gibi gözüktür. Nitekim kurbanın yüce yaratanla insanlar arasında sembolik şekilde dayak rolünü oynadığı bilinmektedir.

Dünya modelinde orta dünya varlıkları olan Payana veya bayana adı altında toplanan ruhlar, esasen birinci kategoriden ruhlar olup kadın başlangıcı ile ilgilidir ve bütün Altay-Sayan Türklerinin inanç sisteminde mevcuttur. Altaylıların biraz karmaşık olan mitolojik inançlarından farklı olarak Kumandinlerde yalnız ebedi, ezeli olan ve iyi, kötü kutuplarını temsil eden tözler vardır. Payanalar ise yalnız iyilik ve koruyuculuk fonksiyonunu yerine getirmektedir. Görünüşte çok geniş bir alanda varlığını sürdüren Payana, Kuday, Kayra, Korbustan vb. gibi bir takım adlar çok eski çağlarda Tanrı'nın gizli adlarından biri olmuştur. Bunu Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't Türk adlı eserinde Argu kabilesinden söz ederken Tanrı'nın adının bu kabilede Payana veya Payna şeklinde yazması da tasdik etmektedir.¹⁸ Bu sebeptendir ki payana/bayana kategorisine giren ruhlar yalnız iyi ruhlardır.

Orhun-Yenisey yazıtlarındaki evren tasarımı varlığında önemli yer alan Umay kavramı Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde de korunmuştur. Ancak İslamiyet'in kabulü ve aradan geçen zaman farkı çocukların ve hamile kadınların koruyucusu Umay'ın bazı işlevlerinin unutulduğunu göstermektedir. Kaşgarlı, çok eski çağlardan kaldığı açıkça belli olan Umay kelimesinden ve inancından şu şekilde bahseder "Umay kadın doğurduktan sonra çıkan son." Buna çocuğun ana karnındaki eşi de denir. Devamında Kaşgarlı Mahmut şu atasözünü verir: "Umayga tapınsa oğul bolur" (Umay'a biri hizmet etse oğlu olur.)¹⁹ Semada yerleşen bu koruyucu ruhun işlevi dünya modelinde yerle bağlantılıdır.

Takvim mitleri, kozmogonik mitlerin yaratılış kodunun zaman kodu üzerine geçirilmiş varyantı olduğu için çoğu kez ona "kozmogonik dilin" takvim varyantı da denilir. Dünya modelinde takvim mitleri başlangıcın birer

¹⁷ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk, c.1, s.417, c.3, s.166, 165

¹⁸ M.Kaşgarlı'nın bu tesbiti ile ilgili bkz. Potapov L.P., Proishozhdenie i Formirovanie Hakashoy Narodnosti, Abakan, 1957, s.154-155

¹⁹ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk, c.1, s.123

hareket noktası olmasından dolayı önemlidir ve kültleşerek toplumsal bir içerik kazanmıştır. Takvim mitlerinin başlıca işlevi toplumun güncel yaşamını belli bir düzene sokmaktır. Zaman kavramının eski Türklerde önemli bir yer işgal ettiği ister Orhun-Yenisey yazıtlarından isterse de orta çağ edebi ve ilmi eserlerinden görülmektedir. Orhun-Yenisey abidelerinde **Öd tengri** ifadesi zamanın iyesi anlamına gelir. Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde zaman, vakit anlamında **öd** (dört defa geçer), zaman, felek anlamında da **ödlek** kavramı (on bir defa geçer) geçmektedir.²⁰ Ödlek ebedi olması ile beraber öç alan, fanileri öldüren antropomorf varlığın işaret şeklinde de olsa özelliğini içerir. Nitekim Kaşgarlı'nın Alp Er Tonga'nın ölümünü anlatan şu dizelerinde de ödlek'in öç alıcı işlevi öne çıkmaktadır:

Al Er Tonga öldi mü
Ödlek öçin aldı mu
Isız ajun kaldı mı
Emdi yürek yırtılır
(Alp Er Tonga öldü mü
Felek öcünü aldı mı
Kötü dünya kaldı mı
Şimdi yürek yırtılır)²¹

O halde Türklerin dünü, bugünü ve yarını hakkındaki düşüncelerinin maddileşmiş şekli olan takvim kavramı zamanla kozmik bilgilerin saklı bulunduğu bir kategori haline gelmiştir.

E. Esin'e göre öd veya ödlek, bir adımı geceyi, bir adımı da gündüzü gösteren bir ata benzetilmektedir.²² Zamanın hızlı koşan ata benzetilmesi halk edebiyatı türlerinde, özellikle de türkülerde görülmektedir. Bu ise gizli bilgilerin programlaştırılarak güncel kavramlarla algılanmasından başka bir şey değildir. Bu bağlamda Türk mitolojisindeki Öd tengri ya da Ödlek adlı iyenin varlığı takvim mitlerinde zamanın özelliği hakkındaki düşüncelerin sentezinden ortaya çıktığı gerçeğine dayanmaktadır.

Ödlek atı ifadesi zamanın simgesi olarak tasarlandığı içindir ki estetik bir biçimde at metaforu üzerine aktarılmıştır. Nitekim alaca veya al atların zamanı simgelediği ve talih yıldızı Merkür'ün de alaca bir at üzerinde tasvir edildiği bir kez daha takvim anlayışının atla metaforikleştiğini gösterir. Bu ise takvim anlayışının genel kavram çizgileri ile birlikte milli kültürel değerler de içerdiğinin bir göstergesidir.

²⁰ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.2, s.68, c.3, s.190-191; c.1, s.41, 82, 103

²¹ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.41

²² Esin E., Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul, 2004, s.160

Türkler yılların oluşması hakkında anlattıkları mitlerde de yılların oluşmasını Yengi Yıl (Nevruz) bayramına bağlarlar. Bu mite göre bilginler yeni yıl bayramında geziye çıkarlar ve karşılaştıkları hayvanları yıllara ad olarak verirler.²³ Yılların hayvanların özelliğini taşıması zoomorfik bağlamda tasavvur edilen takvim iyelerinden haber verir.

Eski Türklerin yazılı kaynaklarında zaman anlayışının bütün tarafları hakkında bilgiye rastlanmaz. Bu konuda Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ı da fazla bir bilgi vermemektedir.²⁴ Nitekim Kaşgarlı Mahmut, Türklerin yalnız 12 hayvanlı Türk takvimini bildiklerini, ancak haftanın günlerini bilmediklerini, ay adlarının şehirlerde Arapça kullanıldığını yazar. Kaşgarlı Mahmut, Lugatinde "Türkler on iki çeşit hayvanın adını alarak on iki yıla ad olarak vermişler; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve daha başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler. Bunun kökü şöyle olmuştur: Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine bu iş için Hakan ulusuyla geneş (müşavere) yapar ve kurul -tayda "biz bu tarihte ne yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlayalım; bu, aramızda bir andaç olarak kalsın" dedi. Ulus, Hakan'ın bu önerisini onayladı.

Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını büyük bir ırmak olan İlisuya doğru sürsünler, diye emreder. Halk, bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar; bir takım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi "sıçgan – sıçan" imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmış ve "sıçgan yılı" denilmiş; bundan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş:

- 2 – ud yılı : öküz yılı
- 3 – pars yılı : pars yılı
- 4 – tawışgan yılı : tavşan yılı
- 5 – nek yılı : timsah yılı
- 6 – yılan yılı : yılan yılı
- 7 – yund yılı : at yılı
- 8 – koy yılı : koyun yılı
- 9 – biçin yılı : maymun yılı
- 10 – takagu yılı : tavuk yılı
- 11 – it yılı : köpek yılı
- 12 – tonguz yılı : domuz yılı

²³ Azerbaycan Mifoloji Metnleri, Hazırlayan A. Acalov, Bakü, 1988, s.54

²⁴ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.347-348, 364

Sayı “tonguz” yılına varınca dönülerek yine “sıçgan” yılından başlar.”²⁵

Divanü Lugati’t Türk eserinde Kaşgarlı Mahmut, kitabın yazılış tarihi ile ilgili düştüğü notta da İslamî ay adı ile beraber 12 hayvanlı Türk takvimini de kullanmıştır: “Biz, şu kitabı yazdığımızda dört yüz altmış altı (466) senesinin Muharrem ayı idi, yılan yılı girmişti. Bu yıl geçip de 467 yılı olunca “yund yılı” girecekti. Hesap sana gösterdiğim üzere olacaktır.”

“Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onunla fal tutarlar, uğur sayarlar; söz gelimi: Ud yılı girdiğinde savaş çoğalmış; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşurlar, tos yaparlar. Takagu yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karışıklık çıkarmış; çünkü tavuğun yemi tanedir; taneyi bulabilmek için çöpleri, kırıntıları birbirine karıştırır. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar ve soğuk çok olur, kargaşalık çıkarmış. Böylece Türkler, her yıl bir şey olacağına inanırlar. Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur.; çünkü hafta denilen şey İslamıktan sonra bilinmiştir.”²⁶

Divanü Lugati’t Türk’de Kaşgarlı Mahmut şöyle der: “Ayların adlarına gelince; şehirlerde Arapça ad kullanılır. Göçebe olan ve Müslüman bulunmayan Türkler, yılı dört ayrıma bölerek ad verirler. Her üç ayın bir adı vardır. Yılın geçmesi bununla bilinir: Yeni günden (Nevruz) sonra ilkbahara “oğlak ay”, sonra “uluğ oğlak ay” derler; çünkü bu ikinci parçada oğlak büyür. Bundan sonra “uluğ ay” denir; çünkü bu parça yaz ortasıdır, yeryüzünde nimet bolalır, hayvanlar büyür, süt çoğalır; başkası da böyledir. Az kullanıldığı için öbür adı söylemiyorum, sen anla.”²⁷ Kaşgarlı’nın takvimle ilgili bilgisi bunlardan ibarettir. Açıklamadan da anlaşıldığı gibi Kaşgarlı Mahmut, Türklerin hafta kavramı hakkında bilgi vermemektedir.

Konar-göçer olan ve Müslüman olmayan Türklerin yılı dört kısma bölerek her üç aya verdikleri ad aşağıdaki gibidir:

- 1) ilkbahara **Oglak Ay**
- 2) son bahara da **Uluğ Oglak Ay**
- 3) yaz ortası olan **Ulug Ay** gelir. Nimet bol olur.

Kaşgarlı Mahmut, diğer ayın adını başka bir yerde zikreder.²⁸

- 4) karakış olan **Kadır kış**.

²⁵ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.346

²⁶ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.347

²⁷ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.348

²⁸ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.1, s.364

Türk düşüncesinde takvim anlayışının mevsimler bağlamında renk sembolleri ile eşitleşmesi dünya modelinde olduğu gibi kozmosun algılanma şekillerinin çeşitlilik sergilediğini gösterir. Nitekim bugün bile halk ağzında sağlanan kara kış, yeşil bahar, sararmış güz kavramları takvim mitlerinin renk simgesi ile gösterilmesidir:

İlkbahar (eskilerde yaz)	= gök rengi
Yaz (eskilerde yay)	= kızıl rengi
Sonbahar (eskilerde güz)	= ak rengi
Kış	= kara rengi

Takvimin mevsim bağlamında algılanması sosyo-ekonomik dokuyla birebir ilgilidir. Nitekim Türklerin uğraşları olan avcılık, hayvancılık ve ziraatçılık takvim anlayışına yansımıştır. Tuvalıların takvim anlayışı dokuzluk sistemin dört mevsime paylaşılması ile oluşturulmuştur. Kışın, dokuz dokuz günlük dönemi (23 Aralık – 14 Mart) soğğun doğumu ve ölümü olarak betimlenir. İlk bahar (14 Mart – 22 Haziran) yaprakların canlanması ve kuşların okuması gibi karakterize edilir. Yaz dönemi (23 Haziran – 14 Eylül) sıcağın doğuşu ve ölümü olarak betimlenir. Dokuz dokuz günlük dönem olan son bahar (15 Eylül – 22 Aralık) sarı yaprakların ve yaşlıların güneşi dönemidir. Mevsim bağlamında zaman doğar ve ölür ki yeniden doğsun.²⁹ Bu simetrik bölünmeden de görüldüğü gibi mevsimler karakteristik özelliklerine göre tasnif edilmiştir.

Dünya modelinde kutsal merkez kavramı önemli bir yere sahiptir. Nitekim Orhun-Yenisey yazıtlarında kutsal vatan, kutsal merkez sembolü olan Ötüken terimi Divanü Lugati't Türk eserinde doğrudan doğruya zikredilmese de bu kavramın açıklanması Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğü ile mümkündür. Ötüken, Etügen, İtügen varyantlarında mevcut olan bu kelimenin *öt kökünden geldiği tahmin edilebilir. Nitekim Divanü Lugati't Türk'te ötmek anlamında **öt**, çok öten anlamında **ötgen**, ödemek manasında **öte**, ötürmek, öteye geçirmek manasında **ötgür**, büyüklerden bir dilek istemek anlamında **ötün**, hakana dilek sunmak anlamında **ötkün**, hakana sunulan dilek anlamında **ötük**, hakanın yanında şefaatçi anlamında **ötükçi** vs. varyantlarında mevcut olan ve öt köküne bağlı olan bu kavram aslında Ötüken kelimesini anlamada anahtar rolündedir. Eşanlamlı olan bu kök, ötmek, ses ve kuş sesi çıkarmak gibi değişik anlamlar da bildirmektedir. Bu kökten, delmek anlamında **ötür**, haber almak anlamında **ötgür**, delikten

²⁹ Lvova E. L., Oktyabrskaya İ. V., Sagalaev A. M., Usmanova M. S., Traditsionnoe Mirovozenie Tyurkov Yujnoy Sibiri, Prostranstvo i Vremya, Veşçnyy Mir, Novosibirsk, 1988, s.52

geçmek anlamında **ötse** gibi kelimeler oluşmuştur. Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğünde verilmiş bu anlamlardan Ötüken'e en yakın olanı şefa'atçi anlamında olan **ötükçi** veya **ötüklüğ kişi** (hakandan dileği olan kimse) sözüdür.³⁰ Ötüken sözündeki gan/ken eki Ülgen adındaki -gen eki ile aynı kozmogonik semantik işlevlidir. Nitekim ilahi menşe, kutsallık, töz anlamları bildiren kelimelere eklenen **-gan/ken** eki ilk başlarda akrabalık paradigması olan ***ka** kökünden de türeyebilirdi.

Bu kısa yazıdan da görüldüğü gibi ansiklopedik bir sözlük olan Divanü Lugati't Türk eski Türklerin evren tellakisi ve onun ayrı ayrı boyutları hakkında tutarlı bilgi sunmaktadır.

Kaynakça

- Azerbaycan Mifoloji Metinleri, Hazırlayan A. Acalov, Bakü, 1988
Bayat F., Mitolojiye Giriş, Çorum, 2005
Bayat F., Oğuz Epik Enenesi ve Oğuz Kağan Dastanı, Bakü, 1993
Bayburin A.K., "Mif", Svod Etnografičeskih Ponyatij i Terminov, vıp.4, Moskova, 1991
Çoruhlu Y., Türk Mitolojisinin Anahatları, İstanbul, 2002
Esin E., Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul, 2004
Esin E., Türk Kozmolojisine Giriş, İstanbul, 2001
Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, c.1, Ankara, 1998
Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, c.2, Ankara, 1998
Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, c.3, Ankara, 1998
Lotman Yu. M., "O Probleme Značeniye po Vtoričnıh Modeliruyuşih Sistemah", Trudı Po Znakovım Sistemam, Vıp 2, Tartu, 1965
Lvova E. L., Oktyabrskaya İ. V., Sagalaev A. M., Usmanova M. S., Traditsionnoe Mirovoztrenie Tyurkov Yujnoy Sibiri, Prostranstvo i Vremya, Veščnyy Mir, Novosibirsk, 1988
Potapov L.P., Proishojdenie i Formirovanie Hakashoy Narodnosti, Abakan, 1957

³⁰ Kaşgarlı M., Divanü Lugat-it Türk, c.2, s.144

“BELİR-” FİİL GÖVDESİNE GELEN EKLERİN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Osman KABADAYI
Kırıkkale Üniversitesi

Özet

Türk dili, istisnaları az olan dillerden biridir. Bu nedenle Türkçede kelimeler, belli bir kural dairesinde ve mantık çerçevesinde vücut bulmuştur. Fakat Türkçede çok az düzeyde de olsa birtakım istisnâî durumların bulunması gayet doğaldır.

Türkçede isme gelen ekleri alan fiil gövdeleri nadir bulunur. Bu çalışma, bir fiil gövdesi olan “belir-”in isme gelen ekleri de alması üzerine hazırlanmış birtakım düşüncelerden oluşmaktadır. Ancak bu çalışmanın konusu olan “belir-” fiil tabanının isme gelen ekleri de alması istisnâî bir durum teşkil etmemektedir. Çalışmada önce, “belir-” fiil gövdesinin etimolojisi hakkında bazı görüşler bildirilmiş, sonra da bu fiil gövdesine gelen ekler hakkında birtakım yorumlar yapılmış ve bu yorumlar kaynaklarla, örnek kelimelerle desteklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: belir-, belli, belirle-, belirli, belirsiz.

Bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız öyle kelimeler vardır ki, bu kelimelerin nasıl türetildikleri, ekleri, kökleri ihtilâflı konular arasındadır. Fakat biz, bu kelimeleri bahsettiğimiz yönleriyle hiç düşünmeden gündelik hayatımızda sıkça kullanırız.

Bunlardan biri de “belirle-” kelimesidir. Belirlemek; “1. Belirli duruma getirmek, belirli kılmak, tayin etmek: ‘Bunları kesin olarak belirlemeye çalışalım.’- A.Ş.Hisar 2. Mantıkta, yeni bir kavramı, özünü oluşturan öğeleri açıklayarak tanımlamak, sınırlamak. 3. Bir kavramı, ayırıcı bir öge ekleyerek sınırlamak, kapsam bakımından daraltmak, genellemek karşıtı: ‘Künyesi bile, daha doğarken onun yönünü belirlemiş gibi idi.’ - H.Taner.” (TDK 1998: 261) anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Bu kelimedeki ihtilâflı kısmı oluşturan ise, “+le-” ekinin durumudur. Bilindiği gibi Türk dil bilgisinde “+le-/+la-” eki, isimden fiil yapan bir yapım ekidir. Fakat “belirle-” fiiline baktığımızda, bu ekin fiile gelmiş gibi olduğunu görürüz. Böyle bir durumda da kelimenin kökünden hareketle fikir belirtmenin daha uygun olduğunu düşünüyoruz.

Konu hakkında Nevzat Özkan’ın da bir çalışması vardır. Özkan, çalışmasında söz konusu kelimenin çağdaş Türk şive ve lehçelerindeki durumuna da ayrıntılı bir biçimde değinmiştir. Biz bu çalışmada, yazımızın başlığından da anlaşılacağı üzere “belir-” fiil tabanına gelen eklerin durumu

üzerinde görüş bildirmek istiyoruz. N. Özkan, çalışmasında “*belir-*” fiilinin kökü hakkında şunları düşünmektedir:

“belir- fiili ‘zâhir ve açık’ demek olan ‘bel’den getirilmektedir. Türkçenin Batı kolunda ‘zâhir, aşikâr, ayan, vâzih’ anlamlarında görülmektedir. bel ismi yıldızlı bir kök olarak verilmekte; Uygur, Orta Türkçe, Çağatay ve Tarançı gibi Türkçenin pek çok sahasında kullanıldığına işaret edilmektedir. Anadolu ağızlarında da ‘işâret’ ve ‘nişan’ anlamında kullanılmaktadır. bel köküne +GU eki getirilerek belgü kelimesi yapılmıştır. Aynı ekle; inç+kü ‘huzur, sulh’, esenñgü ‘sağlamlık, sıhhat, afiyet’, mañi+gü ‘mutluluk’, oğlan+gu ‘çocuk gibi muamele edilen, nazik, körpe’ kelimelerinin yapıldığı görülmektedir (Gabain 2000: 45). belgü / bälgü / belgi; ‘işaret, fal, alâmet, sembol’ gibi anlamlarda Eski Türkçede belgü şekliyle ‘alâmet, nişan, im, belge’ gibi anlamlarda Karahanlı sahasında yine belgü şekliyle ‘işaret, alâmet’ anlamlarında Harezmi sahasında kullanılmıştır.” (Özkan 1999: 213-214).

Nevzat Özkan’ın bu düşünceleri, elbette gramer açısından doğru kabul edilebilir. “**bel*” isim köküne +GU isimden isim yapma eki getirilebilir. Nişanyan da etimoloji sözlüğünde sözcüğün kökünün “**bel*” ismi olduğunu düşünmektedir (Nişanyan 2003: 46). Fakat biz, buradaki “**bel-*” kökünün fiil olduğu kanaatindeyiz. Buradaki -GU eki de fiilden isim yapma ekidir. *Eski Türkçenin Grameri*’nde, “Fiilden İsim Yapan Ekler” bahsinde de bu örnek verilmiştir. Bu -GU ekiyle; *urun-gu* “savaşçı”, *bäl-gü* “işaret, alâmet” (*bäl-gür-* “görünmek, belirtmek”), *bıç-gu* “bıçak, bıçkı”, *yilpi-gü* “yelpaze”, *altı atkan-gular* “hisleri rapteden 6 (bağ)” kelimeleri türetilmiştir (Gabain 2000: 52). Semih Tezcan da “*bälgür-*” kelimesinin kökünün “**bäl-*” fiili olduğunu düşünmektedir (Tezcan 1974: 85). Bu örneklerden yola çıkarak biz de “*belir-*” kelimesinin kökünün, “**bel-*” fiili olduğunu düşünüyoruz.

“*belgü*”; *alâmet, nişan* (Arat 1979: 73), *im, belge* (Atalay 1999- 4. cilt: 83) anlamlarında kullanılan bir kelimedir. Biz, “*belir-*” kelimesiyle “*belli*” kelimesinin aynı kökten gelmiş olabileceği kanaatindeyiz. “*belli*” kelimesi hakkında Nevzat Özkan, konuyla ilgili makalesinde şunları söylemektedir:

“bel kökünden türemiş bir başka isim, belli sözüdür. belli, Oğuz grubu şivelerinde görülür. Kelimenin türeyişi; bel+li şeklinde kelime köküne +II(g) ekinin direkt getirilmesiyle olabileceği gibi, bel+gü+lü(g) şeklinde; bel köküne iki ayrı isimden isim yapan ekin art arda gelmesiyle de olabilir. Bu varsayıma göre, belgölüğün belli olması

şöyle düşünülebilir: Oğuz grubu şivelerinde g>Ø yaygındır. Bu yolla, belülü şeklini alan kelime, orta hece ünlüsünün düşmesiyle bellü haline gelebilir. Tarama Sözlüğü'nde belgülü 'aşikâr, açık olarak' (Dilçin 1983: 30) şeklinin bulunduğunu ekleyelim. Tarihî Türkiye Türkçesinde bellü sözüne iyelik eki getirilerek bellüsi 'açık, aşikâr olan' ve olumsuzluk eki getirilerek bellüsüz kelimeleri türetilmiş, ünsüz tekleşmesiyle de belüsüz şekli ortaya çıkmıştır.... Daha sonraki dönemlerde yuvarlak 'ü' ünlüsü düzleşir. bellü/belli şekilleri bir arada kullanılmaya başlar, bu gün artık bütün Oğuz grubu şivelerinde belli şekli kullanılmaktadır. " (Özkan 1999: 214-215).

"belli" kelimesi ise, "1. Bilinmedik bir yanı olmayan, malûm: 'Hâlimiz, vaktimiz sizce belli.' -H. R. Gürpınar. 'Mahcup gözlerinden belli ki iyi kalpli.' -S. F. Abasıyanık 2. Gizli olmayan, ortada olan, anlaşılan, bedihî, zahir, aşikâr: 'Kıyafetinden söyleyeceği şeyin ciddiyeti belli.' -Ö. Seyfettin. 3. Belirli, muayyen: 'Belli toplumsal evreler ve iktisadî çevrelerdeki şiir biçimi olan aruz...' -S.Birsel." (TDK 1998: 264) anlamlarında kullanılan bir kelimedir. "belli" kelimesinin eski şekli "belgülü(g)"dür. Bu şekliyle Kutadgu Bilig'de ve Eski Türkçenin Grameri'nde "belgülük" olarak, belli, açık (Arat 1979: 74), işaretli, delâletli, belirli, tanınan (Gabain 2000: 267) anlamlarında; Divanü Lûgat-it-Türk'te "belgülüğ" şeklinde, belli anlamında (Atalay 1999- 4. cilt: 82); Yeni Tarama Sözlüğü'nde "belgülü" şeklinde, aşikâr, açık olarak (Dilçin 1983: 30) anlamında geçmektedir. Uygurca bir metinde ise "belgülüğ" şeklinde, açık sarîh, vâzıh anlamlarında şu şekilde geçmektedir:

"...akıg-lıg bolu tüketsir bekiz belgülüğ bilmiş kergek itigsiz kayu erser akıg-sız yme ol ok ol tip ne kergek..." (Özönder 1998: 30). { "...tam olarak asrava'lı oluyorsa, şartsız durum [asamskrta-dharma] ne ise, asrava'sız da tam odur diye açık ve seçik olarak bilmelidir..." } (Özönder 1998: 67). Bu metinde üç yerde geçen "belgülüğ" kelimesi, açık, net anlamına gelen "bekiz" kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Muhtemelen önceleri "belgülüğ" şeklinde olan "belli" kelimesi, sondaki g sesinin düşmesi neticesinde "belgülü" (Dilçin 1983: 30) şeklini almış, daha sonra iç sesteki g'nin düşmesiyle de "belülü" hâline dönüşmüştür. Bu düşüncemizi "belülü" sözcüğünün olumsuzluğu olan "belüsüz" sözcüğüyle somutlaştırabiliriz. "belüsüz" kelimesi, belirsiz (Ergin 1991: 43, Tarama Sözlüğü I 1963: 501) ve meçhul (Dilçin 1983: 30) anlamlarında kullanılmaktaydı. Daha sonraki dönemlerde ise "belülü" kelimesi orta hece ünlüsünün düşmesiyle "bellü" şeklini almıştır (Ergin 1991: 42, Dilçin 1983: 30). Günümüzde ise ünlü uyumlarına bağlı olarak bu kelime "belli" olmuştur:

belgülüğ>belgülü>belülü>bellü>belli

“belgü” isim gövdesine +r- isimden fiil yapma eki getirilerek “belgür-” kelimesi türetilmiştir (Gabain 2000: 50, Hamilton 1998: 167). Bu kelime ise; *belirmek* (Arat 1979: 74), *meydana çıkmak* (Atalay 1999- 4. cilt: 82), *açığa çıkmak* (Erdal 1991: 500, Hamilton 1998: 167), *görünmek, göstermek* (Gabain 2000: 267) anlamlarına gelmektedir. O hâlde bugün kullandığımız “belir-” fiilinin Eski Türkçedeki biçimi “belgür-” şeklindedir (*belir- < belgür-*). “belgür-” fiili, g sesinin düşmesi sonucunda “belür-” olmuş (Ergin 1991: 43), daha sonra ise “belir-” şeklini almıştır. Günümüzde ise “belirmek”, “1.(önce belli veya görünür olmayan bir şey için) Ortaya çıkmak, tezahür etmek: ‘Karanlıkların ardından birçok adamlar belirerek acayip birtakım eşyalar taşıyor.’ -R. H. Karay. 2. Bir düşünce veya durum için, kesin bir biçim almak, tebellür etmek: ‘Kafasında günden güne çeşitli düşünceler, çeşitli kaygılar beliriyordu.’ -O. Hançerlioğlu. 3. İyice görünür ve anlaşılır bir durum almak, tebarüz etmek: ‘O kibar cemiyete nasıl bir elbise ile gireceğini düşündü; manzara gözünün önünde belirdi.’ -R. H. Karay” (TDK 1998: 262) anlamlarında kullanılmaktadır. Bu kelime, Clauson’un etimoloji sözlüğünde ise şu şekilde verilmiştir: “*belür- bk. belgür-; ‘belgü’ isminden yapılmış fiil. Osmanlıca belir-/belür-, Kaz.bilgür-*”. Bunların dışında “belgür-” fiiliyle ilgili tarihî şivelerden örnekler verilmiş ve çağdaş şivelerde bu fiil yerine başka nelerin kullanıldığı üzerinde durulmuştur (Clauson 1972: 341).

Daha önce “belgü” kelimesinin, *işaret, nişan* anlamlarında kullanıldığını söylemiştik. Bugün Eski Türkçedeki “belgü” kelimesini, “belgi” olarak kullanıyoruz. “Belgi, belgilemek, belgili” gibi örnekler *Türkçe Sözlük*’te mevcuttur (TDK 1998: 261).

Bizi düşündüren husus ise, “belir-”teki “+r-” isimden fiil yapma ekinin sonra “+le-” isimden fiil yapma ekinin gelmesidir. “belirlemek” şeklindeki bir kullanımı, yeni dönemlerde görmekteyiz. Bu konu üzerine yaptığımız araştırmada Sevortyan’ın sözlüğünde +le- ekinin durumuyla ilgili herhangi bir açıklamaya rastlayamadık. Bu sözlükte, “belir-” kelimesinin diğer lehçelerdeki kullanımları açıklanmaktadır. Ayrıca bu “belirle-” fiili, “-i, -de, -le” gibi durum ekli tamlayıcıları alan bir fiildir (Kahraman 1996: 103).

Nevzat Özkan ise, “belirle-” fiilinin ortaya çıkışıyla ilgili şu ihtimaller üzerinde durmaktadır: “*belir- fiil gövdesine -i fiilden isim yapma eki getirilerek belir-i+le- şeklinin ortaya çıktığını ve ilerile->ilerle-, kokula->kokla- fiillerinde olduğu gibi orta hece ünlüsünün düştüğünü düşünmek mümkündür. Ancak bu düşünceyi desteklemek için beliri sözünün varlığını ortaya koymak gerekir. beliri sözü kullanılmamaktadır, fakat belirt- fiilinden belirt-i ismi yapılmıştır.*” (Özkan 1999: 217).

Burada Nevzat Özkan, bizce Türkiye Türkçesinin durumuna göre düşünmüştür. +le-/+la- eki, isimden fiil yapma ekidir. Verilen her iki örnekte

de (ilerle-, kokla-) bu ek, isme gelmiştir. *ileri* kelimesinin eski şekli *ilgerü*'dür (Tekin, 1998: 103). Zamanla bu kelime *g*'nin düşmesine ve ünlü uyumuna bağlı olarak *ileri* hâlini almıştır. "*ilerile-*" örneğinde ise orta hece ünlüsü vurgusuz olduğundan dolayı *i* düşmüştür. Aynı durum *kokla-* fiili için de geçerlidir. +la- eki bu şekliyle *kok-* fiiline gelmiş gibi görünmektedir. Ancak burada bu ek, "*koku*" ismine gelmiştir. Fakat dikkat edilirse isme gelen +II ve +sIz eklerinde (*kokulu*, *kokusuz*) ünlü düşmesi görülmemektedir. Konu hakkında Tahsin Banguoğlu şunları ifade etmektedir: "*Dar seslilerle biten iki heceli tabanlardan +le- fiilleri bazen orta hece düşmesine uğramış olurlar ve ek tek heceli bir köke gelmiş görünür: sızılmak>sızlamak, yasılmak>yaslamak, inilemek>inlemek, kokulamak>koklamak, besilemek>beslemek gibi.*" (Banguoğlu 1986: 214). Biz, Nevzat Özkan'ın bahsettiği "*beliri*" isminden daha önceki dönemlere giderek konuyu açıklamak istiyoruz. "*belir-*" fiil gövdesinin eski şeklinin "*belgür-*" olduğunu söylemiştik. Bu "*belgür-*" kelimesi ise Uygurca bir metinde şu şekilde geçmektedir:

"...edgü yawlak *belgürğinçe* kınlıkta yatzun" (*İyi ya da kötü haberi gelene kadar hapiste yatsın.*). (Hamilton 1998: 42).

Eski Anadolu Türkçesinde ise şöyle kullanılmaktadır:

"*Dönüp oğlu eydür ki içmeñ süci*

Bu az iş degül bir belürsin ucu" (Dilçin 1991: 365).

Görüldüğü gibi, Eski Türkçede "*belgür-*" olarak geçen fiil, Eski Anadolu Türkçesinde *g*'nin düşmesiyle "*belür-*" şeklini almıştır.

"*belir-*" kelimesi, Oğuz gurubu Türk şivelerinden olan Azerîcede aynı şekliyle "*belir-*" olarak kullanılmakta; *görünmek*, *belli olmak*, *ortaya çıkmak* anlamlarına gelmektedir. (Altaylı 1994: 115). Türkmencede ise "*belirle-*" kelimesi, "*belle-*" şeklinde kullanılmaktadır. (Kara 1997- 2. cilt: 452). Görüldüğü gibi bu iki şivede "*belirle-*" şekli yoktur. Bu kullanım, Türkiye Türkçesinde mevcuttur.

Biz, "*belirle-*" kelimesinin daha önceki dönemlerde "*belgürügle-*" biçiminde olabileceği ihtimali üzerinde de durmak istiyoruz. Kelimeyi şu şekilde inceleyebiliriz:

belirle-<*bel-gü-r-ü-g-le-: Fiil kökü-fiilden isim yapma eki-isimden fiil yapma eki-yardımcı ünlü-fiilden isim yapma eki-isimden fiil yapma eki.

Zamana bağlı olarak *g* sesinin düşmesi neticesinde söz konusu kelime "*belürüle-*" şeklini almış ve bir önceki şekilde yardımcı ünlü olan *ü* ise, burada fiilden isim yapma eki hüviyetini kazanmıştır. Daha sonra ise kelimeyi ünlü uyumları çerçevesinde Nevzat Özkan'ın da bahsettiği gibi "*belirile-*" olarak düşünebiliriz. Orta hece ünlüsü vurgusuz olduğundan *i* sesi düşmüş ve "*belirle-*" şekli ortaya çıkmıştır. Bu düşüncelerimizi şematik olarak gösterecek olursak:

belgürügle->belürüle->belirile->belirle-

Elbette bu düşünceleri desteklemek için bahsedilen örneklerin varlığını ispatlamak gerekir. Ancak düşüncemizi başka bir örnekle, “*derle-*” fiiliyle somutlaştırabiliriz. Kelime bu hâliyle *derlemek*, *toplamak* anlamına gelen “*der-*” fiiline, bir isimden fiil yapma eki getirilmiş gibi görünmektedir. “*der-*” fiilinin eski şekli “*ter-*”tir (Atalay 1999- 4. cilt: 604). “*ter-*” fiil köküne bir fiilden isim yapma eki olan “*-g*” eki getirilerek “*terig*” isimi yapılmıştır. “*terig*” ise, *derme*, *deriş*; *dernek*, *derge* (Atalay 1999- 4. cilt: 605) anlamlarındadır. Bu “*terig*” ismine +*le-* eki getirilerek “*terigle-*” fiili yapılmıştır.

teriglemek>*derlemek* (Banguoğlu 1986 : 214).

Nasıl ki “*terigle-*” fiilinde zamanla fiilden isim yapma eki olan “*-g+*” düşmüşse, “*belgürügle-*” fiilinde de aynı ses hadisesi meydana gelmiş olabilir diye düşünüyoruz. Aynı şekilde “*belirli*” ve “*belirsiz*” kelimelerini de açıklamak mümkündür. Düşüncemizi geliştirmemize yardımcı olan bir başka örnek ise, tarıma elverişli olan sınırlı ve belirli toprak parçası anlamına gelen, bugün de kullandığımız “*tarla*” kelimesidir. Kelimenin bilinen en eski şekli, “*tarıglag*”tır (Arat 1979: 426, Atalay 1999- 4. cilt: 578). Kelimenin kökünü “*dağıtmak*” anlamına gelen “*tar-*” fiili olarak almamız mümkündür. Aynı zamanda *Kutadgu Bilig*’de ve *Divanü Lûgat-it-Türk*’te “*ekmek*” anlamına gelen “*tarı-*” fiilinin bulunduğunu da belirtmeliyiz (Arat 1979: 426, Atalay 1999- 4. cilt: 577). Böylelikle kelimenin kökü “*tarı-*” fiili olarak da düşünülebilir. Bu “*tarıglag*” şeklinde *g* seslerinin ve orta hece ünlüsünün düşmesi sonucu “*tarla*” kelimesi oluşmuştur. Bizce “*belirle-*”, “*belirli*” ve “*belirsiz*” kelimelerinin oluşumu da bu şekilde açıklanabilir.

Nevzat Özkan’ın “*belirle-*”kelimesinin ortaya çıkışıyla ilgili diğer bir düşüncesi ise şöyledir:

“*-la* ekinin fiil kök veya gövdelerine geldiği tarihî Türkçe metinler bulunmaktadır. Kıpçak sahasında, ayır- ‘ayırmaq’ fiilinden ayır-la- ‘ayırmaq, ayrılmak’, buyur- ‘emretmek, buyurmak’ fiilinden buyur-la- ‘kabul etmek’, çiz- ‘çizmek, yazmak’ fiilinden çiz-la-ş- ‘yazışmak’, kayır- ‘kayırmaq’ fiilinden kayır-la- ‘kayırmaq, iltifat etmek’, ota- ‘ilaç yapmak’ fiilinden ota-la- ‘iyi etmek, iyileştirmek’ fiilleri yapılmıştır. belir- fiiline -le ekinin gelişini yukarıdaki örneklerde görülen durumla ilgili görmek mümkündür, ancak o zaman da bu ek-kök ilişkisinin belir- le fiilinin kullanıldığı Oğuz grubunda bulunduğunu göstermek gerekecektir. Örnekler Kıpçak sahasındandır, fakat Oğuz-Kıpçak unsurlarının karıştığı pek çok edebî metnimizin bulunduğunu da göz ardı etmiyor ve bu ihtimali bir öncekine göre daha akla yakın görüyoruz.” (Özkan 1999: 217).

Aynı yazının devamında ise şu düşünceler yer almaktadır: “*Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri’nde bir -erle- birleşik ekinden söz etmektedir. Bu ek; -r, -Ar sıfat fiil eki üzerinde +la eki getirilerek oluşmuş olmalıdır, demek ve öp-er-le-mek, koparmak, tekerlemek, apartmak, yuvarlamak, sıkarmak, gülerlemek örneklerini vermektedir (Banguoğlu 1986 : 279). belir- fiilinin ‘-ir’ kısmının -er sıfat fiil ekine benzeştirilmesiyle bu gövdeye +le eki getirilmiş olabileceği düşünülebilir. Tarama Sözlüğü’ndeki bilürlemek (bilirlenmek) ‘bilirim savında bulunmak’ (Dilçin 1983: 34) örneği de bu düşünceleri destekler.*” (Özkan 1999: 218).

Fakat biz, en son verilen düşünceden biraz daha farklı şeyler tasavvur ediyoruz. Verilen örnekler “-erle-” şekliyle açıklanmakta ve “belirle-” fiilinin de böyle olmuş olabileceği söylenmektedir. Bu düşünceyle “belir-” kelimesinin kökünün fiil olabileceği de kabul edilmektedir. Nevzat Özkan’ın bahsettiği “belir-” fiilindeki “-ir” eki, “sıfat fiil ekine benzeştirilemez”; çünkü kelimenin eski biçimi “bel-gü-r-” şeklindedir. Yani “-gü+” ve “+r-” eki, biri fiilden isim yapan, diğeri isimden fiil yapan iki farklı ektir. Ayrıca sıfat fiil ekleri görev itibarıyla fiilden isim yapan eklerdir. Oysa burada “belir-” tabanı fiildir. Dolayısıyla “belir-” fiili şu hâliyle isme gelen ekleri de almaktadır. Bizce “belir-” fiilinde, isme gelen ekleri almadan önce, daha önceki dönemlerde düşen bir ses ya da ek olmalıdır.

Çalışmamıza konu olan “belir-” fiilinde asıl ihtilâflı kısmı oluşturan, kelimenin isme gelen ekleri de alıyor olmasıdır. Oysa kelime şu hâliyle bir fiildir. “belirle-”, “belirli”, “belirsiz” gibi kelimelerdeki +le-, +li, +siz ekleri, biri isimden fiil yapan, diğerleri isimden isim yapan eklerdir. Bu ekleri almadan önce “belir-” tabanındaki r sesinin durumu ise dikkat çekicidir. Tietze de etimoloji sözlüğünde “belürsüz/belirsiz” sözcüğünü açıklarken <ET. belgüsüz şeklini vermekte ve ortadaki r’nin nasıl husule geldiği izaha muhtaçtır, demektedir (Tietze 2002: 312). Bizce “belirle-”, “belirli”, “belirsiz” gibi kelimelere ait istisnâî durumun oluşmasındaki bir başka ihtimal de, “belir-” tabanındaki isimden fiil yapma eki gibi görünen “+r-” sesinin, kelime kökündeki veya ekteki uzun ünlüye bağlı olarak türemiş olabileceğidir. Nitekim bir kelimede aslında uzun ya da vurgulu olan bir ünlünün söz içinde kendisinden sonra bir ünsüz (genel olarak r, l, n) türetmesi olağan bir olaydır (Tekin 1995: 158). “belirle-” gibi bir kelimedeki r de bu yolla oluşmuş olabilir. Bu düşüncemizi *Türkçe Sözlük*’te bulunan “belgile-, belgili, belgisiz, belgin” gibi örneklerle destekleyebiliriz (TDK 1998: 261). Bu kelimelerin manaları da, söz konusu olan “belirle-”, “belirli”, “belirsiz” kelimeleriyle aşağı yukarı aynı anlamı taşımaktadır. Ayrıca, *Kutadgu Bilig* ve *Üç İtigsizler* adlı eserlerde “belirlemek, işaret etmek” manalarına gelen “belgüle-” fiilinin bulunması da, “belir-”teki r sesinin daha sonraki dönemlerde, uzun ünlünün tesiriyle türemiş olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir (Arat 1979: 74, Özönder 1998: 133). Yine, Eski

Türkçede “bâlgülüg” (belirli, görünen, alâmetli, tanınan) ve “bâlgüsüz” (belirsiz, alâmetsiz) kelimelerinin olması da bu düşüncemizi destekler mahiyettedir (Caferoğlu 1968: 38,39). Bununla birlikte Anadolu ağızlarında “belirmek, meydana çıkmak” anlamlarında kullanılan “belgilen-” kelimesinin bulunduğunu da ekleyelim (TDK 1965: 616).

Netice itibarıyla “belir-” fiili, Nevzat Özkan’ın da bahsettiği gibi hem isme gelen ekleri (belirle-, belirli, belirsiz vb.), hem de fiile gelen ekleri (belirgin, belirt- vb.) alabilmektedir. “belirle-” (“belirli”, “belirsiz”) kelimeleri hakkındaki düşüncelerimizi şu maddeler altında toplayabiliriz:

1. “belir-” kelimesinin kökünün “*bel-” fiili olduğu kanaatindeyiz (Gabain 2000: 52; Tezcan 1974: 85). “*bel-” fiili ile “bil-” fiili arasında da anlamsal bir ilişki kurabilmek mümkündür. Pelliot ise “bâlli” kelimesinin “bil-” ile ilişkili olmadığını, “bâlgä” ile aynı kökten olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte “bilgä” (bilge) ve “bâlgä” (işaret) kelimelerinin birbirine karıştırıldığını ve Moğolcaya geçmiş olan Eski Uygurca *bilgä bilig*’in orada *bâlgä bilig* biçimini aldığını söylemektedir (Pelliot 1995: 71). Eğer bu kelimenin kökü “*bel” ismi olsaydı “belli” kelimesinin eski şekli olan “belgülüg” kelimesindeki +lüg+ isimden isim yapma ekinin doğrudan isim köküne gelmesi gerekirdi ki, “bellüg” şeklindeki bir yapıya tarihî kaynaklarda rastlayamıyoruz. Bu kelimenin kökü “*bel-” fiili olmalıdır ve bu kökten önce “belgü” ismi yapılmış, sonra da diğer kelimeler türetilmiştir diye düşünüyoruz.

2. belirle-<*bel-gü-r-ü-l-e-: Fiil kökü-fiilden isim yapma eki-isimden fiil yapma eki-yardımcı ünlü-fiilden fiil yapma eki (edilgenlik)-fiilden fiil yapma eki.

Bu kelime, yukarıdaki şekliyle de düşünülebilir. Fakat biz böyle bir dizilişin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Çünkü kelimenin anlamında edilgenlik yoktur. Bu nedenle de “-l-” eki, edilgenlik eki olamaz.

3. belirle-<*bel-gü-r-ü-g-le-: Fiil kökü-fiilden isim yapma eki-isimden fiil yapma eki-yardımcı ünlü-fiilden isim yapma eki-isimden fiil yapma eki.

Biz bu ihtimali de göz ardı etmek istemiyoruz. “Türkiye Türkçesinde g sesinin, tonlu ünsüzün (pratikte ötümlünün ya da ıslıklının) ardından düşmesi olayı sık sık görülür” (Deny 2000: 119). Bu nedenle de kelimeye koyu olarak belirtilen seslerin, orta hece vurgusuz olduğundan zaman içerisinde düşmüş olabileceği kanaatindeyiz. Şu hâliyle kelimedeki “+r-” eki ise *deli-r-*, *öksü-r-*, *çağ-ı-r-* (Ergin 1998: 183) gibi örneklerde de kullanılan, fazla işlek olmayan bir isimden fiil yapma eki hüviyetindedir.

4. “belir-le-”, “belir-li”, “belir-siz” kelimelerindeki *r* sesi, sonraki dönemlerde kelime kökündeki veya ekteki uzun ünlünün tesiriyle türemiş olabilir. Böylece bir fiil tabanı, isme gelen ekleri de almış gözükmemektedir.

5. Bahsedilen bu kelimeler hakkında bir başka ihtimal de, bunların Cumhuriyetten sonra galat olarak türetilmiş kelimeler içinde bulunmasıdır. Nitekim Tanzimat döneminde hazırlanmış bazı sözlüklerde “belirle-”ve “belirli” kelimelerine rastlayamadık. Fakat Türk Dil Kurumunun bastırdığı ilk Türkçe sözlükte bu kelimelerin yer alması, bizi böyle bir düşünceye sevk etmiştir. Ancak “belirsiz” kelimesini bu söylenenlerin dışında tutmak gerekir. Ahmet Vefik Paşa’nın *Lehce-i Osmânî* adlı sözlüğünde ve Mehmet Bahaddin’in *Yeni Türkçe Lügat* adlı sözlüğünde “belirsiz” kelimesi vardır (Ahmet Vefik Paşa 2000: 48, Mehmet Bahaddin 1997: 159).

Kaynaklar:

- Ahmet Vefik Paşa, Recep Toparlı [Hazırlayan] (2000), *Lehce-i Osmânî*, TDK yayınları, Ankara.
- Altaylı, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü-I*, MEB yayınları, İstanbul.
- Arat, R. Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig-III İndeks*, TKAE yayınları, İstanbul.
- Atalay, Besim (1999), *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi “Endeks”*, TDK yayınları, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (1986), *Türkçenin Grameri*, TDK yayınları, Ankara.
- Caferoğlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK yayınları, İstanbul.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.
- Deny, Jean, Oytun Şahin [Çeviren], (2000), *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)*, TDK yayınları, Ankara.
- Dilçin, Cem [düzenleyen] (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara.
- Dilçin, Cem (1991), *Süheyl ü Nev-Bahâr, İnceleme-Metin-Sözlük*, TDK yayınları, Ankara.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon*, Wiesbaden.
- Ergin, Muharrem (1991), *Dede Korkut kitabı-II İndeks-Gramer*, TDK yayınları, Ankara.
- Ergin, Muharrem (1998), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yayınları, İstanbul.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (1995), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal yayınları, İstanbul.
- Gabain, A.Von, Mehmet Akalın [Çeviren], (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, TDK yayınları, Ankara.
- Hamilton, James Russell, Vedat Köken [Çeviren], (1998), *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, TDK yayınları, Ankara.

- Kahraman, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK yayınları, Ankara.
- Kara, Mehmet (1997), *Ata Atacanov'un Şiirleri-II, İnceleme-Gramer Dizini*, TDK yayınları, Ankara.
- Mehmet Bahaddin (1997), *Yeni Türkçe Lügat*, Akçağ yayınları, Ankara.
- Nişanyan, Sevan (2003), *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam yayınları, İstanbul.
- Özkan, Nevzat (1999), "İsme Gelen Ekleri de Alan Bir Fiil Gövdesi: Belir-", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1996*: 213-220.
- Özönder Barutçu, F. Sema (1998), *Üç İtigsizler*, TDK yayınları, Ankara.
- Pelliot, Paul, Vedat Köken [Çeviren], (1995), *Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine*, TDK yayınları, Ankara.
- Räsänen, Martti (1969) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*, Helsinki.
- Sevortyan, E.V. (1978), *Etimologičeskiy Slovar' Tyukskih Yazıkov*, Moskova.
- Şemseddin Sami (1318), *Kamus-ı Türkî*, İstanbul.
- TDK (1944), *Türkçe Sözlük*, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul.
- TDK (1963), *XIII. Asırdan Günümüze Kadar Kitaplardan Toplanmış Tanıklariyle Tarama Sözlüğü I (A-B)*, TDK yayınları, Ankara.
- TDK (1965), *Türkiyede Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*, TDK yayınları, Ankara.
- TDK (1998), *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (1995), *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg yayınları, Ankara.
- Tekin, Talat (1998), *Orhon Yazıtları*, Simurg yayınları, İstanbul.
- Tezcan, Semih (1974), *Das uigurische Insadi-Sutra*, Berlin, Berliner Turfan-Texte III.
- Tietze, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Simurg yayınları, İstanbul.

**IRANIC-TURKISH-BULGARIAN LANGUAGE CONTACT FROM
A CONTACT-SEMANTIC POINT OF VIEW**

Corinna Leschber
Institute for Linguistic and Cross-Cultural Studies

Introduction

Lexical borrowings can be divided into semantic fields using rules. Analysis of these semantic fields makes it possible to draw conclusions in the domain of cultural history and to make statements about the sociolinguistic and the socio-cultural conditions under which the language contact has taken place. In investigations similar to the present one, it was possible to determine contact-semantic universals.

Here, the focus is on lexical borrowings from the Iranic languages which entered the Bulgarian language through transmission via Turkish. In addition to commentaries about diatopic, diastratic, and diachronic aspects of this specific situation of language contact, this study will examine the degree to which these lexical borrowings - orientated toward contact-semantic universal regularities in situations of language contact - conform to such regularities. The principles stated are placed in relation to those principles already analyzed in situations of language contact. It was possible to classify and characterize them according to certain criteria. The aim is a description of the regularities of the classification criteria of Iranic lexical borrowings in Turkish and in Bulgarian, and, on a more general level, more precise statements about the properties of lexical borrowings under the specific conditions that led to the transmission process of lexical items in Iranic-Turkish-Bulgarian language contact. On the one hand, Iranic loan-words in Turkish are heterogeneous - they are of both Persian and Kurdish origin. On the other hand, a certain number of Iranic words, transmitted via Turkish into Bulgarian, can also be found in several other Balkan languages. Analysis of the semantic fields, and of the conditions under which these language contact situations arose, allows us to draw a detailed picture of the character of cultural contacts in this geographical area over different historical periods.

Persian influence on Turkish

Knowledge of the Persian language and classical Persian literature were important parts of an Ottoman education. During the Ottoman era, a large number of Persian poetical terms entered the Turkish language¹. The history and role of Ottoman Turkish and the developments of its political terminology, as well as its loans from Persian and Arabian sources have been documented in Römer (2004) and Strauss (2004). But there were also numerous Persian terms from everyday culture which entered into Turkish², terms which were to a great extent assimilated and integrated. It is certain that particularly the household terminology of Persian origin was integrated at a very early stage into Turkish, but it is not yet possible to establish an exact chronology for this. It is also certain that these terms for objects from material culture and basic economic activities were loaned on a popular level. Persian and Kurdish loan-words are found not only on the level of the Turkish standard language, but also in a great concentration in Anatolian dialects of Turkish, where they had been completely assimilated.

Turkish influence on Bulgarian

In the Ottoman period (14th - 19th century), a large number of Ottoman Turkish loan-words had found their way into Bulgarian³, an influence which increased in intensity over time. Turkish was a highly prestigious language⁴ because of the administrative and supreme economic power of the Ottoman rulers⁵. Turkish was used in the Ottoman Empire as a wide-ranging means of communication for traders and craftsmen⁶. Turkish loan-words in Bulgarian can be found in all domains of public and economic life, such as administration, the military, the economy, craft, objects and tools for rural and city life, food, meals, plants, clothes and textiles, terms for animals and geographical objects, abstract words; besides nouns there were also numerous adjectives, adverbs, interjections and verbs (morphologically integrated with the help of a Greek suffix). Colloquial Turkish also adopted several Slavic loan-words⁷.

¹ The proportion of words of foreign origin in the lexicon of the high-register Ottoman literary language has been documented as reaching about 90 % (from Arabian, Persian and of other origins), cf. Tietze (1990: 104), according to Brands (1973: 57)

² Tietze (1967: 125), Dény (1959: 217)

³ for chronology cf. Račeva (1974: 80-85)

⁴ Kazazis (1972: 91)

⁵ Menges (1987)

⁶ Kazazis (1972: 90)

⁷ Tietze (1957)

The Turkish lexical influence on Bulgarian can be found at different levels of the Bulgarian language⁸.

- a) **Bulgarian dialects**
 - a large number of Turkish loans
 - semantically close to the meaning of the Turkish etymon
- b) **Bulgarian literary language**
 - fewer Turkish loans
 - without stylistic connotation; neutral
 - common use
 - absence of Bulgarian-Slavic synonyms
 - no awareness of the Oriental origin of these words
- c) **Bulgarian colloquial style, Bulgarian non-standard language and youth language**⁹
 - low style, pejorative, humorous, ironic, satirical
 - awareness of the Turkish origin
 - presence of Bulgarian-Slavic synonyms
 - used to increase the language's means of expression
 - semantic and stylistic enrichment
 - domains: printed media, political commentaries
- d) **Historical Bulgarian secret languages**
 - social dialects of the craftsmen and travelling merchants, musicians, beggars and thieves
 - partly obsolete
- e) **Archaic, historically relevant spheres of the Bulgarian language**
 - obsolete lexemes
 - the loss of these words as a part of the active speech-register corresponds to changes in historical reality

Individual purist tendencies exist in Bulgaria, but everyday speech practice does not correspond with these aims.

Quantity:

About 10,000 Turkish words can be found in Bulgarian, as was stated in an unpublished study by Petko R. Slavejkov of 1883, in which the Turkisms are explained and translated into their Bulgarian equivalents. According to a new work from 2002 - A Dictionary of Turkisms in Bulgarian¹⁰ - 7427 base

⁸ Eren (1974)

⁹ Leschber (2007)

¹⁰ Grannes, Hauge, Süleymanoğlu (2002)

words of Turkish origin (with 3917 variants) can be found at all levels of Bulgarian.

Turkish lexical items in Bulgarian:

a. Nouns (ca. 73 %):

1. administration
2. craft
3. food, vegetables, plants
4. pieces of everyday rural and urban equipment, the building trade
5. clothes, blankets, textiles
6. animals
7. geographical objects
8. numerous abstract nouns

b. Adjectives (ca. 4 %), verbs (+ greek aorist suffix -s-) (ca. 1,6 %), adverbs, interjections, conjunctions, etc. (ca. 4,6 %)

c. Suffixes: for example Nomina agentis suffix Bulg. *-džija* < Turk. *-cı*

d. Anthroponomastics: nicknames, epithets, family names

e. Loan-translations

Turkish loaned several **Greek words**¹¹ and helped in transmitting these Greek words into Bulgarian. The respective words underwent an intensive phonetic adaptation. In addition to that, a large number of **Arabian words**¹² found their way via Persian and Turkish into all levels of Bulgarian, for example:

Arab. *muslim* > Pers. *muslimān* (pl.), *muslim* (sg.) > Turk. *müslüman*, *müsliman* "muslim" > Bulg. *mjusjulmànin* (n. m.) "Muslim".

We can also find etymological hybrids, formed partly from a Persian and partly from an Arabian etymon and transmitted with the help of the Turkish language, as is the case with Bulg. *badevà*:

Pers. *bād* "wind" + arab. *hava* "weather" > Turk. *bedava* "free of charge, in vain", (obs.) *badı hava* > Bulg. *badevà*, dial. *badjavà*, *badichavà*, *badiavà* (adv.) (coll.) "free of charge, in vain",

and Bulg. *kalpazàn*: Pers. *qalbzān* (> arab. *qalb* + pers. *-zān*, verbal root, present tense from *zādān* "to beat, to hit") > Turk. *kalpazan* "forger, counterfeiter; good-for-nothing, lazy-bones" > Bulg. *kalpazàn(-in)* (n. m.) (coll.) "good-for-nothing, lazy-bones", (obs.) "forger".

¹¹ Tietze (1955)

¹² Tietze (1958)

Arabian			
↓			
Classical Persian literature	→	Classical Ottoman literature	
Persian	→	Turkish	→ Bulgarian
Kurdish	→	Turkish Anatolian dialects	

At least as numerous as the Arabian words are the Anatolian Turkish dialect words with a **Modern Persian etymon**. Via Turkish they found their way into the Balkan languages. Such Persian words appear in all practical fields of human activity, as with the household terms, where they show a high degree of assimilation and integration. Among them are numerous terms for the designation of objects from material culture: domestic objects and concepts, terms for basic economic activities - agriculture, gardening, irrigation, animal husbandry and terms for various domestic subjects: food, meals, culinary objects, clothing, family life, tools, all kind of commonly used objects, sometimes with an accompanying replacement of the original Slavic terms by Turkish terms or the creation of synonyms¹³. Another group of terms represents concepts, situated at a higher level of social life and culture. They were introduced at an earlier stage with the help of the standard language.

Examples of Persian words in all domains of rural life in the Balkans

Persian → Turkish (Anatolian dialects) →	Balkan languages
	Dialects of different Balkan languages (Bulg. dial., Greek dial., Alban. dial. etc.)

Pers. *kūb* "large earthenware jar"¹⁴ → Turk. *küp* "large earthenware jar"

↓

- a) Bulg. dial. (reg./South, Plovdiv/Brezovo, Asenovgrad) *kjup* "large earthenware jar", (dial. Petrič) (dim.) *kjupica*, *kjupè*, *kjùpče*
- b) Greek dial. *κιούπι*, *κιούπ'* "large earthenware jar"
- c) Alban. *qyp* "large earthenware jar"

¹³ Bojadžiev (2002: 191)

¹⁴ sources: Krāsteva (2000), Grannes et alii (2002), Ivanov (1986), BER, Mladenova (1998)

Pers. *bāzār* "market"

→ Turk. *pazar* "market"

- a) Bulg. *pazār* "bazaar, market, trade, market-place; business and artisan part of a city", (dial.) "town", "Wednesday", cf. der. *pazarlāk* (n. m.) "bargaining; negotiations, reservations, restrictions"
- b) Serbocr. *pàzar* "bazaar, market"
- c) Greek *παζάρι* "bazaar, market"
- d) Aroman. *pǎzare* "bazaar, market"

Pers. *pīšgīr* "cloth, towel"

→ Turk. *peşkir* "napkin, towel"

- a) Bulg. dial./reg. *peškīr* (n. m.) "towel"
- b) Serbocr. *pěškīr* "towel"
- c) Alban. *peşhīr* "hand towel, napkin"
- d) Greek *πεσκήρι* "hand towel, napkin"
- e) Roman. obs. *peşchīr* "towel, headscarf, tablecloth"

Pers. *turfāndā* "early season fruit or vegetables" → Turk. *turfanda*
"early season fruit or vegetables"

Bulg. dial. (Reg. of Sliven)
turfandā "first grape crop",
in: *turfandā vīnu* "newly fermented wine"

Pers. *turš*, *turuš* "sour, acid"¹⁵, cf. *türşi* "pickled fruits or vegetables "

→ Turk. *turşu* ibid.

- a) Bulg. dial. *turšija*, *trušia*, *trušija* "pickled foods"
- b) Greek dial. (Maced., Thrace etc.) (composita) *σταφυλτονρσή*, *σταφυλτουρσί* "grapes preserved in wine"
- c) Serbocr. (dialects in Romania) *turšija* "pickled vegetables"
- d) Roman. dial. *truşie* "grapes preserved in wine"

¹⁵ Tietze (1967: 157)

The movement of the Persian loan-words via Turkish - or even via Greek - into the Balkan languages and dialects show a high level of heterogeneity, as can be demonstrated with the help of the following models:
Pers. *āhur* "stable" → Turk. *ahır* *ibid.* → Albanian *ahúr* "stable"
Pers. *čäprāst* "what is going from left to right" → Turk. *çapraz* "see-saw" → Greek dial. *τσαπράζι*¹⁶
Pers. *zulf* → Turk. *zülf* "lock of hair, tassel" → Greek dial. *τσουλούπ(ι), τσουλούφι* etc. "curl (of hair)"
Pers. *gulgünä* "rose-colour" → Turk. *gülgüne* *ibid.* → Romanian dial. *ghiurghiuliu, chiurchiuliu* etc. "wine colour: between red and white"
Pers. *paludan* "squeeze, filter" > *palavan, palune* "sieve" → Old Greek *ὁ πολλήνιον* "container" (cf. Greek *πολύμη*) → Bulgarian *apolin, apulin* "treading vat" etc.

Loans deriving originally from Persian and Kurdish¹⁷ can be found at all levels of Bulgarian.

Persian → Turkish → Bulgarian dialects

Pers. *surñā* "kind of clarinet" [< *sur* "festival" + *nai* "flute"] > Turk. *zurna* "kind of clarinet, reed instrument, big nose" > Bulg. *zurnà, zurlà, zorlà* (n. f.) (dial.) "kind of clarinet; snout (usually of a pig)"
Pers. *ziyān*, avest. *zyāna* "waste, loss, damage" > Turk. *ziyan, ziya* "waste, loss, damage" > Bulg. *zjan* (n. m.) (dial.) "waste, loss, damage", (obs.) *zijan*

Persian → Turkish → Bulgarian literary language

Pers. *čatre* "umbrella" > Turk. *çadır* "tent", (dial.) "umbrella" > Bulg. *čadăr* (n. m.) "umbrella", (obs.) "tent"
Pers. *durger* "carpenter", obs. *durüger, durüd(g)er* < *durüd* "wooden building material" + suff. *-ger* > Turk. *dülger* "carpenter" > Bulg. *djulgèr(in)* (n. m.) (coll.) "bricklayer, mason, builder", (obs.) "carpenter", (dial.) *dungèrin*
Pers. *kehrubā, kāhrubā* < *keh, kāh* "straw" + *ruba* "to pull, to draw over" > Turk. *kehlîbar, kehruba* "amber" > Bulg. *kechlibâr* (n. m.) "amber"
Pers. *kilīm* "woven rug, kilim" > Turk. *kilim* "woven rug, kilim" > Bulg. *kilim* (n. m.) "carpet, rug"

¹⁶ Lokotsch (1975, No. 396)

¹⁷ Bulgarian words of Kurdish origin have often been interpreted as loans from Persian, see Dobrova (1992: 145f.)

Pers. *lalä* "tulip" > Turk. *lâle* "tulip, iron collar put around the neck of prisoners" > Bulg. *lalè* (n. n.) "tulip", (dial.) "poppy (Papaver)", (obs., dial.) "metal ring"

Pers. *mārpīč* "spiral, tube of a narghile" > Turk. *marpuç*, *marpiç* "tube, tube of a narghile", cf. (dial.) *markuç* "tip of a cigar; rubber dummy" > Bulg. *markùč* (n. m.) „tube, hose; tube of a narghile"

Pers. *māye* „yeast, ferment" > Turk. *maya* „yeast, ferment" > Bulg. *majà* (n. f.) „yeast, ferment, rennet"

Pers. *māj hanä* "tavern" [< *māj* "wine" + *hanä* "house"] > Turk. *meyhane* "tavern" > Bulg. *mechaná* "tavern, inn, wine bar"

Pers. *nešaste*, *nešasta* "starch, farina, potato starch" > Turk. *nişeste*, *nişaste* "starch, farina potato starch" > Bulg. *nišestè* (n. n.) "starch, farina potato starch"

Pers. *parde* "curtain, piece of skin, cataract, tone, note" > Turk. *perde* "curtain, Venetian blind, barrier, fence, piece of skin, cataract" etc. > Bulg. *perdè* (n. n.) "curtain, usually window curtain; fence" etc.

Pers. *pilāw* "risotto, pilav" > Turk. *pilāv* "risotto, pilav" > Bulg. *pilâf*, *pilāv* (n. m.) "risotto, pilav"

Pers. *šâl* "scarf" > Turk. *şal* "cashmere material, scarf, cover, bedspread" > Bulg. *šal* "scarf"

Pers. *tas* > Turk. *tas* "cup or bowl with rounded bottom" > Bulg. *tas* (n. m.) "metal basin, bowl, metal ladle for bath use/for water"

Persian → Turkish → Bulgarian colloquial language

Pers. *bārabār* "equal", literally "face to face, shoulder to shoulder" > Turk. (dial., pop.) *barabar*, cf. (lit.) *beraber* "together, along with" > Bulg. *barabâr*, *barabèr* (adv.) (coll.) "together, in common with, along with; equally, alike"

Pers. *bedter*, *better* "worse", comp. from *bed*, *bet* "bad" > Turk. *beter* "worse" > Bulg. *betér* (adv.) (coll.) "more (than); worse", (indecl. adj.) "worse"

Pers. *dīwār* "wall" > Turk. *duvar* "stone wall, masonry wall" > Bulg. *duvâr* (n. m.) (coll.) "stone wall, masonry wall of a building; masonry wall of a courtyard or similar"

Pers. *ğ ām* "glass, window-pane" > Turk. *cam* "glass, window-pane", "glasses" > Bulg. *džam* (n. m.) (coll.) "glass, window-pane", (pl.) "glasses, spectacles"

Pers. *ğān-bāz* "acrobat, rope dancer" < *ğān* "life, soul" + *bāz* present root of vb. *bāh tân* "to play", literally "who plays with his life" > Turk. *cambaz* "livestock dealer; trickster, rope dancer" > Bulg. *džambaz* (n. m.) (coll., hist.) "livestock dealer", (obs.) "haggler; rope dancer, acrobat"

Pers. *gerdan* "neck" > Turk. *gerdan* "neck, dewlap" > Bulg. *gerdàn* (s. m.) (coll.) "necklace, collar, double chin, dewlap, neck, chuck", (indecl. adj.) "beautiful, pretty, groomed"

Pers. *kūr* "blind" > Turk. *kör* "blind" > Bulg. *k'òrav*, *k'or* (indecl. adj.) (coll.) "blind", cf. (der.) *k'òravoto* "unexpected earnings; achievement", *k'òr(av)sofrà* "free food at someone else's expense, freeloading", *k'òr(av)fışëk* "blank, blank cartridge", (vb.) *k'òrvam* (youth language) "to look", (vb.) *ok'oravjàvam*, *ok'oravèja* (coll.) "to go blind", etc.

Pers. *qoša* "nook, corner, at the corner" > Turk. *köşe* "nook, corner, at the corner" > Bulg. *k'òšë*, (dial., coll.) *kjušë* (n. m.) "nook, corner"

Pers. *kār* "activity, work" > Turk. *kâr* "act, action, work, matter, concern; profit, gain" > Bulg. *kjâr* (n. m.) (coll.) "profit, gain"

Pers. *muft* "free of charge, cheap" > Turk. *müft* "free of charge, cheap" > Bulg. *mùfta* (adv.) (coll.) "free of charge", (n. f.) "something acquired for free, a snap, a steal", also: *muft*; cf. der. *muftadžija* (n. m.) "sponger, cadger", (dial.) *muftèdžija*

Pers. *pāzenk* "pimp; bastard" > Turk. *pezevenk* "pimp; bastard" > Bulg. *pezevenk* (n. m.) (coll.) "pimp; despicable, dishonest person, vagabond"

Pers. *pič* "bend, winding" > Turk. *piç* (botan.) "shoot" > Bulg. *pič* (n. m.) (vulg.) "child born out of wedlock, illegitimate child; rake, lecher, boy, youngster", (bot.) "root sucker"

Pers. *pišmān* "regretful" > Turk. *pişman*, (obs.) *peşiman* "regretful" > Bulg. *pišmàn* (indecl. adj.) (coll.) "regretful, sorry, penitent, contrite, false, unreal, faked"

Pers. *sājebān* "canopy, tent, summer-house, hut, pavilion" > Turk. *sayvan*, (dial.) *sayvant* "shelter, awning, canopy, summer-house" > Bulg. *sajvàn* (n. m.) (coll.) "shed, penthouse"

Persian → Turkish → Bulgarian secret languages¹⁸

Pers. *bīt* "louse" → Turk. *bīt* *ibid.* → Bulg. (secret language) *bīt-ka* "louse", in analogy with Bulg. *vāš-ka* "louse"

Pers. *cura* "buttocks" → Turk. → Bulg. (secret language) *džur* "buttocks", morphologically adapted in analogy with Bulg. *gāz* *ibid.*

Pers. *kemān* "bow" → Turk. *kemane* *ibid.* → Bulg. (secret language) *kiminè* "violin" (with semantic shift ["bow" → "violin"], typical for Bulgarian secret language words)

Persian → Turkish → Bulgarian (archaic and obsolete words)

Pers. *châne* "house" > Turk. *han* "caravanserai, inn" > Bulg. *chan* (n. m.) (hist.) "caravanserai, inn"

¹⁸ Ivanov (1986)

Pers. *nišan* "sign" > Turk. *nišan* "sign, mark; target, engagement gift to the prospective bride; order, decoration" > Bulg. *nišan* (n. m.) (obs.) "sign, mark; target, engagement gift to the prospective bride", (Ottoman hist.) "order, decoration"

Pers. *pasban*, (popular) *pazvand*, cf. Kurdish *paswan*, *pasewan* "watchman, post" → Turk. *pazvant* "watchman, night watchman" → Bulg. (obs.) *pazvânt(-in)* (n. m.) "night watchman", cf. der. (obs.) *pazvantlâk* (n. m.) "occupation of a night-watchman"¹⁹

Pers. *pehlewān* "hero" > Turk. *pehlivan* "artiste, performer, acrobat, hero" > Bulg. *pechlivân* (-in) (n. m.) (obs.) "wrestler"; (coll.) "strong person, athlete"

Pers. *sārāy* "palace, mansion" > Turk. *saray*, *seray* "palace, mansion, large building, government building" > Bulg. *sarāj* (n. m.) (Ottoman hist.) "palace, mansion, residence of a ruler or government official; fine and beautiful house"

Pers. *zindān* "dungeon, detention cell" > Turk. *zindan*, (dial.) *zundan* "dungeon, detention cell" > Bulg. *zandân* (n. m.) (Ottoman hist.) "dungeon, town jail", (dial.) *zindân*, *zândân*, (folkl.) *zandâna*

Sometimes it is not possible to give a clear definition, as in the case of Bulg. *perdâch*, which belongs to different spheres of the language:

Pers. *perdâht* "perfection, shine, lustre" > Turk. *perdah* "polish, lustre, finishing" > Bulg. (coll.) *perdâch* (n. m.) "thrashing, beating", (prof. jargon) "smoothing of fresh plaster on a wall", (obs.) "shaving against the beard", cf. (vb.) *perdâša* "to beat up, to thrash".

Kurdish → Turkish → Bulgarian varieties

Kurdish *xoşav* "compote, fruits, juice" > Turk. *hoşaf* "id." > Bulg. *oşâv*, *oşâf* "compote made of dried fruits", (dial.) "dried fruits; fruits"²⁰.

Sociolinguistic remarks

The position of Turkish and Persian-Turkish loan-words in Bulgarian youth slang is of particular interest. Whilst possessing a great number of Turkish loans is part of the stylistic unmarked lexis of colloquial Bulgarian, many speakers are unaware of the Turkish origin of these commonly used words, for which a Bulgarian synonym often does not exist. Generally speaking, Turkisms - often of Persian origin - are extremely

¹⁹ Dobрева, Dobrev (1983: 47-49), Dobрева (1992: 145)

²⁰ This has to be separated etymologically from Bulg. *oşâb* < Pers., cf. Dobрева, Dobrev (1983: 47-49), Dobрева (1992: 145), BER IV 989-990.

frequent in the Bulgarian colloquial language. These words do not show any stylistic markers.

Another group of Turkish words is those which form part of the archaic, obsolete lexical stock of Bulgarian, which have fallen out of use to describe political and cultural realia. In isolated cases, a part of this lexical stock was preserved in village dialects, where very old speakers use or at least know these terms. Turkisms appear in large numbers only on the dialect level of Bulgarian.

Finally, there are words of Turkish origin used by speakers with a very clear knowledge of the oriental origin of these words. Young speakers use these loans with the aim of creating special stylistic and semantic nuances in their speech. They aim for a humorous or pejorative effect²¹ - and the accent is always strong and expressive. These Turkish loans have established a fixed position in the freer, urban speech of younger people.

An effect of the liberalization of the Bulgarian press in the democratisation process of the country has been an increase in the number of Turkish words which are nowadays part of a very colloquial, intensely criticized language of the press, which is used to create lurid headlines in popular newspapers.

Krăsteva (2000) counts more than 550 Turkish words, frequently used in the modern Bulgarian popular press. In linguistic interviews from 2005 we stated that by no means all of these terms occur frequently in the lively colloquial speech of Bulgarian young people in urban areas.

Some of the stylistically intensive colloquial Turkish words are even part of vulgar speech, and one can find them in written form only at the level of the popular press. The words in youth language with a Turkish etymon come from different sources: archaic and obsolete lexemes, which it seems were preserved in non-standard language varieties of the lower classes. Later they became part of modern urban youth language. Many words of Turkish origin are known only on a local level - especially in the bilingual Turkish-Bulgarian regions of Bulgaria. Some of the lexemes are known only by old people. In some cases parts of the semantic content of the terms has been forgotten, for example in the case of polysemantic terms.

A certain number of Turkish words differ in some way from those mentioned above: special terms which are nowadays only used in historical films about the Ottoman Empire. Their semantic content can be described only vaguely; another group of words of Turkish origin can nowadays only be found in traditional folksongs. Today these words are considered totally obsolete, with few speakers knowing their meaning.

²¹ Kazazis (1972: 112)

Some Turkish words, whose form can be recognised, have had their meaning largely or completely forgotten by speakers. A step-by-step process, whereby a well-known word becomes obsolete and forgotten, could occasionally be observed. This emphasizes the important role played by the meaning: if the meaning is not longer relevant, there is ultimately no longer any motivation to use the word. Often it is preserved in a formal-semantic fossilized form in phraseology, though speakers are unable to explain the meaning of the word on its own, separate from any phraseology.

A small part of the large number of words of Turkish/Persian-Turkish origin is used in present-day youth language in the Bulgarian capital Sofia.

Turkish words are an indispensable component of expressive spoken Bulgarian. Turkish words are used consciously by younger speakers in their informal speech to achieve certain effects. While conducting linguistic interviews, the author could observe a certain emphasis whenever speakers used these specific words, with for example a short pause before or after the particular lexeme, presumably to heighten the stylistic effect. This was especially noticeable in interviews with young women. Sometimes drastic statements with regard to the prestige of Turkish words were made, such as the hope that, finally, these Turkish words will become extinct. Bulgarians are using more Turkish words among each other than in conversation with foreigners, under the impression that foreigners understand the literary language more than colloquial language. Turkish words are predominantly part of the colloquial language and speakers are conscious about their expressive stylistic value. The supposition was also expressed that, "in the villages", Turkish words have been preserved somewhat, even without funny and expressive connotations.

The speakers divide the Turkish words subjectively into several groups, namely

- a) those which are regarded as Turkish words rather than loans,
- b) those which are used "only by grandparents in the village",

for example as some speakers attributed to Bulg. *sayvânt* (n. masc.) (dial.) "preroof, scales" (Pers. *sājebān*²² "canopy, tent, summer-house, hut, pavilion" > Turk. *sayvan*, (dial.) *sayvant* "shelter, awning, canopy, summer-house" > Bulg. *sajvânt* (n. m.) (coll.) "shed, penthouse") and to Bulg. *serbèz* (adj., inv.) (coll.) 1. "heroic, brave, courageous, daring", cf. also the attested meanings 2. "smart, nice", 3. "stubborn, stiff", deriving from Pers. *serbest* >

²² or Kurdish, cf. Dobрева, Dobrev (1983: 47-49), Dobрева (1992: 145)

Turk. *serbes*, *serbest* "free, independent", (obs.) *serbaz* > Bulg. *serbèz* (indecl. adj.) (coll.).

- c) those Turkish words which - according to the speakers - "should be made extinct".

Semantic development of the Turkish loans

Some Bulgarian dialect words possess an impressive semantic identity with their Turkish etyma, and subsequently a later intra-Bulgarian semantic development can be observed, and in the end a totally new meaning of the respective words in the jargon emerged.

From this a rule can be formulated: it can often be observed that a Bulgarian dialect word is semantically close or semantically identical to its Turkish etymon, and only after the integration of such a Turkish word into the diatopic varieties of Bulgarian does an extensive semantic development occur, from the dialectal meaning to the meaning of Bulgarian jargon elements and youth slang. This kind of development of a loan word and its integration into the jargon can be considered as typical and one can find parallels in the non-standard variations of many other languages.

Sometimes the semantic content of the new jargon word has no comprehensible connection with the original meaning; nevertheless, partially similar meanings exist even today, with the actual meanings showing partly a witty and funny markedness. This testifies to a creative and sometimes surprising integration of the Turkish words into the speech of younger people: irritated pupils use Bulg. *fermàn* "protracted textbook lesson", but also "sermon, very long written text, long letter, protracted written remark" etc. - deriving from Pers. *farman* "decree, enactment, prescribing" < Turk. *ferman* "decree, enactment, prescribing" > Bulg. *fermàn* (n. m.) (Ottoman hist.) "firman, decree of the sultan". Bulg. *ferman* shows the historically proved - and today absolutely forgotten - original meaning "decree of the sultan".

If one tells Bulgarian speakers the original meaning of the word, they start to laugh. The disappearance of the corresponding phenomenon is not always accompanied by the disappearance of the lexeme, which could possibly have been expected in this case. Broadly speaking therefore, rules can be established; nevertheless, the history of a particular word must be analyzed separately. The fate of individual Turkish words in Bulgarian is diverse; the history of every word is interesting and often reveals surprising developments.

Results of loan-processes

Contact-semantic research²³ conducted particularly in the nineties produced results which are relevant here. Applying these new theories regarding lexical loans, various conclusions can be drawn with regard to 'semantic fields' to which they can be assigned. In addition, this allows statements to be made about the mechanisms which led to the loan process. Some typical phenomena can be distinguished. For linguistic contact, remarkable and general-valid principles have been observed - cf. Winter (1992). Winter (1992) underlines - with the help of the example of a database of non-European languages - that it is unusual for a loan transfer to affect only isolated units. Rather a kind of accumulation of lexical units is loaned: "clusters of lexical items assignable to specific semantic fields". Not only words are loaned, but also themes and concepts of the source culture/the source language. These themes and concepts tend to be part of natural groups, or they are divisible into such natural groups²⁴.

Based on this argument, an adequate description of the role of semantic fields in the analysis of the result of a linguistic contact situation is important.

While investigating different linguistic contact situations the author could ascertain typical results of these processes. The following linguistic contact situations can be divided in two main types:

- A. Linguistic contact situations in a standard context
- B. Linguistic contact situations in a non-standard context

Both behave according to rules:

- A. Linguistic contact situations in a standard context

1. Loan processes from a known substratum which lead to the existence of relic vocabulary after linguistic change has occurred; context: sedentary-agrarian social environment.

[Corpus: Western Slavic lexical relics in German dialects, as a result of language change from western Slavic varieties to the German language on former Old Sorbian linguistic territory²⁵]

²³ Ameka/Wilkins (1996: 130-138)

²⁴ Winter (1992: 213)

²⁵ Leschber (2002a)

2. Loan processes from widely unknown substrata or contact languages; context: primitive-agrarian social environment.

[Corpus: words with unclear etymology in several semantic fields of (2a) Bulgarian and (2b) Russian²⁶]

3. Loan processes in an adstratal linguistic contact situation at the level of the regional varieties of two languages; context: agrarian social environment.

[Corpus: Romanian dialectal words with Ukrainian etymology, as a result of contact between Dacoromanian and Ukrainian regional varieties²⁷]

Cases 1 and 3 show the main focuses of lexical loans in the following areas: Food and plants, housekeeping and traditional craft technologies, agriculture, animals, the natural world.

Case 2 does conform to these main focuses, but in addition it shows for case 2a) of the words in the Bulgarian language²⁸ extremely high concentrations of words from the semantic fields of:

- a) customs and traditional dress etc.,
- b) words from the semantic field of the human body and illness - usually part of the basic vocabulary of a language,
- c) designations for persons and members.
- d) Verbs were loaned extremely frequently from the most diverse semantic areas; however, they are nowhere near as numerous as loan nouns.

In the case 2b) of the Russian language examined in parallel - in linguistic contact with an unknown substratum language, presumably Finno-Ugric - high concentrations of loans were established in the semantic fields of:

- a) plants, animals/animal husbandry, agriculture, transport, everyday life, the human body and disease, landscape and natural phenomena, designations for people, food, traditional customs, clothes and shipping.
- b) Verbs were loaned predominantly in emotionally connoted spheres.

²⁶ Leschber (2003)

²⁷ Leschber (2005)

²⁸ Leschber (2003)

4. Loan processes in a suprastratal-dominated language contact situation, context: military conquest of a population, living in a traditional-agrarian social environment.

[Corpus: Romanian words with Proto-Bulgarian (non-Slavic) etymology in geographically isolated areas of Romania, transmitted via Old Bulgarian into Romanian, as a result of the Proto-Bulgarian conquest of the Old South-East Slavic population²⁹]

This contact situation results in a high concentration of loans in the spheres of:

Animal husbandry, administration, army, social classes, cars and sledges, agriculture, textile works, children's toys, gardening, kitchen and handicraft. On the one hand the terms from semantic fields which are usually predominant in a traditional, rural based contact situation, e.g. names for plants and animals, are very rare in this case. On the other hand there is a concentration of terms from the spheres of administration and army, social classes, cars and sledges. This can be seen as a clear indication of a difference in hierarchic power in this society, dominated by Proto-Bulgarian-speaking rulers. The concentration of everyday terms - culinary terms, for instance - is a constant factor, indicating a combined type of contact situation here - alongside the official, administrative level one can find a linguistic contact level in the domain of everyday life.

B. Linguistic contact situations in a non-standard context

Those linguistic contact situations which do not occur within a traditional sedentary-agrarian context can be termed special linguistic contact situations, such as:

- 5a. Loan processes between a surviving contact language, influencing colloquial spheres or the non-standard language or jargon of the second language; predominantly in the context of marginal social areas in which slang and jargon or secret languages are used - with the transmission of former secret-language words into the colloquial language (slang).

[Corpus I: Romani words in Bulgarian jargon/slang/secret languages³⁰]

Results:

²⁹ Leschber (2002b)

³⁰ Leschber (2002c)

The lexicon of the Bulgarian secret languages - of heterogeneous etymological classification - can be divided into several groups: alongside purely profession-related vocabulary there are terms from the sphere of everyday life, food and meals, physical needs, terms for the designation of the human being and the human body, especially sexually related terms, human relations, human characteristics, clothes and textiles, animals (domestic as well as wild animals), social and economical life, military, ethnic designations, natural phenomena and celestial bodies, and to a lesser extent terms from the sphere of intellectual/spiritual life (religion, culture, art, music, education). The largest numbers of loans one can find are in the spheres of profession-related vocabulary, everyday vocabulary, terms for food and designations for animals.

These last three semantic fields were similarly predominant in comparable contexts.

[Corpus II: Albanian loan nouns in Bulgarian secret languages³¹]

Results: Designations for people and relationships (typical for a non-standard contact situation, as in the case of secret languages), names for functions and parts of the body (usually part of the basic vocabulary), and word material loaned as in standard contact situations: for example clothes, textiles and bags, food, animals, landscape and natural phenomena, plants, the house and its components, kitchen equipment, fire, tools, village, which indicates a mixed type of contact situation.

5b. Loan processes between a surviving contact language and colloquial spheres or non-standard variations of the second language; in a social context in which colloquial language and slang are used.

[Corpus: Romani words in the Romanian colloquial language and slang³²]

Type 5a./Corpus 1 shows a high concentration in the following areas:

a) Designations for people (27 terms), of which nearly half are for terms relating to family relationships, among them 12 designations for people, 3 ethnic designations, 12 designations for family members, including all the terms for the designation of close relatives which are normally part of the basic vocabulary of a language: bride, father, mother, son in law, child/children, pregnant woman, sister, brother, grandmother, grandfather, girl/daughter.

³¹ Leschber (2006)

³² Leschber (1995)

A high number of designations for people can be seen as very characteristic for language contact situations in a non-standard context.

- b) Food and luxury goods,
12 designations - among them very elementary ones such as 'bread' and 'water',
- c) designations for animals, terms for everyday phenomena, money, clothes, and human body/physical functions.
- d) More than 40 verbs were loaned, but the loan nouns are more numerous.

Weinreich describes generally (1964: 58) a form of 'onomastic low pressure area' for colloquial, vulgar and sexually related semantic areas (often related with "to hit" and "to sleep").

Type 5b. differs slightly from the features described by Weinreich (1964: 58) - many expressions for "to steal" are also to be found.

All these semantic areas are generally subject to a **strong trend towards lexical renewal**. The largest part of the direct loans (without their numerous derivatives) consists of nouns, such as designations for human beings including relationship terms. Almost as numerous as the nouns are the verbs. Then follow, to a much lesser extent, the adjectives and the adverbs.

Persian-Turkish and Turkish-Bulgarian language contact from a contact-semantic point of view

From the results of both language contact situations a bifurcation or combined type of language contact situation can be observed.

- a) on a higher, political-cultural level and
- b) on the popular level of everyday life.

Whilst in the case of Persian-Turkish language contact cultural influence from Persian poetic language is very important, in the case of Turkish-Bulgarian language contact the accent lies on the linguistic effects of the administrative and supreme military power of the Ottoman rulers.

On a lexical level the Persian influence on the Turkish language must be divided into:

1. Extensive Persian influence on the Ottoman standard language at the level of political and social life and culture, such as in the domain of the poetic language.
2. A large group of widely integrated and assimilated Persian words can be observed at the level of the popular Turkish Anatolian dialects. Loans can be found in all practical fields of human activity, such as basic economic

activities and domestic concepts (agriculture, gardening, animal husbandry, irrigation, cooking, clothing and family life)³³.

Counting the density of Persian words in Turkish, based on the corpus given in Tietze (1967), we can group the loan-words as follows: cooking (23), animal husbandry and transportation (17), textiles and clothes, shoes etc. (15), gardening (14), agriculture, mill (13), abstract concepts and adjectives (10), then follow in decreasing order of frequency water supply/irrigation (8), house, construction (8), hunting (7), nature (weather, soil, topography) (6), fire and light (6), social life (6), family life (5), community and state (5), commerce (3), culture (1).

The predominance of terms for objects pertaining to material culture and everyday life is clear, and this shows that the most intense contact between the Persian and Turkish speakers had happened at a popular level.

After the Persian words had been integrated to such an extent into the popular Turkish language, they were later loaned as Turkish words into Bulgarian and underwent the same processes of formal and semantic modification³⁴ as Turkish words of Turkic origin: for example the morphological integration and intra-Bulgarian semantic developments up to their integration in Bulgarian non-standard varieties.

Turkish-Bulgarian language contact is a special case, since this situation of contact between cultures had been of extremely long duration and intensity, having effects on all levels of the human life in Bulgaria, beginning with the supreme administrative power of the Ottoman rulers, the political and economic, religious and cultural Turkish predominance, leading to an intense influence at the level of material culture and everyday life. This form of contact situation can be seen as a combined type and can be compared to a certain extent with the aforementioned contact situation No. 4 (Loan processes in a suprastratal-dominated language contact situation, where the context is the military conquest of a population, living in a traditional agrarian social environment). But the Turkish influence on Bulgarian is far more intense because of the length of the Ottoman era and the high prestige of Turkish as a supraregional means of communication in the Balkans.

Bibliography

- Ameka, F., D. P. Wilkins (1996): Semantics, in: *Kontaktlinguistik*, Goebel, Nelde, Starý, Wölck (ed.). HSK 12.1, Berlin, New York, 130-138.
BER: Bălgarski etimologičen rečnik (1971-2002), 1-6, BAN, Sofia.
Bojadžiev, T. (2002): Bălgarska leksikologija. Sofia.
Brands, H. W. (1973): *Studien zum Wortbestand der Türksprachen*. Leiden.

³³ Tietze (1967: 126, 160)

³⁴ Dobrova (1992: 145)

- Dény, J. (1959): L'osmanli moderne et le Türk de Turquie. In: J. Dény (ed.): *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Wiesbaden, 182-239.
- Dobreva, A.; Dobrev, I. (1983): Predposylki iranskogo jazykovogo vlijanija i ego rezul'taty v bolgarskom jazyke, in: *Linguistique balkanique*, XXVI/2, 37-53.
- Dobreva, A. (1992): Les iranismes dans la langue bulgare. *Linguistique balkanique*, XXXV/3-4, 145-153.
- Eren, Ch. (1974): Turskite zaemki v bălgarskija ezik i mestnite turski govori. *Bălgarski ezik* XXIV/5, 409-414.
- Grannes, A.; Hauge, K. R.; Süleymanoğlu, H. (2002): *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo.
- Hazai, G. (1990): *Handbuch der türkischen Sprachwissenschaft*, Teil 1. Budapest.
- Ivanov, J. (1986): Bălgarskite tajni zanajatčijski govori. Unpublished manuscript. Sofia.
- Katičić, R. (Hg.) (2004): 'Herrschaft' und 'Staat'. *Untersuchungen zum Zivilisationswortschatz im südosteuropäischen Raum 1840-1870*. Wien.
- Kazazis, K. (1972): The Status of Turkisms in the Present-Day Balkan Languages. In: *Aspects of the Balkans. Continuity and Change*. The Hague/Paris.
- Krăsteva, V. (2000): *Rečnik na turskite dumi v săvremennija bălgarski pečat*. Sofia.
- Leschber, C. (1995): Romani lexical items in Colloquial Rumanian. In: *Romani in contact. Current Issues in Linguistic Theory* 126, Amsterdam/Philadelphia, 151-176.
- Leschber, C. (2002a): Mechanismen lexikalischer Übernahmen am Beispiel von Sorabismen im Deutschen. In: *Deutsche und Bulgaren im Gespräch* No. 1, Sofia, 120-141.
- Leschber, C. (2002b): Die areale Distribution der Protobulgarismen auf dem dakorumänischen Sprachgebiet. In: *Études balkaniques*, 2002/4, 48-61.
- Leschber, C. (2002c): Semantische Vorgänge bei lexikalischen Übernahmen aus dem Romani in diastratische Varietäten des Bulgarischen. *Romani IV. Grazer Linguistische Studien* 58, 57-101.
- Leschber, C. (2003): Ungeklärte Etymologien im Slavischen und ihre Zuordnung zu Bedeutungsfeldern. In: *Studia Etymologica Brunensia* 2, (ed.) I. Janyšková, H. Karlíková, Brno, 335-349.
- Leschber, C. (2005): Die Konzentration von Ukrainismen in Bedeutungsfeldern auf der dialektalen Ebene des Rumänischen. *Das Regionale in der rumänischen Kultur*. (ed.) K. Bochmann, V. Dumbrava, Leipzig, 175-197.

- Leschber, C. (2006): Albanian loan nouns in Bulgarian and Macedonian: Word-formation, morphological adaptation and derivational productivity. Manuscript, BSS 15, Berkeley.
- Leschber, C. (2007): Die Position der Turzismen im modernen bulgarischen Jugendslang. Zeitschrift für Balkanologie, Band 43/1, 41-54.
- Lokotsch, K. (1975): Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen, slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg.
- Menges, K. H. (1987): Die Funktion der türkischen Sprache im Balkanraum und ihre mögliche Rolle bei der Formierung der heutigen slavischen Nationalsprachen. In: C. Hannick: Sprachen und Nationen im Balkanraum, Köln, Wien, 25-42.
- Mladenova, O. (1998): Grapes and Wine in the Balkans. Wiesbaden.
- Račeva, M. (1974): Načinanie v izučavaneto na chronologijata na turcizmite v bălgarski ezik. Bălgarski ezik XXIV/1, 80-85.
- Römer, C. (2004): Bemerkungen zu dem auf Herrschaft und Staat bezogenen Wortschatz in O. V. Schlechta-Wssehrds Manuel terminologique français-ottoman. In: Katičić, R., 185-194.
- Strauss, J. (2004): An den Ursprüngen des modernen politischen Wortschatzes des Osmanisch-Türkischen. In: Katičić, R., 197-256.
- Tietze, A. (1955): Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch. Oriens Vol. 8, Journal of the International Society for Oriental Research, Leiden, 204-257.
- Tietze, A. (1957): Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache. Oriens Vol. 10, Journal of the International Society for Oriental Research, Leiden, 1-47.
- Tietze, A. (1958): Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch. Mélanges Jean Dény, Ankara, 255-333.
- Tietze, A. (1967): Persian loanwords in Anatolian Turkish. Oriens Vol. 20, Journal of the International Society for Oriental Research, Leiden, 125-168.
- Tietze, A. (1990): Die fremden Elemente im Osmanisch-Türkeitürkischen. In: Hazai, G., 104-145.
- Weinreich, U. (1964): Languages in contact. Findings and Problems. Mouton, The Hague.
- Winter, W. (1992): Borrowing and non-borrowing in Walapai. In: Language-Contact. Theoretical and Empirical Studies. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 60. Berlin/New York, 213-228.

KELİME HAZİNESİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Mehmet Akif ÇEÇEN
Gazi Üniversitesi

Özet

Bu çalışmanın amacı, dil öğretiminde büyük bir yeri olan kelime hazinesinin önemini vurgulamak; kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında dikkat edilmesi gereken hususlara dikkati çekmektir. Bu amaçla kelime hazinesi konusundaki araştırmalar incelenmiş, araştırmacıların üzerinde durdukları konular sınıflandırılmıştır. Kelime hazinesinin neden önemli olduğu ve dil becerilerinde nasıl bir işleve sahip olduğuna değinilmiş; kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında karşılaşılan sorunlar irdelenmiş, çeşitli açılardan dikkat edilmesi gereken hususlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu konularla ilgili veriler ortaya konurken yer yer önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dil eğitimi, Türkçe eğitimi, kelime hazinesi, söz varlığı, sözcük dağarcığı, kelime öğretimi

CRITICAL ISSUES IN VOCABULARY DEVELOPMENT

Abstract

The aim of this article is to emphasize importance of vocabulary in teaching language and to insist what must be done in teaching and learning vocabulary. Therefore, first, researchs about vocabulary has defined and subjects were classified. Then, it has studied that why is vocabulary important, what is vocabulary's function in language skills, what are the problems and what we must to do about teaching vocabulary.

Key words: Language education, Turkish education, vocabulary, teaching vocabulary

Giriş

Anlamı taşıyan temel birimler oldukları için kelimeler, dilin yapı taşları sayılabilir. Her bir kelime bir ya da birçok anlam demek olduğundan kelime hazinesinin zenginliği aynı zamanda duygu ve düşüncenin zenginliği demektir. Zengin duygu ve düşünceyi ifade etmek ya da anlamak için de zengin bir kelime hazinesine ihtiyaç vardır. Dilin temel becerilerinin anlama

ve anlatma olduğu düşünülürse kelime hazinesinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Ana dilini edinmekte olan insan, daha çok küçükken tek tek sözcüklerden yola çıkarak bu söz varlığını kazanmaya, giderek onu genişletmeye başlar. Eğitim öğretim döneminde, çalışma yaşamında, yaşadığı sürece yeni yeni kavramlarla karşılaşması, söz varlığının daha da genişlemesini sağlar (Aksan, 2003: 75).

Bir öğrenci sürekli olarak kelime hazinesini geliştirmek durumundadır. Çünkü insanlar, dinleme, konuşma, okuma ve yazmada ancak zengin bir kelime hazinesine sahip olurlarsa tam bir iletişim kurabilirler. Bunun için öğrencilerin de gelişmiş bir kelime hazinesine ihtiyaçları vardır. İnsanların kelime hazineleri zayıfsa öğrenecekleri de sınırlı olur. Gelişmiş işitsel kelime hazinesi, konuşmacı tarafından sunulan değişik fikirlerin anlaşılmasını da geliştirir (Ediger, 2002: 1). Kelime hazinesi fakir olan bir öğrenci, düşünce ve duygularını yazmakta güçlük çeker; fikirlerini hep belli kelimelerle yazdığı için kendini klişe kelimelerden kurtaramaz. Kelime hazinesi zengin olan bir öğrenci, okulda olduğu kadar hayatta da anlatım kolaylığı, okuduğunu kolay ve doğru anlama yeteneği kazanır (Karaalioğlu, 1990: 16).

Türkçe Dersi Öğretim Programında (MEB, 2005: 4) Türkçe Dersinin Genel Amaçları arasında sıralanan maddelerden birinin “okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri” olması, kelime hazinesine dil eğitimi içerisinde ne kadar önemli bir yer verildiğini göstermektedir.

Ana dili eğitimi çalışmalarında söz dağarcığının geliştirilmesi için sözcük çalışmaları çok önemlidir (Göğüş, 1983: 42). Marshall (1994: 44), Avrupa’da dille ilgili çalışmaları sıralarken bunlar arasında “söz hazinesi çalışması”nı sayar. Yine Marshall (1994: 71), Strasbourg toplantısına katılan Avrupa ülkeleri temsilcilerine ana dili öğretimiyle ilgili olarak hangi teknikleri kullandıkları sorulduğunda verdikleri cevaplar arasında “söz hazinesi”nin yer aldığını belirtir.

Özön’e (1967: 45) göre dile hâkim olmak, manaları ve değerleri iyi bilinen kelimelerden meydana gelmiş zengin bir kelime hazinesini kazanmış olmak demektir.

Haşim’e (1988: 147) göre ise kelimeler, manaların mahfazalarıdır. O, düşüncelerine emin mahfazalar bulamayan bir medeniyetin düşünce kabiliyetini kaybetmekte gecikmeyeceğini belirtirken kelimelerin çok önemli bir işlevine değinmektedir. Çünkü kelimelerin, kültürün ve medeniyetin unsurlarını taşımak gibi de bir görevi vardır. Kelimeyi yok etmek, aynı zamanda kelimenin taşıdığı manayı da ortadan kaldırmak demektir.

Bir milletin kavramlar dünyası onun dünyaya bakış açısının da bir ölçütüdür. Söz varlığının millette oluşturduğu mevcudiyet, binlerce yıllık kültür birikimini de peşinde getirir. Millete mensup her fert bu birikimle yoğrulur (Baş, 2006: 104).

Kırkkılıç ve Ulaş (2003: 93-100) da bu konuyla ilgili *devlet, hayat, hürriyet, istiklal, millet* kelimelerini örnek vererek bu kelimelerin dilden çıkarılması durumunda dilimizde oluşacak boşluğa dikkati çekmektedirler.

Dilin, dolayısıyla anlatımın etkili olması da metinde kullanılan sözler, söz öbekleri ve kelimelerle yakından ilgilidir. Sözün etkili olabilmesi için yerinde kullanılmış olması ve orada kullanılabilecek en uygun söz olması gereklidir. Çünkü her sözün her yerde aynı anlamı vermesi ya da aynı etkide bulunması mümkün değildir. Bunun için hangi sözün/sözcüğün, nerede, ne anlama geldiği çok önemlidir. Ancak her şeyden önce iyi bir kelime dağarcığının olması gerekir.

Kelime dağarcığı, öğrenme yaşantısı sonucu bellekte depolanmış söz, ses ve anlam birikimidir. Bu birikim oluşmadan, öğrencinin dinlediğini, okuduğunu anlamasının; anladığını anlatmasının gerçekleşmesi zordur (Gülyüz, 2002: 13). Bu bakımdan öğrenilmiş bir kelimenin gerek söyleniş ve yazılışının gerekse anlamının iyi kavranmış olması önemlidir. Aksi takdirde anlama ya da anlatmanın, kusursuz olarak gerçekleşebileceği söylenemez.

Anlatım beceri ve alışkanlığının kazandırılması, kazandırılmak istenen her türlü beceri ve alışkanlık gibi bir altyapı ve temel ister. Bunun içinse, konuyla ilgili bilgiyle donanmış olmanın yanında yine başta konuyla ilgili olmak üzere yeterli sözcük dağarcığına ihtiyaç vardır. Zengin kelime hazinesi serbestliği, ifadede doğruluk ve netliği sağlar (Casson, 2000: 23).

İnsanın duygu ve düşüncelerini ifade etmesi zor olduğu için bunu başaranlar, toplum hayatında özel bir yere gelmiş, bu sayede önlerindeki birtakım engelleri aşmış ya da bazı imtiyazlar elde etmişlerdir (Çeçen, 2002: 4). Çünkü “düşünce ve duygularını uygun sözcüklerle anlatan kimseler başkalarıyla daha sağlıklı ilişkiler kurabilirler.” (Kavcar vd., 1998: 7).

Okuma metni içinde çocuğun anlamını bilmediği kelimelerin fazlalığının okuma eğitimini etkileyen faktörler arasında olması kelime hazinesinin anlamadaki rolüne (Yalçın, 2002: 57-58); insanın duyduğunu, okuduğunu anlayabilmesi; gördüklerini, düşündüklerini, hayallerini ve duygularını tam ve doğru olarak ifade edebilmesi için zengin bir kelime kadrosuna ihtiyacı olması da (Karakuş, 2005: 134) kelime hazinesinin anlatmadaki rolüne işaret etmektedir.

Okuma ve dinleme etkinliklerinde bilinmeyen kelime sayısı fazla değilse metin bağlamından bunların eksikliği kısmen de olsa giderilebilir. Göz atarak okunan metinlerde olduğu gibi konunun bazen ana hatlarıyla anlaşılması yeterli görülebilir. Ancak kelime hazinesi eksikliğini anlatmada

telafi etmenin imkânı yoktur. Konuşma ve yazmada yaşanan kelime fakirliği, eksik ya da yanlış anlatıma neden olur.

Yılmaz'a (1996: 189) göre zekâ ile öğrenilen kelime ve kavramlar arasında da doğrudan bir ilişki vardır. İnsanlar, bildikleri kelime ve kavramlar ölçüsünde düşünebilir, anlayabilir, bildiklerini yorumlayabilir ve birtakım yeni sonuçlara ulaşabilirler.

Kelime hazinesinin önemli olduğu konusunda Smith vd. (1998: 1), öğrencileri ikna etmek için şu maddeleri sıralamaktadırlar:

1. *Ortak kanaatler, yapılan çalışmalar sonucunda kelime hazinesinin, okuduğunu anlamanın temel öğelerinden biri olduğunu göstermektedir. Tek tük kelimeler engel olmayabilir fakat bilinmeyen çok kelime varsa anlama da kesintiye uğrar.*

2. *Kelime hazinesi, birçok sınavın ana unsurudur. Sınavları hazırlayanlar bilirler ki kelime hazinesi, birinin hem öğrenmesi hem de öğrenme becerisini ölçen bir anahtardır. Bu yüzden testlerin içine okuduğunu anlamayı ölçen bağımsız bir bölüm konur. Ne kadar çok kelime bilinirse bu tür sınavlarda o kadar başarılı olunur.*

3. *Çalışmalar, zengin bir kelime hazinesi olan öğrencilerin okulda daha başarılı olduğunu göstermektedir. Kelimeler, sadece daha iyi bir okumanın değil, aynı zamanda daha iyi yazma, konuşma, dinleme ve tabii ki daha iyi düşünmenin aracıdır. Ne kadar çok kelimeye hâkim olunursa çevredeki insanlar üzerinde de o kadar etki bırakılabilir.*

4. *Günümüz dünyasında kelime hazinesinin önemi, bütün bunların da ötesindedir. İnsanların birçoğu tarımda, sanayide çalışmaktadır. Birçoğu da hizmet sektöründe ve bilgi iletişiminde görev yapmaktadır. Hepsinden öte kelimeler, işimiz için birer araçtır: Okurken, yazarken, konuşurken ve dinlerken kullandığımız kelimeler. Ayrıca uzmanlar, geleceğin çalışanlarının, meslek değiştiren, hızlı adımlarla yeni beceriler edinenlerden oluşacağını söylemektedirler. Kalıcı ve başarılı olmanın anahtarı, okuma, yazma, konuşma, hızlı ve becerikli bir şekilde öğrenme yeteneğiyle olacaktır. Sağlam bir kelime hazinesi, bütün bu becerilerin esaslarındandır.*

Kelime hazinesinin dil becerileri içindeki yerinin yanı sıra dolaylı da olsa sosyal hayatın en uzak köşelerine kadar ulaşan yararları da vardır. Günümüzde birçok alanda iletişim uzmanlarına, iletişim danışmanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle reklam sektöründe kelimelerin ne kadar önemli olduğu daha belirgin hâle gelmiştir.

**İşte yaz fırsatları!* gibi bir reklam anonsunda “fırsat” sözcüğü yerine imkân/olanak, kampanya, hizmet vb. kelimeler de kullanılabilir. Ancak “fırsat”, sunulan ürünün/hizmetin satın alınmaması durumunda zarara ya da pişmanlığa yol açma anlamlarını da hissettirdiğinden diğer kelimelere tercih edilmektedir. Bunun gibi, dil kullanımının önem kazandığı birçok

ortam vardır ve kelimeleri iyi kullanmak, dilin benzer işlevlerinden yararlanmak için gereklidir.

Kelime Hazinesini Geliştirmede Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Kelime hazinesini geliştirme çalışmaları, önemli olduğu kadar itina isteyen bir konudur. Herhangi bir yöntem takip edilerek rastgele kelime öğretmek doğru değildir.

Özön (1967: 45), öğrencilerin kelime hazinelerini beslerken dikkat edilmesi gerekenleri şöyle ifade etmektedir:

1. *Kelimeleri, ifade ettikleri eşyadan ve fikirlerden ayırarak (meselâ, hazır listeler hâlinde) öğretmemeliyiz. En doğru yol, bunları psikolojik alakalara göre gruplandırmaktır. Bazen kökteş kelimeler bile, bu bakımdan birbirlerinden uzak kalırlar. Fakat aynı fikir nizamına, aynı hayal grubuna giren, biri düşünülünce öbürü az çok açık bir şekilde hatıra gelen kelimeler arasında psikolojik bir alaka var demektir. Uygulamada, isim, sıfat, fiil olarak aynı duyguyu ifade eden kelimeleri buldurmak; içinde boşluklar bulunan metinlerde, cümlelerin umumi manasına göre, birbirine yakın kelimelerden uygun düşecekleri kullanırmak; verilen bir konu üzerinde cümleler kurdurmak; aynı cümlede iki boşluk bırakarak bunlardan her birine eş manalı iki kelimedenden hangisinin uyacağını buldurmak vb. şekillere başvurulur. Daima göz önünde bulundurulacak bir nokta, kelimelerin tek başlarına açık manalar taşıyamamaları ve kendilerini daha çok cümlede belli etmeleri keyfiyetidir.*
2. *Çalışmalar umumi kültür dilimizde yaşayan kelimeler üzerinde toplanmalı, eski, az kullanılan veya tutunmamış kelimelerde ısrar edilmemelidir.*
3. *Her kelime, telaffuzuyla birlikte kavratılmalıdır.*
4. *Kelimeler üzerinde çalışılırken sözlüklerden, ansiklopedilerden, ilgili kaynaklardan faydalanılmalı, edinilen bilgiler ve yapılan karşılaştırmalar vb. fişlere veya alfabeli defterlere not ettirilmelidir.*
5. *Kelime çalışmalarının ifrata vardırılması mahzurludur.*

Özön, araştırmacıların çoğundan farklı bir noktaya temas etmektedir. Kelime çalışmalarında aşırıya gidilmemesi gerekir. Çünkü kelime öğrenmek/öğretmek amaç değildir. Zengin kelime hazinesi, zengin düşünme; doğru ve güzel bir anlama anlatma için gereklidir. Birinci maddede belirtildiği gibi kelimeyi manadan, ifadeden soyutlayarak öğretmenin ya da anlama anlatmaya katkı sağlamayacak bir kelime öğretiminin faydası yoktur.

Çocuklar, konuşma dillerindeki kelimeleri doğal olarak öğrendikleri gibi yeni kelimeleri de doğal bir yolla, dil üzerinde çeşitli etkinlikler yaparken öğrenmelidirler. Bu nedenle öğretilmek istenen kelimeleri bir liste

hâline getirip bunların anlamlarının öğrenilmesini istemek doğru değildir (Göğüş, 1978: 362-363).

Çocukların öğrendiği kelimeleri çeşitli etkinliklerle pekiştirmenin yanında onlara yeni kelimeler de öğretmek gerekir. Ediger'a (2002: 4) göre yeni öğrenilen kelimelerin taşınması gereken özellikler şunlardır:

- 1) *Çocuğun gelişim seviyesi ile uyumlu olmalıdır.*
- 2) *Öğrenciyi teşvik etmelidir.*
- 3) *Değerli olmalı ve öğrencinin kişisel ihtiyaçlarına cevap vermelidir.*
- 4) *Bir amacı olmalı ve öğrencilerin öğrenimleri için amaçlara sahip olmalıdır.*
- 5) *İlginç bir üslup ile sunulmalıdır.*
- 6) *Bağlam içerisinde öğrenilmelidir.*
- 7) *Çeşitli kurulumlar içerisinde kullanılmalıdır.*
- 8) *Kişisel öğrenme stilini içeren durumlarda elde edilmelidir.*
- 9) *Müfredat boyunca işlenmelidir.*
- 10) *Sosyal sahada olduğu gibi okulda da uygulanmalıdır.*

Yalçın (2002: 27), bazı felsefe kuramlarının, “dildeki varlık katmanlarının dıştan içe ve biçimden anlama doğru gelişen dört temel varlık tabakasına dayandığını, bu yüzden dilin sadece söz yığını ve sözcük dağarcığı olarak algılanamayacağını, bağlantıları ve anlam derinlikleriyle birlikte algılanması, kavranması gerektiğini” savunduğunu belirtmektedir. Burada anlaşılması gereken ve üzerinde durulması gereken temel nokta, dilin iletişime dönük, anlama ve anlatma aracı olmasıdır. Kelime hazinesi zenginliğinden maksat, kişinin kendini, gerek yazılı gerekse sözlü olarak daha iyi ve kolay ifade etmesi; okuyup dinlediklerini anlamasıdır. Dolayısıyla, kelime öğretiminde, kelimenin anlamdan asla ayrı düşünülmemeyeceği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Kelime çalışmaları sırasında dikkat edilmesi gereken bir husus da, özellikle doğrudan öğretme yönteminde, öğretilecek kelimelerin, aralarında anlam ilişkisi bulunanlar olmasıdır. Mesela, bir evin bölümleri (mutfak, banyo, hol, sofa, kiler, salon vb.), bir ağacın çeşitli kısımları (kök, gövde, dal, budak, yaprak vb.), tamir ve inşaat malzemeleri (planya, rende, testere, çekiç, mala, keski vb.) (Calp, 2005: 233).

Kelime, yaşanan bir olay karşısında duyulmuşsa, öğrenilmesi kolay olur. Tecrübeyle kazanılan ve tanımlanan kelimeler, tecrübeyle elde edilmeyen ve tanımlanmayan, yani deneyim sonucu anlam kazanmayan kelimelerden daha çabuk ve kolay öğrenilir (Tierney ve Readence, 2000: 394).

Tadına hiç bakılmayan bir meyvenin, iştahla yenmiş bir başkası kadar hatırlanması; koklanmayan bir çiçeğin, zevkle koklanmış bir diğeri kadar tanınması; daha önce yalnızca bir dergide ya da televizyonda görülmüş bir ağacın, serinliğinde yahut dalında oturulmuş bir ağaç kadar bilinmesi

elbette mümkün değildir. Kelimelerin mümkün olduğunca fazla duyuyla algılanmasını sağlamanın, öğretimin daha etkili ve kalıcı olmasını sağlayacağı unutulmamalıdır.

Kelimeyi tanımayan ve anlamayan bir öğrencinin, kelimeyi cümle içinde ya kullanamayacağını ya da yanlış kullanacağını belirten Alperen (1991: 146), bu sorunun çözülebilmesi için kelimedeki ses-anlam ilişkisi bağlamında izlenmesi gereken bir yol olduğunu belirterek yapılması gereken çalışmaları şöyle sıralamaktadır:

- a. *Kelimeyi tanımak,*
- b. *Kelimenin anlamını kavramak,*
- c. *Kelimenin anlamına uygun tepkide bulunmak,*
- d. *Kelimeyi cümleler içinde kullanabilmek (uygulamak).*

Kelime hazinesinin gelişimiyle okuma ve dinleme alışkanlık ve zevkinin kazanılması arasında doğrudan bir ilişki ve paralellik olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Kelime hazinesinin gelişmiş olması okuma ve dinleme alışkanlık ve zevkinin kazanılmasına yardımcı olacağı gibi okuma ve dinleme de kelime hazinesini zenginleştirecektir. Kısacası her iki beceri, birbirini desteklemek suretiyle gelişecek ve edinilecektir.

Akyol ve Temur'un (2007: 199) aktardığına göre öğrenciler okula kelime bilgisi açısından anlamlı farklılıklarla gelmektedirler. İrk, cinsiyet ve doğum sırası kelime hazinesinin gelişiminde pek önemli değilken ekonomik seviye önemlidir. Ayrıca okula yetersiz kelime hazinesiyle gelen öğrencilerle zengin kelime hazinesiyle gelen öğrenciler arasındaki fark okul sürecinde artarak ve farklı boyutlara yönelerek devam etmektedir. Burada öğrencilerin hazır bulunuşluğu öne çıkmaktadır. Öğrencileri programlardan, kelime hazinesiyle ilgili, hedeflenen kazanımlara ulaştırmak için öncelikle bu konudaki bireysel farklılıkların belirlenmesi gerekir. Kelime hazinesini geliştirmeye yönelik çalışmalara daha sonra başlanmalıdır. Örneğin, okuması için tavsiye edilecek metinlerin, kitapların seçiminde; araştırma ve proje ödevlerinin verilmesinde bu durum dikkate alınabilir. Ancak ilgi ve ihtiyaç arasındaki dengenin de gözetilmesi gerekir. Bilimsel kelime ve kavramları öğrenme ihtiyacında olduğu belirlenen bir öğrenciye ilgi duymadığı hâlde zorla bu konularda çalışma yaptırmanın da faydalı olacağını düşünmek zordur.

Kelime öğretimiyle ilgili hususlardan biri de kavram öğretimidir. Kavram geliştirme yöntemi; kelimeleri, sadece sözlük anlamlarıyla değil çok yönlü öğretip uygulamaya koymayı amaçlayan bir yöntemdir. Bu yöntemde çocuğun öğrenmeye aktif katılımı daha kolay sağlanmaktadır (Akyol, 2001: 148). Bu öğretim sırasında öğretmenin dikkat etmesi gereken hususlar Ülgen tarafından şöyle sıralanmaktadır (Yıldız vd., 2006: 323):

Öğretmen;

1. *Kavramın analizini yapmalı,*

2. *Kavramın tanımını yapmalı,*
3. *Kavramın tüm özelliklerini taşıyan en iyi örneği seçmeli,*
4. *Örnekleri akılcı bir biçimde sıralamalı,*
5. *Bu örnekleri, öğrenilen kavramı değerlendirci örneklerle birlikte akılcı bir sıra içinde sunmalıdır.*

Temur (2006: 84), yaptığı araştırmada 4 ve 5. sınıf öğrencilerinin yazılı anlatımlarında zıt anlamlı kelimeleri cümlede veya metin bütünlüğü içerisinde anlamda karşıtlık oluşturacak şekilde rahatça kullandıklarını tespit etmiştir. Aynı araştırmada (Temur, 2006: 86) eş anlamlı kelimelerin kullanımının zıt anlamlı kelimelere göre daha az olduğu görülmüş; bu durum, eş anlamlı kelime kullanımının bu sınıflar düzeyinde daha üst düzey bir dil becerisi gerektirdiği şeklinde açıklanmıştır. Böylece, özellikle araştırılan yaş düzeyi için, kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında eş anlamdan çok zıt anlam ilişkisinden yararlanılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında eş anlam ilişkisinden yararlanılacaksa dikkate alınması gereken ilkeler vardır. Eş anlamlı ya da anlamdaş denilen ögeler, adları her ne kadar *eş anlamlı* ise de birbirinin tam eşi anlama gelmezler. Her dilde görülen eş anlamlılar arasında kimi zaman oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır. Bu bakımdan bu gibi ögeleri *yakın anlamlı kelimeler* olarak tanımlamak daha doğru olur. Dilin, başlangıçta bir kavramı bir kelimeyle karşıladığı, tıpatıp aynı anlama gelen iki ögenin bulunamayacağı, benimsenen ve akla en uygun görüştür (Aksan, 1971: 1). Bu kelimelerden birinin uygun olduğu bir durumda diğeri uygun olmayabilir (Tercanlıoğlu, 1993: 32). Türkçede, bilhassa deyimlerde, yakın anlamlı sözcükler birbiri yerine kullanılamaz. Örnek olarak “kafa” ile “baş” kelimelerinin eş anlamlı olduğu öğretilir. Oysa bu ikisi birbiri yerine kullanıldığında anlamda karışıklık doğar. “Kafası bozuk”, *öfkeli*, *kızgın* anlamında kullanılırken “başıbozuk” *düzensiz topluluk* anlamında kullanılır (TDK, 2005: 216,1030).

Durum her zaman yukarıdaki gibi belirgin olmayabilir. Bazen kelimenin biri diğerinden daha sanatlı, daha etkileyicidir. Mesela, bir güzel tarif edilirken “kara kaşlı, kara gözlü” denir. “Siyah kaşlı, siyah gözlü” demek de yanlış olmadığı hâlde birinci şekil daha abartılı ve etkilidir.

Dillerdeki eş anlamlı sözcükler genellikle yakın anlamlıdır. Fakat böyle olmasalar da bunların hiçbirini, prensip itibarıyla, atma yoluna gitmeyip bunlar arasında birtakım anlam ya da kullanılış farkları kabul etmeyi denemek daha doğru olsa gerektir (Sayılı, 1994: 392).

Hatiboğlu’nun (1972: 339-341) konuyla ilgili görüşlerini de şöyle özetlemek mümkündür:

Eş anlamlı sözcüklerdeki anlam eşitliği bütünüyle görecedir. Bir dilde eş anlamlı görünen sözcüklerin hemen hepsi, her anlamda birbirinin

yerini tutamaz ve her yerde eş değerde olamaz. “Ana şefkati” yerine “anne şefkati” denir ama “ana fikir”, “ana dava”, “anayol”, “anayurt” sözlerinde “anne” sözcüğü “ana” sözcüğünün yerini tutamaz. Bunlar gibi, “baba” yerine “peder”, “ev” yerine “hane”, “baş” yerine “kafa”, “ak” yerine “beyaz”, “kara” yerine “siyah” çok kez eş anlamlı sayıldıkları hâlde gerçekte eşit anlamlı değildirler. Eski sözcükleri karşılamak üzere yeni türetilen sözcüklerin her bakımdan eski sözcüklerin anlamlarını karşılamalarını beklemek, dil olaylarına, anlam bilime, gerçeklere aykırı düşer. Her dilde her sözcüğün anlam bakımından ayrı bir özelliği, adeta ayrı bir kişiliği vardır. Bir sözcüğün anlamı tam olarak bir başka sözcükle her durumda karşılanamaz. Mutlaka bir yerde anlam ayrılığı belirir ve eş anlamlı sayılan yahut karşılık gösterilen sözcük ötekenden anlam bakımından ayrılık gösterir.

İki veya daha fazla sözcük arasında bir tercih yapabilme durumu ortaya çıktığında konuşmacı/yazar metin içindeki yerine en uygun olanı seçmek durumundadır. Aksi takdirde anlam biraz değişir, belirsizlikler ya da yanlış anlamalar meydana gelebilir. Profesör W. E. Collins eş anlamlılar arasındaki farklılıkları dokuz biçimde gösterir (Tercanlıoğlu, 1993: 33):

1. *Terimlerden biri diğerinden daha geneldir.*
2. *Terimlerden biri diğerinden daha yoğundur.*
3. *Bir sözcük diğerinden daha duygusaldır.*
4. *Bir terim ahlâkî tasdik veya sansür bildirirken diğeri nötrdür.*
5. *Terimlerden biri diğerinden daha profesyoneldir.*
6. *Terimlerden biri diğerlerinden daha edebîdir.*
7. *Terimlerden biri diğerinden daha çok konuşma diline aittir.*
8. *Terimlerden biri diğerlerinden daha çok yerel ve lehçeye aittir.*
9. *Eş anlamlı sözcüklerden birisi çocuk konuşmasına aittir.*

Görüldüğü gibi tamamen özdeş sözcük yoktur. Ancak yukarıdaki sınıflandırmanın öğrencilere öğretilmesine de gerek olmayabilir. Çünkü bu, pratikte öğrenciye faydası olmayan ezber bir bilgiden öteye geçmeyecektir. Önemli olan, öğretilen kelimelerin ve onların eş veya yakın anlamlılarının nerede, nasıl kullanılacağına öğretmesidir.

Öğretim sürecinde sözcükler çoğunlukla yalnızca anlamı açıklanacak birimler olarak görülmekte, böylelikle daha çok anlamın nasıl açıklanacağı üzerinde durulmaktadır. Bu ise ya eş anlamlı ya karşıt anlamlı ya da anlamı açıklayıcı sözler ve tanımlarla yapılmaktadır. Türemiş olanlar çözümlenerek de öğretilmekte ama sözcüklerin kullanım ilişkileri bir yana bırakılarak bu özelliklere yeterince yer verilmemektedir (Demircan, 1983: 147). O hâlde kelimelerin bağlamdan bağımsız kullanımının yanında kullanım ilişkilerine de bakılarak öğretim yapılmalıdır.

Stahl (2005: 101), farklı kelime tipleri için farklı öğretim tekniklerinin kullanılabileceğini, bunun kelime öğretimini kolaylaştıracağını ifade eder. Kelimelerin özelliklerine göre de tiplerini şöyle sınıflar:

- *Öğrencilerin eş (yakın) anlamlısını bildiği kelimeler*
- *Tarif (tanım), örnek ve bağlamla öğretilecek kelimeler*
- *Karmaşık kavramları (fikirleri) ifade eden kelimeler*

Böyle bir öğretim için öncelikle hangi kelimenin hangi teknikle öğretilmesi gerektiği ve hangi kelimenin hangi sınıfa girdiği belirlenmelidir. Aynı (yakın) anlama gelen kelimeler baştan belirlenirse bunların öğretimi de bir defada yapılabilir. Aksi takdirde her kelime için ayrı zaman ayrılması gerekir. Aynı kavramı/nesneyi/olayı karşılayan eş (yakın) anlamlı kelimelerin her biri için ayrılacak zaman ancak bunlar arasındaki farklı kullanım yerleri, nüanslar için ayrılan zaman kadar olacaktır.

Kelime hazinesinin öneminden bahsedilirken genişliğinin hem anlama hem de anlatmadaki rolüne değinilmişti. Anlama, büyük oranda okuma ve dinleme; anlatma da konuşma ve yazma ile gerçekleşir. Bu iki temel becerinin her biri kelime hazinesinin iki farklı türü ile ilişkilidir: Pasif ve aktif kelime hazinesi.

Pasif kelime hazinesi, dinlerken veya okurken bildiğimiz, yani başkalarından duyduğumuzda anlayabildiğimiz kelimelerden; *aktif kelime hazinesi* ise yazarken veya konuşurken kullanabildiğimiz kelimelerden müteşekkildir. Pasif kelime hazinesi, kelime hazinesinin temeli; başkalarının duygu ve düşüncelerini, okurken veya dinlerken anlayabildiğimiz toplam hazinedir. Bu yüzden öncelikli hedef, pasif kelime hazinesinin geliştirilmesi olmalıdır (Shepherd, 1987: 3).

Öğrencinin duyduğunda ya da okuduğunda bir sözcüğü anlıyor olması, o sözcüğün tamamen kelime hazinesine mal olduğunu göstermez. O yüzden söz dağarcığını iyice pekiştirmek, belleğine yerleştirmek, sonra da onu pasif durumdan aktif duruma geçirmek gerekir.

Öte yandan pasif kelime hazinesi, konuşma ve yazmada kullanılmayan pek çok sözcüğü ihtiva ediyor olabilir. Meselâ, “fena”, “kem” gibi sözcüklerin anlamı bilinmekle beraber bu sözcüklerle belirtilecek ifadeler “kötü” sözcüğüyle karşılanabilir. Bunun için sözcük gelişimi konusundaki ikinci hedef, konuşma ve yazmada kullanılan kelimelerin oranının artırılması olmalıdır (Shepherd, 1987: 4).

Bellekte yer alan bir nesnenin/olayın, onu karşılayan bir simgesinin olmaması bireyi rahatsız eden bir durumdur. Gelişme çağındaki çocuklar, ilk kez gördükleri bir şeyin adını defalarca sorarlar. Aynı şekilde, okuma veya dinleme gibi yollarla nesnenin/olayın simgesi olan kelimeyi öğrenen kişinin belleği de zenginleşmiş olur. Böylece okuma-dinlemede olsun, konuşma-yazmada olsun ihtiyaç duyulduğu yerde kelimenin bellekten çağırılması ve kullanılması sağlanmış olur. Zülal (2000: 39), “bellekten çağırma”yı,

tanımak ve geri çağırma” olarak tanımlamaktadır. O hâlde, kelimenin öncelikle tanınması, sonra da yeri geldiğinde kullanılabilmesi gerekir. İnce (2006: 53), çağrışım yoluyla yapılan kelime çalışmalarının daha fazla kelime öğrenebilmek ve pasif kelime hazinesinde bulunan kelimeleri aktif kelime hazinesine aktarabilmek için etkili bir yol olduğunu belirtir.

Kelime çalışmaları sırasında kelimenin anlamının açıklanması yanında bir de öğrenilen kelimenin ölü bir kelime olarak kalmaması için bu kelimeleri cümle içinde kullanırmak gerekir. Bir kelime kullanılmadan kelime hazinesine mal edilemez. Öğretmenler metni okuduktan sonra anlamı bilinmeyen kelimeleri tespit etmekte ve çoklukla kendileri, çoğu zaman anlamsız örnekler vermekte ya da öğrencilere pek basit cümleler kurdurmaktadırlar. Bu örnekler mutlaka çocukların tecrübeleri ve bilgilerini içeren konulardan seçilmeli, çocuklar, cümle içindeki diğer kelimeleri de mutlaka anlamalıdır. Bu cümle içinde çok sayıda kelimenin anlamı bilinmediği takdirde kelimenin tam kavranması güçleşir (Alperen, 1991: 146).

Çocuklar, büyüdükçe yalnız sözcük dağarcıklarını yeni sözcüklerle zenginleştirmekle kalmazlar; aynı zamanda eski sözcüklerin yeni ve değişik anlamları olduğunu da öğrenirler. Sözcük dağarcığının gelişimi, tek başına anlam bilgisi hakkında fazla bilgi vermez (Temel ve Şimşek, 1998: 302). Anlamdan soyutlanmış bir kelime öğretimi, kelime hazinesi çalışmalarının amacı olamaz. Kelime hazinesinin gelişimi aynı zamanda bir anlamlar dünyası gelişimidir.

Zengin bir kelime dünyasının bilinmeyen nesne ya da olguları tanımlamaya katkısı vardır. Nesneler ve olgular arasındaki ilişkilerden hareketle yeni tanımlamalara, benzetmelere gidilerek özgün yorumlar yapılabilir. Bu, kelimelerin çok anlamlı oluşu sayesinde gerçekleşmektedir.

Çok anlamlılığın oluşumu insanoğlunun genellikle birbirine benzer niteliği ve işlev açısından yakınlığı olan nesneler arasında ilişki kurmasıyla bir göstergesi, ilk yansıttığı kavramın yanı sıra başka bir nesneyi de anlatır duruma getirmesi, daha canlı ve kolay bir anlatıma yönelmesi sonucunda gerçekleşir (Aksan, 2004: 65).

Porzig (1995: 89), kelimelerin en yakın nesnel bağlantıların dışında başka bağlantılar için de kullanılabileceklerine ve böyle durumlarda güçlü, bazen edebî etki bıraktığına değinmektedir.

Çok anlamlı; birçok kavramı, nesneyi, olayı anlamca karşılayan zengin sözcüklü bir dilde kelimelerin yeni, farklı kullanılışları, yeni sözcükler kadar önemlidir. Aksan (1999: 45), tek tek göstergelerin hiçbir zaman anlamdan bütünüyle soyutlanamayacağını belirtir. Dolayısıyla kelimeler, karşıladıkları nesne, kavram vs. ile anlam kazandıklarına göre her yeni anlam aynı zamanda yeni bir kelime demektir.

Yukarıda belirtilen teknik konular dışında kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında göz önünde bulundurulması gereken temel bazı ilkeler vardır. Çalışmaların amacına ulaşabilmesi için öğrencilerin kelime öğrenmeye karşı motive edilmesi gerekir. Öğrenci, kelime öğrenmeye ihtiyaç duymalıdır. En iyi ve sağlıklı kelime hazinesini geliştirme yolu okuma ile olur. Bu yüzden okutulacak veya okunacak materyallerin niteliği ve bunların seçimi de çok önemlidir. Kelime hazinesini geliştirmede yapılan bazı hatalar, bu çalışmaların amacına ulaşmasına engel olmaktadır. Telaffuzu ve anlamıyla öğretilen bir kelime, yanlış telaffuz edilen veya anlamı bilinmeyen onlarca kelimedenden daha yararlı olacaktır. Kelimenin nerede, nasıl kullanılacağı ile imla ve telaffuzu da kelime öğretimi kadar üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Kelimeyi bunlardan ayrı düşünmek de mümkün değildir.

Öğrenciyi Güdüleme / Öğrencide Kelime Öğrenme İhtiyacı Uyarma

Kelime hazinesini zenginleştirme çalışmalarının bir ders çalışma veya ödev yapma havasıyla yürütülemeyeceği açıktır. Öyle yapılırsa bile sonuca ulaşmak mümkün olmayacaktır. Yapılması gereken, öğrencide söz hazinesini genişletme ihtiyacı uyarmaktır. Bunu sağlamak için de öğrenciyi bilimsel, kültürel ortamlarla karşı karşıya getirmek gerekir. Sosyal, kültürel veya bilimsel hiçbir çalışmayı izlemeyen, kitap okumayan öğrenci elbette böyle bir ihtiyaç duymayacaktır.

Çocuklarda, daha küçük yaşlarda iken büyük bir öğrenme merakı vardır. Girdiği yeni bir çevrede, kendisine yabancı gelen her şeyi öğrenmek isteyen yetişkin gibi çocuklar da henüz yeterince tanımadıkları bir âlemi tanıma hevesiyle bazen büyüklerini bezdirecek ölçüde çok soru sormaktadırlar. Büyükler, çocukların özünde var olan öğrenme arzu ve ihtiyacını, onların zihinsel, psikolojik, sosyal gelişimlerinin yanında kelime hazinesi konusundaki durumlarını da göz önünde bulundurarak yönlendirmeye çalışmalıdırlar.

Bu konuda büyüklere düşen asıl görev ise çocuklarda mevcut olan bu merakı, bilgi ve becerilerinin gelişmesine katkıda bulunacak yerlere yönlendirmektir. Bunu sağlamak için büyükler, bir adım önde gitmek suretiyle çocuklara çeşitli alanlarla ilgili sorular sorarak onlarda öğrenme merak ve ihtiyacı uyarmalıdırlar.

İlgi ve merak uyarıldıktan sonra sıra, bunlar çerçevesinde kitap okutma, sözlük kullandırma gibi kelime hazinesini zenginleştirme çalışmalarına gelecektir.

İlgi ve Seviyeye Uygun Kitap / Metin Seçimi

Yapılan araştırmaların çoğu göstermektedir ki, birçok kelime bağımsız metin okuma, sözel münazaralar ve yüksek sesle çocuklara okuma doğrultusunda söylem içerisinde öğrenilmektedir. Hatta bir kelimeyle metin içerisinde tesadüfen karşılaşmak kelime öğrenmeyi daha da kolaylaştırabilmektedir (Scott, 2005: 69). Dolayısıyla kelime edinmenin, edinilen kelimeleri en etkili bir biçimde kavrayıp yeri geldiğinde kullanmanın önemli araçlarından biri edebî metinlerdir. Birey, edebî metinler yoluyla yeni kelimeler edinecek, bildiği kelimeleri yeni kullanımlarla pekiştirecek, zengin bir söz dağarcığına sahip olacaktır. Edebî metinlerin kelime hazinesinin geliştirilmesine katkıda bulunabilmesi için doğal olarak okunması gerekir.

Okuma yoluyla öğrenciler kelimelerin hem yazılışını görececek hem de okunuşunu duyabilecektir. Okuma istek ve arzusu oluşmuş, okuma alışkanlığı kazanmış öğrencilerin kelime hazineleri okuma yoluyla doğal bir süreç içerisinde gelişecektir. Çünkü her metin farklı düzeyde kelime hazinesine sahiptir. Özellikle de öğrencilerin seviyelerine uygun olarak hazırlanmış ve belli bir oranda bilinmeyen kelime içeren metinler, öğrencilerin okuduğunu anlama becerisindeki gelişimlerinin yanında kelime hazinelerinin de gelişmesini sağlamış olacaktır (Temur, 2006: 13). Bunun için öğrencilere okuma alışkanlığı kazandırmak çok önemlidir. Okuma alışkanlığını kazandırmanın etkili yollarından biri de öğrencilerin ilgisini uyarmaktır.

İlgi, iki şey arasındaki yakınlık olup bireyin, “seçme” bakımından serbest olduğu zaman herhangi bir konuya karşı yaptığı tercihtir. İlgi, öğrenme oluşumunun önemli bir aşamasıdır. İlgi olmadan “öğrenme, anlama ve hatırlama” olamaz (Binbaşıoğlu, 1972: 196). Öğretimdeki etkisi ve öneminden ötürü “ilgi”, göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır.

1946 yılındaki Üçüncü Millî Eğitim Şûrasında (MEB, 1991: 247) bile ders kitaplarında bulunan metinlerin, öğrencilerin ilgilerine uygun olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan, kitap veya metinlerin seçimi, büyükler tarafından yapılsa da bu seçimin, çocuğun özgün tercihiyle örtüşmesine dikkat edilmelidir. Tercihteki isabet de, yapılan seçimin ancak çocuğun ilgilerine ve seviyesine göre olup olmadığı ile ilgilidir.

Çocuk kitaplarında geçen kelimeler üzerinde de ayrıca durulmalıdır. Bir grup uzman, yaptıkları çalışmalar sırasında çocuk kitaplarında kullanılması gereken kelimeleri:

1. Çocukların yaş düzeylerine göre kullandığı bireysel kelimeler,
2. Canlı ve bir eylemi bildiren kelimeler,
3. Günlük yaşamın gerçekleriyle ilgili net ve somut kelimeler

şeklinde belirlemişlerdir (Güneş, 2000: 336). Bir başka araştırmacı, on bir yaşındaki çocuklar üzerinde yaptığı çalışmada onların, beş harften oluşan kelimeye göre üç harfli bir kelimeyi, soyut kelimelere göre ise somut kelimeleri daha kolay öğrendiklerini belirlemiştir. Ancak iki madde bir arada değerlendirildiğinde çıkan sonuç ilginçtir: Soyut kelimeler üç harfli bile olsa, somut kelimelere göre daha zor öğrenilmektedir (Güneş, 2000: 337). Görüldüğü gibi çocuklar, on bir yaşına (ilköğretimin birinci evresinin son sınıfına) kadar ancak somut kavramları algılayabilirler. Soyut kavramları ancak ilköğretimin ikinci basamağından itibaren, yani on iki-on dört yaşlarından sonra algılayabilirler (Kaplan, 2000: 720).

Öğretim için seçilecek kelimelerin belirlenmesinde anlamın dikkate alınması gerekir. Kelimenin, çocuğun algı dünyasına ve ilgisine yakın olması, kolay seslendirilmesinden ya da yazılmasından daha önemlidir.

Gülyüz'e (2003: 167) göre çocuk kitabında kullanılan sözcükler, çocuğun sözcük dağarcığına uygun ve etkili iletişimi sağlayacak nitelikte olmalıdır. Çocuğa kitap içinde kazandırılacak yeni sözcükler, kitabın değişik yerlerinde dört beş kez kullanılmalı, sözün gelişinden ve cümlelerin yapısından anlaşılabilirliktir. Sözcükler, çocukların yaş düzeyine göre belirlenmeli, özellikle canlı ve eylem bildiren sözcükler ağırlıkta olmalı, günlük yaşamın gerçekleriyle örtüşmeli, açık ve somut olmalıdır.

Zekâları henüz gelişimini tamamlamadığı için çocuklar soyut kavramları öğrenmekte güçlük çekmektedirler. Kelime servetini artırma çalışmalarında bu durum göz ardı edilmemelidir.

Okuma kitaplarının yanında sözlükler de kelime hazinesi için önemli materyallerdir. Öğretmenlerin okuma çalışmaları esnasında sözlük kullanmak yerine anlamı tahmin etmeyi mi, yoksa sözlük kullanmayı teşvik etmeleri mi gerektiği tartışmalıdır. Anlamı tahmin yoluyla bulmayı tavsiye edenlere göre sık sık sözcük anlamları için sözlüğe bakmak, kısa dönem hafızayla çakışır ve böylece kavrama sürecini bozar. Ancak Knight, bu varsayımları destekleyecek bilimsel kanıtların ve haklı çıkaracak pedagojik uygulamaların bulunmadığını söylemektedir. Ona göre, sözlük kullanan denekler yalnızca daha fazla sözcük öğrenmekle kalmayıp sözcüklerin anlamını cümlelerin akışından tahmin etmeye çalışan öğrencilere oranla daha yüksek okuma anlama notları almışlardır (Gür, 1999: 53-54).

O hâlde, öğrencileri sözlük kullanmaya teşvik etmek ve alıştırmak gerekir. Hatta öğrencilere, bildikleri kelimelere de bakmaları önerilmelidir. Çünkü öğrenci, bildiğini sandığı bir kelimeyi yanlış biliyor olabilir. Kelimeyi doğru biliyor olsa bile sözlüğe bakmakla o kelimenin zihnindeki karşılığını pekiştirmiş veya yeni bir anlamını, farklı bir kullanılışını öğrenebilir. Yanlış biliyorsa sözlük kullanımı çok daha önemli hâlde gelir.

Öğrencilerin kullanacağı sözlükler, yetişkinler için hazırlanan sözlüklerden farklı olmalıdır. Akyüz (1988: 253-255), okul sözlüklerinin kelimeler açısından taşıması gereken özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. *Okul sözlükleri bir “kelimeler listesi” gibi değil, bizzat o hâliyle de zevkle okunabilir bir kitap gibi düşünülmelidir.*
2. *Okul sözlükleri bol örnekli olmalıdır.*
3. *Alıntı ve örnekler, millî ve önemli yazarlar ve eserlerden yapılmalıdır.*
4. *Bazı örneklerin, açıklamaların, kelimelerin tekrarından kaçınmamak lâzımdır. Meselâ “demir almak” terimi hem “demir” hem de “almak” maddelerinde açıklanabilir. Sadece “demir”de açıklansa, “almak”a bakan öğrenci bulamayacak ve oraya “demir almak, bk. demir” yazmak gerekecek. Öğrencinin bu kez “demir”e bakmaya istek duyup duymayacağını düşünelim. Zaten sözlük karıştırmak bir yerde zor, sıkıcı olarak düşünülüyor. Bu sıkıcılık, öğrencilerimizin aradıklarını sözlüklerde kolayca bulamamalarından da kaynaklanıyor olabilir. Açıklamaların olabildiğince anlaşılır olması gerektiği okul sözlüklerinde madde başlarına verilen karşılıklar mümkün olduğunca tek kelimelik olmalı ve –varsa- eş anlamlılar sıralanmalıdır.*

Telaffuz ve İmla

Kelimelerin imla ve telaffuzlarının iyi bilinmemesi, özellikle eş sesli kelimeler ile yazılış ve okunuşları birbirine yakın olan kelimeler arasında karmaşıklığa yol açabilir. *Kar* ile *kâr*, *hala* ile *hâlâ*, *mütehassıs* (uzman) ile *mütehassıs* (duygulu), *kayıt* ile *kağıt* gibi kelimelerin imla ve telaffuzları iyi ayırt edilmezse kelimeleri kullanan kişi, neyi ifade etmek istediğini biliyor olsa bile bunu muhatabına aktarmada sorunlar yaşayabilir.

Öğrencinin sözcük dağarcığını zenginleştirmek, bildiği sözcüklerin sayısını artırmak demektir. Bir sözcüğü “bilmek” ise, onu doğru seslendirmek, doğru yazmak; konuşurken ve yazarken yerinde kullanmak; okuduğunda ya da duyduğunda ne ifade ettiğini anlamak demektir (Yangın, 2001: 6).

Kelime servetini artırma çalışmalarında telaffuz, imla ve anlam bir arada ele alınmalı, öğrencide dilin bir bütün olduğu şuuru uyandırılmalıdır. Öğretilecek kelimelerin imlası ve telaffuzu göz önünde tutulmalıdır. Öğrenci kelimeyi işiterek, görerek, anlayarak yazmalı; öğretmen tarafından bu kelimeleri kapsayan dikteler yaptırılarak kelime pekiştirilmeli ve benimsetilmeli, imla kurallarına uygun yazmanın, telaffuzuna uygun okumanın alışkanlık hâline gelmesi sağlanmalıdır (Yılmaz, 1996: 171).

Kelime Hazinesinin Gelişimiyle İlgili Bazı Sorunlar ve Hatalar

Kelime hazinesiyle ilgili problemlerin en önemlisi Türkçenin öğretilmesi gereken temel söz varlığının tespit edilmemiş olmasıdır. Temel söz varlığı günümüz dil biliminde özel bir yer ve önem kazanmıştır. Dilin en sık geçen, en gerekli sözcüklerinin tespiti, bu öğretimden alınacak sonucun başarılı olup olmamasında ciddi bir rol oynamakta iken Türkçe söz konusu olduğunda bu alandaki çalışmaların beklenen seviyede olmadığı, Türkçenin söz varlığına ilişkin güncel bilimsel çalışmaların yapılmamış olduğu görülmektedir (Gür, 1999: 176). Bu durum, kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında hedefsizliğe neden olmaktadır. Demircan (1983: 146), hangi sözcüklerin öğretilmesi gerektiği sorusuna Komenyüs'ün "sık geçen sözcüklerin ilk önce öğretilmesi" önerisinde bulunduğunu aktarmaktadır.

Stahl (2005: 96) da kelime hazinesiyle ilgili sorunlardan ikisinin çocukların yazılı ve sözlü olarak anlamak ve kullanmak için ihtiyaçları olan kelime sayısının ve kelime bilgilerindeki boşlukların bilinmemesi olduğunu belirtir.

Türkçenin temel söz varlığının yanında çocuk olsun yetişkin olsun her yaş ve düzeydeki bireyin kelime hazinesinin tespit edilmesi gerekir. Kelime hazinesini belirlemenin çeşitli zorlukları vardır. Ancak kapsamlı araştırmalarla ve uzun süreli gözlemlerle de olsa kelime hazinelerini tespit etme gereği, karşımızda bir sorumluluk olarak durmaktadır. Türkçenin öğretilmesi gereken temel söz varlığı tespit edildikten sonra bireylerin bu söz varlığına ne kadar sahip olduğu ve bu konuda ne kadar eksikleri olduğu belirlenmelidir.

Dilaçar (1954: 572), kelime sayımına göre kelime hazinesini sınıflamanın, en çok kullanılan kelimeleri öne alma, bu kadronun tedricî ve metodik olarak genişlemesini bir programa bağlama işinin, yalnız sözlük hazırlamak değil okuma kitapları yazmak bakımından da önemli olduğunu belirtmektedir. Ona göre, elde bir kelime istatistiğinin bulunmaması, bir yazarın, kitabına nadir kullanılan bir kelimeyi alıp daha yüksek frekansı olan bir başkasını ihmal etmesine neden olabilir.

Karadağ (2005), ilköğretim birinci kademe, Kurudayıoğlu (2005) da ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin kelime hazinelerini ve bu kelimelerin frekanslarını araştırmışlardır. Bu ve yapılacak benzeri araştırmalar, Dilaçar'ın ve Gür'ün yakındığı sorunu çözme konusunda yararlı olacaktır.

Kelime hazinesini zenginleştirme çalışmalarını aksatan veya zorlaştıran sorunların kaynakları da çok farklıdır. Aile ve diğer çevresel etkenler, öğrencinin kişisel durumu, eğitim sistemindeki aksaklıklar, bu sorunların kaynağı olabilmektedir.

Karşılaşılan problemlerden en önemlileri okumayı engelleyen yahut zorlaştıran problemlerdir. Ülke genelinde okul ve sınıf kitaplıklarının yetersiz olması; sınıfların kalabalık oluşu sebebiyle okuma saatlerinin düzenli yapılamaması, amaca uygun değerlendirilemeyişi; ders kitaplarında zengin anlatıma dayalı metinlere yeterince yer verilemeyişi okuma alışkanlığının okulda kazandırılmasını engelleyen başlıca faktörlerdir (Küçük, 1998: 78). Aile içinde de çocuğa ait bir odanın olmaması, sobalı evlerde tüm aile bireylerinin bir odada oturmak zorunda olmaları, televizyonun sürekli açık olması ve sürükleyiciliği okumayı iyice zorlaştırmaktadır.

Kelime hazinesini geliştirme çalışmaları esnasında kelimelerin yanlış kullanımından doğan bazı hatalara dikkat edilmelidir. Bazı dilciler böyle sözcük hatalarını bir sözcük ile o sözcüğün kullanıldığı ortam arasındaki uyumsuzluk olarak görür (Tercanlıoğlu, 1993: 33).

Tercanlıoğlu (1993: 33-35), bu tip uyumsuzlukların dört tip hataya neden olduğunu belirtir:

1. Üslupla İlgili Hatalar: Üslup uygunluğu dilde çok önemli öğelerden biridir. Aynı fikrin ifadesi için birden fazla sözcük uygunsa, cümlemin gelişine en uygun olanı seçilmelidir.
2. Anlamla İlgili Hatalar: Aynı anlama gelen sözcükler arasında önemli farklılıklar vardır. Örneğin, “ölmek” ile “telef olmak” kelimelerinin ikisi de hayatı fonksiyonların sona ermesi için kullanılırken ilki insanlar, ikincisi hayvanlar için kullanılır.
3. Eş Dizimlilikle İlgili Hatalar: Bir dilin eş dizimlilik özellikleri bilinmeden o dil biliniyor sayılmaz. Türkçede bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesiyle yapılan birleşik fiiller için en çok kullanılan yardımcı fiiller arasında “etmek” ve “yapmak” sayılabilir. Ancak bunların hangisinin hangi isimle kullanılacağı belli bir kurala tâbi değildir: Mesela; *yemek yapmak*, *iyilik yapmak*, *spor yapmak*, *yuva yapmak* denilirken *sohbet etmek*, *beddua etmek*, *hasta etmek* denir. Bunlar yer değiştirdiğinde ortaya anlaşılmasız ifadeler çıkar: Yuva etmek, hasta yapmak, spor etmek vb.
4. Söz Dizimiyle İlgili Hatalar: Aynı anlama gelen iki sözcüğün iki ayrı söz dizimi davranışı göstereceği bilinmelidir. Zaman zaman yeni öğrenilen sözcükler, eski bilinenlerin kullanıldığı yapıda kullanılır. Oysa doğru sözcüğü bulmak yeterli değildir, o sözcüğün kullanılabileceği doğru yapıyı da bilmek ve kullanmak gerekir. Örneğin, ‘teşrif etmek’, geçişli bir eylemdir, nesne ile kullanılması gerekir. Türkçeleştirilmiş şekli “şereflelendirmek”tir. Her iki şekilde de “-i”li tümleç kullanılmalıdır: Evi şereflelendirmek, haneyi teşrif etmek gibi.

Kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında, kelimelerin hangi ortamlarda ve hangi yapıda kullanıldığı; aynı zamanda ortama göre bir

kavramı karşılayan kelimelerden hangisinin hangi yapıda kullanıldığı da öğretilmelidir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırmacıların görüş, açıklama ve araştırmalarından, kelime hazinesiyle ilgili dikkat edilmesi gereken önemli sonuçlar çıkmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle aşağıdaki önerilerde bulunmak mümkündür:

1. Kelime, ifade ettiği anlamdan bağımsız öğretilmemelidir. Her kelimenin bağlam içinde taşıdığı farklı bir anlam olabilir.

2. Kelime hazinesini geliştirme çalışmalarında sözlükten yararlanmak önemlidir. Ancak bu, sözlükten kelime ezberlemek/ezberletmek şeklinde değil, bağlam içinde kelimenin hangi anlamının kullanılmış olabileceğini ya da kelimenin ifade ettiği muhtemel anlamları öğrenmek için olmalıdır.

3. Yeni kelime öğrenmek kadar kelimelerin farklı kullanılışlarını öğrenmek de önemlidir. Kelime hazinesinde önemli olan gösterge değil anlamdır. Çünkü her farklı anlam ya da işlev bakımından yeni bir kelime demektir.

4. Kelime hazinesine mal olabilmesi için bir kelimenin çeşitli etkinlikler yoluyla kullanılması gerekir.

5. Kelime hazinesi çalışmalarının bir amacı pasif kelime hazinesini zenginleştirmekse diğeri de aktif kelime hazinesini zenginleştirmektir. Pasif kelime hazinesini geliştirmek için;

- a. Öğrencinin yazılı ve sözlü metinlerle karşılaşmasını sağlamak,
 - b. Kelime oyunları, bulmacalar, bilmeceler vb. içeren etkinliklerden yararlanmak,
 - c. Sözlük kullanmak
- gibi çalışmalar yapılmalıdır.

Aktif kelime hazinesini geliştirmek içinse öğrencinin pasif kelime hazinesini kullanmasına fırsat sağlayacak ortamlar hazırlanmalıdır. Öğrencilere, çeşitli yöntemlerle konuşma ve yazma çalışmaları yaptırılmalıdır.

6. Kelimenin, yazım ve telaffuzuyla birlikte öğretilmesi gerekir. Dil çalışmalarının bir parçası olan kelime hazinesinin de amacı tam bir iletişim sağlamaktır. Doğru telaffuz edilmeyen, doğru yazılmayan bir kelimenin iletişime olumlu bir katkısının olması beklenemez.

Kelime hazinesini zenginleştirme çalışmalarında dikkat edilmesi gereken hususlar, Türkçe öğretmenleri başta olmak üzere, eğitimciler, çocuklarının gelişimine önem veren ebeveynler ve kişisel gelişim açısından iyi bir iletişimin gerekli olduğuna inanan bireyler için yararlı olacaktır.

Kaynaklar

- Aksan, Doğan (1971). “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma”, **Türkoloji Dergisi**. S.1, ss.1-14.
- Aksan, Doğan (1999). **Anlambilim**. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2003). **Dil, Şu Büyülü Düzen**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2004). **Türkçenin Söz Varlığı**. Ankara: Engin Yayınevi.
- Akyol, Hayati (2001). **Türkçe İlkokuma Yazma Öğretimi**. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Akyol, Hayati ve Temur, Turan (2007). “*Kelime Hazinesinin Geliştirilmesi*”, **İlköğretimde Türkçe Öğretimi** (Editörler: Ahmet Kırkkılıç, Hayati Akyol). Ankara: PegemA Yayıncılık. ss.195-232.
- Akyüz, Yahya (1988). “*Türkçe Okul Sözlüklerinin Değerlendirilmesi*”, **Türk Dilinin Öğretimi Toplantısı**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. ss.249-259.
- Alperen, Nusret (1991). **Türkçe Öğretim Rehberi**. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Alperen, Nusret (1994). **Okuma Yazma Öğretimi Metotları ve Çözümleme Metodunun Türkçe Öğretimine Uygulanması**. Ankara. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Baş, Bayram (2006). **1985-2005 Yılları Arasında Çocuk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Tahkiyeli Metinlerin Söz Varlığı Üzerine Bir Araştırma**. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Binbaşıoğlu, Cavit (1972). **Öğretim Metodu ve Uygulama**. Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi.
- Calp, Mehrali (2005). **Özel Öğretim Alanı Olarak Türkçe Öğretimi**. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Casson, Herbert N. (2000). **Söz Söyleme Sanatı** (Çev. Vedat Yılmaz). İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Çeçen, Mehmet Akif (2002). **İlköğretim Öğrencilerinde Kelime Hazinesinin Geliştirilmesi**. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Demircan, Ömer (1983). “*Sözcük Öğretimi ve Türkçe-İngilizce Sözcük Yapım Türleri Üzerine Bir Araştırma*”, **Türk Dili**. S.379-380, ss.146-159.
- Dilaçar, Agop (1954). “*Türkçemizde Kelime Hazinesi ve Kelime Öğretimi*”, **Türk Dili**. S.34, ss.570-574.
- Ediger, Marlow (2002). **Vocabulary Development and the Curriculum**. ERIC ED473483.

- Göğüş, Beşir (1978). **Türkçe ve Yazın Eğitimi**. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Göğüş, Beşir (1983). “Anadili Eğitim Programlarının Niteliği”, **Türk Dili**. S.379-380, ss.40-48.
- Güleryüz, Hasan (2003). **Yaratıcı Çocuk Edebiyatı**. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Güneş, Firdevs (2000). “Çocuk Kitaplarının Okunabilirlik Ölçütleri Açısından İncelenmesi”, **1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi Yayınları.
- Gür, Hakan (1999). **Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenlere Yönelik Tek Dilli Sözlük Oluşturmada Ölçütler**. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Haşim, Ahmet (1988). **Üç Eser**. İstanbul: Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972). “Eşanlımlı Sözcükler Var Mıdır?”, **Dilbilgisi Sorunları II**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. ss.339-342.
- İnce, Halide Gamze (2005). **Türkçede Kelime Öğretimi**. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kaplan, Ayfer (2000). “Masallarda Dil ve Üslup”, **1. Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu**. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi ve TÖMER Dil Öğretim Merkezi Yayınları.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal (1990). **Kompozisyon Sanatı**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Karadağ, Özay (2005). **İlköğretim I. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma**. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Karakuş, İdris (2005). **Türkçe-Türk Dili ve Edebiyatı Öğretimi**. Ankara: Can Rek.Bas.Yay.
- Kavcar, Cahit; Oğuzkan, Ferhan; Sever, Sedat (1998). **Türkçe Öğretimi**. Ankara: Engin Yayınevi.
- Kırkkılıç, Ahmet ve Ulaş, Abdülhak Halim (2003). “Türkçe Öğretiminde Kelimeler Dünyası”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**. S. 13, ss.93-100.
- Kurudayıoğlu, Mehmet (2005). **İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinin Kelime Hazinesi Üzerine Bir Araştırma**. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- Küçük, Salim (1998). **Şehirleşmenin İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Okuma-Anlama Becerisine Etkileri**. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Marshall, Julia (1994). **Ana Dili ve Yazın Öğretimi** (Çeviren: Cahit Külebi). Ankara: Başak Yayınları.
- MEB (1991). **Üçüncü Millî Eğitim Şûrası (2-10 Aralık 1946)**. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB (2005). **İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu**. Ankara: Taslak Basım. Devlet Kitapları Genel Müdürlüğü.
- Özön, Mustafa Nihat (1967). **Yazmak Sanatı ve Kompozisyona Giriş**. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Porzig, Walter (1995). **Dil Denen Mucize** (Çeviren: Vural Ülkü). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sayılı, Aydın (1994). “*Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*”, **Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. ss.325-590.
- Scott, Judith A. (2005). “Creating Opportunities to Acquire New Word Meanings From Text”, **Teaching and Learning Vocabulary** (Edited by Elfrieda H. Ebert, Michael L. Kamil). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. ss.69-91.
- Shepherd, James F. (1987). **College Vocabulary Skills**. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Smith, R. Kent; Johnson, Beth; Mohr, Carole (1998). **Groundwork For A Better Vocabulary**. New Jersey: Townsend Press.
- Stahl, Steven A. (2005). “Four Problems With Teaching Word Meanings (And What to Do to Make Vocabulary an Integral Part of Instruction)”, **Teaching and Learning Vocabulary** (Edited by Elfrieda H. Ebert, Michael L. Kamil). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates. ss. 95-114.
- TDK (2005). **Türkçe Sözlük**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Temel, Z. Fulya ve Şimşek, Hatice Bekir (1998). “*Erken Çocukluk Döneminde Anlam Bilgisinin Gelişimi*”, **Türk Dili**. S.562, ss.301-306.
- Temur, Turan (2006). **İlköğretim 4 ve 5. Sınıf Öğrencilerinin Yazı Dilindeki Kelime Hazinesinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi**. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Tercanlıoğlu, Leyla (1993). “*Kelime ve Sözdizimi Hatalarının Kaynağı Olarak Eşanlamlılık*”, **Çağdaş Türk Dili**. S.70, ss.32-35.
- Tierney, Robert J. ve Readence, John E. (2000). **Reading Strategies and Practises**. A Compendium Fifth Edition, Allyn and Bacon. MA: A Pearson Education Company.

- Yalçın, Alemdar (2002). **Türkçe Öğretim Yöntemleri**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yangın, Banu (2001). **İlköğretimde Etkili Öğretme ve Öğrenme Öğretmen El Kitabı Türkçe Öğretimi Modül 4**. Ankara: T.C. MEB Projeler Koordinasyon Merkezi Başkanlığı.
- Yıldız, Cemal; Okur, Alpaslan; Arı, Gökhan; Yılmaz, Yakup (2006). **Kuramdan Uygulamaya Türkçe Öğretimi**. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yılmaz, Hayati (1996). **İlkokul Beşinci Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Kelime ve Cümle Kadrosu C. 3**. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Zülal, Aslı (2000). “*Yaşam Kitabımız Bellek*”, *Bilim ve Teknik*. S.389, ss.34-40.

YENİSEY RUNİK YAZITLARINDA ŞİVELERİN İZLERİ

V.V. Ponaryadov

Rusya Bilimler Akademisi Ural Kolu Komi İlmî Merkezi

Türkolojide, Orhon-Yenisey runik yazıtlarının dilinde yerli Eski Türk şive hususiyetlerinin gösterilmediği genişçe kabul edilmektedir. Bu dilin çeşitli Türk kavimlerinin birlikte kullandığı, şivelerüstü olan umumileşmiş edebî bir dil olduğu iddiasına sık sık rastlayabiliriz [Kormuşin 1990; 1997a: 6, 13; 1997b: 90, 93; Poppe 1965: 60; Erdal 1998: 157; Gabain 2003: 2]. Yazıtların dilinde bazı ayrılıklar mevcut olduğu halde burada yerli şivelerin tesiri değil, ancak umumî edebî dilin geniş sahalarda yayılması ve uzun bir sürede kullanılmasının tesiri görülür [Baskakov 1962: 273; Tenişev 1990: 143-144]. Ancak S.E. Malov yarım asır önce bu konuya değinirken, onu daha çok incelemek gerektiğini yazmıştır [Malov 1952: 6-7].

Daha sonraları böyle bir araştırmayı İ.A. Batmanov yaptı. Elde ettiği sonuçlara göre, yazıtlardaki dil ayrılıkları sistemsiz olduğu için, onların sebebi ara sıra yerli şivelerin tesiri olmuşsa da, böyle şivelerin izleri, meydana çıkmış yeni yazı geleneğine girmiştir [Batmanov 1964: 120-121].

Yenisey abidelerinin en büyük çağdaş araştırmacısı İ.V. Kormuşin'e göre, incelediği yazıtlarda yerli şive hususiyetlerinin olmadığı o kadar şüphesizdir ki, anıtların hangi kavimlere mensup olduğu, ancak kelime hazinesinde ve üslûpta bulunabilen çok ince ayrılıklardan çıkartılabilir. Çünkü içlerinde görülen "halklarası yazılı *koine*"-nin ne sesbilgisi, ne de grameri etnik özelliklerine maliktir [Kormuşin 1997a: 6, 13]. Başka bir eserinde Kormuşin şöyle yazar ki, Orhon-Yenisey abidelerinde gözedilen Eski Türk yazı dilinin genel ve edebî olarak yerli şivelere değişik olduğu için, ondan faydalanan çeşitli Türk kavimleri arasında hususî olarak öğretilmeliymiş [Kormuşin 1997b: 90].

Fakat bütün bu iddialara karşılık olarak, Yenisey runik yazıtları¹ malzemeleri üzerinde yürüttüğümüz araştırmalar, içlerinde şive ayrılıkları

¹ Abidelerin çoğunu (No. 1-3, 5-8, 10-12, 14, 17, 19, 23, 25, 27-32, 37, 40, 42-46, 48-55, 59, 61, 65, 66, 68, 70, 92, 96, 98, 100, 104, 109, 110, 120, 147, 149, 152) en özenli yayımlama olan [Kormuşin 1997a] kitabına göre, buna dahil olmayan abideleri (No. 9, 13, 15, 16, 18, 24, 26, 33-36, 38, 39, 41, 47) ise [Malov 1952] yayımlamasına göre inceledik. Fakat şunu da kaydetmeliyiz ki Malov'un yayımlamasında verilen okunmalar yer yer eskilenmiştir; bilhassa -a çağırma edatı sistemli olarak yöneltme hâlinin eki olarak alındığı üzere, bu yayımlamadan kritiksizce faydalanırsa aşağıda bahsedeceğimiz (2) hususiyetinin yayılması yanlış olacak. Sayıca az olan şüpheli halleri incelemenin dışında bıraktık. Faydalandığımız iki kitapta bulunmayan abideler de incelememizin dışında bırakılmıştır. Bütün misallerin yanında, bulundukları yazıtların numaraları verilmiş; virgülden sonraki sayı ise satır

yok olduğu iddiasının yanlış olduğunu açıkça göstermiştir. Çünkü bu yazıtlarda, ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime hazinesi düzeyinde bir değil, iki hususiyet sistemi mevcuttur. Yani bu yazıtların içinde bir değil, iki ayrı ayrı şivenin mevcut olduğu şüphesizdir. Bu iki şivenin hususiyetleri şöyledir:

- (1) 1. teklik şahıs adlı A şivesinde her zaman *men* şeklinde (10, 12; 28, 3, 4; 29, 3, 7; 32, 15; 47, 2, 3; 48, 14; 147, 1; 149, 1), B şivesinde ise *ben* şeklindedir (1, 2; 2, 5; 3, 3; 6, 3; 8, 3; 9, 2; 11, 1; 13, 5; 15, 1, 2; 16, 1; 19, 1; 20, 2; 24, 5, 8; 37, 1, 2, 3; 41, 3, 4; 44, 2, 6; 49, 2; 50, 5; 51, 1; 52, 1; 61, 3; 68, 3, 4, 6; 92, 2; 100, 1).
- (2) Her iki şivede iyelik ekinden sonra kullanılan yöneltme hâli ekine en çok *-qa/-ke* şeklinde rastlansa da (1, 2; 3, 2, 4, 5; 7, 3, 4; 8, 2; 13, 3, 4; 14, 2, 5; 16, 3; 17, 3; 21, 1; 22, 3, 4; 27, 5, 7; 28, 4, 6, 8; 30, 4; 32, 11, 14; 36, 2; 44, 2; 48, 14; 55, 3; 59, 8, 9; 68, 1; 70, 1, 5; 96, 2, 3; 100, 1; 120, 1, 2; 147, 1, 2, 3), onun *-a/-e* şekli ancak A şivesine ait abidelerde bulunabilir (29, 4; 31, 3; 36, 3; 42, 3, 5; 46, 2; 147, 5; 149, 5; 152, 3); onun *-ğa/-ge* şekli ise ancak B şivesi abidelerinde mevcuttur (6, 4; 11, 3; 15, 2, 3; 45, 2, 5).
- (3) Zarf-fil oluşturan *-ıp/-ip/-up* ekine her iki şivede rastlanır (10, 8; 45, 2), fakat anlamı aynı olan *-ıpan/-ipen* ekine ancak A şivesinde tesadüf edilir (28, 5; 30, 4, 5).
- (4) “Elçi” manası için A şivesinde ancak *yalabaç* kelimesi (29, 8; 30, 5), B şivesinde ise ancak *élçi* (1, 2; 14, 1) ~ *elçi* (24, 4) kelimesi kullanılır.
- (5) Her iki şivenin abidelerinde *quñcuy* kelimesi (1, 1; 3, 1; 6, 4; 7, 4; 8, 2; 10, 1; 11, 1; 14, 2; 21, 5; 22, 3; 27, 2; 29, 1; 45, 6; 46, 1; 48, 7; 55, 2; 59, 2; 65/pl, 1; 68, 5; 70, 2; 100, 1; 147, 2) “karı” anlamında kullanılır, fakat manası aynı olan diğer kelimelere, yani *eş* (2, 1; 51, 3), *kişi* (6, 2; 11, 3; 18, 3; 27, 4; 46, 3; 61, 2), *ebçi* (42, 2; 51, 1; 66, 1; 100, 1; 109, 4), hemen her zaman (ancak No. 42 ve 43 yazıtları hariç olduğu halde) B şivesinde rastlanır.
- (6) “At” anlamındaki *at* kelimesi (28, 3; 41, 4; 42, 5; 48, 12) her iki şivede mevcut olursa da, *yont* kelimesi (3, 5; 45, 8; 55, 3) ancak B şivesinde bulunur.

numarasının işaretidir. Örneğin, 10, 12 şöyle anlanmalı: E-10 abidesi, 12. satır. 28, 3, 4 ise: E-28 abidesi, 3. ve 4. satırlar. Yenisey yazıtları numaralanması hakkında daha çok bk. [Kormuşin 1997a: 7].

Aşağıdaki tabloda bu hususiyetlere ayrı ayrı yazıtlarda rastlanması gösterilmiştir. Onda şöyle işaretlerden istifade edilir:

- yazıtta A şivesine ait unsurların var olması “a” harfi ile, B şivesine ait unsurların ise var olması “b” harfi ile gösterilmiştir;
- B şivesiyle ilgili (5) hususiyeti ara sıra A şivesinde de bulunduğu ve bu yüzden kesin olmadığı için, onu gösteren “b” harfi parantez içinde “(b)” olarak verilmiştir. Bu hususiyet şüpheli olduğundan, başka hususiyetlere karşı olduğu halde yazıtın şivesi A olarak kabul edilmiştir; şive mensupluğunu gösterecek başka hususiyetler yoksa, şivenin B olduğu kabul edilmişse de, parantezli soru işaretiyle verilmiştir;
- tabloda boş olan gözler, yazıtta şive mensupluğunu gösterecek hususiyetlerin yok olduğunu gösterir.

Yenisay runik abidelerinde şive hususiyetleri

Yazıt numarası	Bölge	Şive	Hususiyetler					
			(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1	Tuva	B	b			b		
2	Tuva	B	b				(b)	
3	Tuva	B	b					b
4	Tuva	?						
5	Tuva	?						
6	Tuva	B	b				(b)	
7	Tuva	B		b				
8	Tuva	B	b					
9	Tuva	B	b					
10	Tuva	A	a					
11	Tuva	B	b	b			(b)	
12	Tuva	?						
13	Tuva	B	b					
14	Tuva	B				b		
15	Tuva	B	b	b				
16	Tuva	B	b					
17	Tuva	?						
18	Tuva	B (?)					(b)	
19	Tuva	B	b					
20	Tuva	B	b					
21	Tuva	?						
22	Tuva	?						
23	Tuva	?						
24	Tuva	B	b			b		
25	Hakasya	?						

26	Hakasya	?						
27	Hakasya	B (?)					(b)	
28	Hakasya	A	a		a			
29	Hakasya	A	a	a		a		
30	Hakasya	A			a	a		
31	Hakasya	?	a					
32	Hakasya	A						
33	Hakasya	?						
34	Hakasya	?						
35	Hakasya	?						
36	Hakasya	A		a				
37	Hakasya	B	b					
38	Hakasya	?						
39	Hakasya	?						
40	Hakasya	?						
41	Tuva	B	b					
42	Tuva	A		a			(b)	
43	Tuva	?						
44	Tuva	B	b					
45	Tuva	B		b				b
46	Tuva	A		a			(b)	
47	Moğolistan	A	a	a				
48	Hakasya	A	a					
49	Tuva	B	b					
50	Tuva	B	b					
51	Tuva	B	b				(b)	
52	Tuva	B	b					
53	Tuva	?						
54	Tuva	?						
55	Tuva	B						b
59	Tuva	?						
61	Tuva	B	b				(b)	
65	Tuva	?						
66	Tuva	B (?)					(b)	
68	Tuva	B		b				
70	Tuva	?						
92	Tuva	B	b					
96	Tuva	?						
98	Hakasya	?						
100	Tuva	B	b				(b)	
109	Tuva	B (?)					(b)	
110	Tuva	?						

120	Hakasya	?						
147	Tuva	A	a	a				
149	Tuva	A	a	a				
152	Tuva	A		a				

Gördüğümüz gibi, Yenisey yazıtlarının genellikle kısa olmasına rağmen, onlardaki şive hususiyetleri birbirlerini sık sık desteklemektedir. 71 yazıtı inceledikten sonra 45'inin hangi şiveye mensup olduğunu anladık. Yani % 63, veya hemen hemen üçte ikisi, şive mensupluğunu korumuştur.

Şu da kayda değer ki Hakasya'da bulunan hemen hemen bütün abideler A şivesine aittir. Burada ancak 37 numaralı yazıt şüphesizce B şivesindedir. Dahası, 27 numaralı yazıt da *ebçi* kelimesini gösterdiği için, aynı şiveye ait olabilir, fakat bu hususiyet kesin olmadığından, bu yazıtın da Hakasya'da en çok yayılmış olan A şivesine mensup olduğu daha muhtemel sanılabilir.

Buna karşılık, Tuva bölgesinde tamamiyle başka bir nispet vardır. Burada B şivesindeki yazıtlara en çok rastlanır: şüpheli olanların dışında, 25 tane böyle abide var. Ama 6 yazıt da şüphesizce A şivesine mensuptur. Bütün bu abidelerin, batıdan doğuya doğru Tuva sahası ortasında giden uzun bir hat içinde olduğu, fakat en kuzey ve en güney bölgelerinde olmadığı kayda değerdir.

Durum o kadar kesindir ki hiç bir şüphe bırakmaz: A şivesinde Hakasya'nın eski ahalisi olan Yenisey Kırgızları konuşurlardı; B şivesi ise Tuva'nın yerlileri olan Çiklere (ve onlarla beraber belki Azlara) aitti². A şivesinin abidelerinin Tuva sahasında yayılması, Yenisey Kırgızlarının 840 yılında Uygur kağanlığını mağlûp edince bu bölgeyi istilâ ettikten sonra uzun bir süre boyunca ona malik olmasının bir sonucudur. Böylelikle, Kırgızlar yazıtlarını ancak strateji görüşünce mühim olan Tuvanın ortasında bırakmışlar; kuzeyinde ve güneyindeki uzak köşelerden de ilgelenmiyorlarmış ki bu da yazıtlarının oralarda olmamasına sebep olabilir. Hakasya sahasında, B şivesine ait bir veya iki abide, her iki bölgenin Kırgız idaresi altında olduğu geç bir zamanda Tuva'dan tesadüfen göçmüş olan kişilerce yaratılsa gerek.

² Şunu da kaydetmeliyiz ki İ.V. Kormuşın'ın abidelerin kavim mensupluğu hakkında bazılarındaki damgaları inceleyip elde ettiği sonuçlar [Kormuşın 1997a: 14-17], dil özelliklerine göre keşfettiğimiz şive mensuplukları ile aynı değildir. Örneğin, aynı damgalı olan ve birbirlerine yan yana bulunan 61. ve 152. abidelerin birincisi B şivesine, ikincisi ise A şivesine aittir; aynı hale birçok başka yerlerde de rastlanır. Buralarda, böyle damgaya hakim olan bir grubun, tarih boyunca dilini (ve bu yüzden kavim mensupluğunu da) değiştirmesini görmek mümkündür. Kavim mensupluğu için dili, damgasından daha mühim olarak değerlendirilmelidir.

Böylelikle, A şivesini Eski Kırgız şivesi olarak, B şivesi ise Çık şivesi olarak ele almalıyız³. Şu da kayda değer ki tabloya dahil olan tek bir Moğolistanlı abide – bahsettiği kişiye “Kırgız oğlu” diyen meşhur “Süci taşı” ki bu hususiyet S.E. Malov’un [1952: 84-93] onu Yenisey yazıtlarına dahil etmesine sebep olmuştu – dil özelliklerine göre doğrudan A (yani Eski Kırgız) şivesine aittir.

Sonuçlamak üzere şunu da kaydetmeliyiz ki, yaptığımız araştırmada göz önüne alınmış olan hususiyetlerden başka, Yenisey yazıtlarının dilinde bazı diğer farklar da mevcuttur. Örneğin, bazı kelimelerde kapalı bir ünsüz olan *é*’nin ayrı bir işaretle yazılması, bir ilgecin önündeyken 3. şahıs iyelik eki *-(s)ı/- (s)i*’den sonra *-n* ilâvesi; yukarıda da kaydettiğimiz gibi, verme hâli ekinin A (Eski Kırgız) şivesinde *-qa ~ -a*, B (Çık) şivesinde *-qa ~ -ğa* şekillerinde olabildiği de hatırlanabilir. Fakat bütün bu hususiyetler ne ayırdığımız iki şiveyle, ne de birbiriyle bir münasebet göstermiyorlar. Dil tarihinin ayrı ayrı müddetlerine ait olduğu ihtimali olsa da, bu konuda ayrı bir araştırma yapmak gerekmektedir.

Kaynakça

- Baskakov 1962 – *N.A. Baskakov. Vvedenie v izučenie tyurkskih yazıkov. Moskva, 1962.*
- Batmanov 1964 – *İ.A. Batmanov. Sledı govorov v yazıke pamyatnikov orhono-eniseyskoy pis’mennosti // Problemy tyurkologii i istorii vostokovedeniya. Kazan’, 1964.*
- Erdal 1998 – *M. Erdal. Old Turkic // The Turkic languages. London; New York, 1998.*
- Gabain 2003 – *A. von Gabain. Eski Türkçenin grameri. Ankara, 2003.*
- İstoriya Sibiri 1968 – *İstoriya Sibiri. T. I. Drevnyaya Sibir’. Leningrad, 1968.*
- Kormuşın 1990 – *İ.V. Kormuşın. Orhono-eniseyskih nadpisey yazık // Lingvističeskiy éntsiklopedičeskiy slovar’. Moskva, 1990.*
- Kormuşın 1997a – *İ.V. Kormuşın. Tyurkskie eniseyskie épitafii. Tekstı i issledovaniya. Moskva, 1997.*

³ Dil malzemesi, Tuva’da iki yerli şive ayırmak için (biri Çıklere, biri Azlara ait olarak) hiç bir esas vermez. Her iki bu kavmin Tuva’da bulunduğu doğru ise (bk. [İstoriya Sibiri 1968: 274; Kormuşın 1997a: 11]), ya yan yana yaşayarak aynı şiveden faydalandıkları, ya da B şivesindeki bütün yazıtların bu kavimlerin tek biri (en muhtemel, daha güçlü bir kavim olan Çikler) tarafından yaratıldığı ihtimali vardır. Başka yandan, Çiklerin Tuva’da bulunduğu kesin olmakla beraber, Azlara dair diğer efkâr da mevcuttur; bilhassa [İstoriya Sibiri 1968: 268]’deki bir haritaya göre, Azlar Tuva’da değil Dağlı Altay sahasında yaşıyorlardı. Bu yüzden, B şivesinin Çık şivesi olarak adlandırılması, Çık-Az olarak adlandırılmasından tercih edilmelidir.

- Kormuşin 1997b – *İ.V. Kormuşin. Orhono-eniseyskih nadpisey yazık // Yazıkı mira: Tyurkskie yazıkı. Moskva, 1997.*
- Malov 1952 – *S.E. Malov. Eniseyskaya Pis'mennost' tyurkov. Tekstı i perevodi. Moskva; Leningrad, 1952.*
- Poppe 1965 – *N. Poppe. Introduction to Altaic linguistics. Wiesbaden, 1965.*
- Tenişev 1990 – *É.R. Tenişev. Drevnetyurkskie yazıkı // Lingvistiçeskiy éntsiklopediçeskiy slovar'. Moskva, 1990.*

ESKİ UYGURCADA KÖKTEŞ FİİLLER

Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Her iki unsuru da aynı isim veya fiil köküne dayanan birincisi isim, ikincisi fiil kategorisine giren birleşik yapılara *kökteş fiil* denir. Kökteş fiiller, Türkçenin, ilk ürünlerinden itibaren kullandığı bir dilbilgisi unsurudur.

Köktürk abideleri incelendiğinde bu tür yapılara sadece beş yerde rastlanmaktadır. Mesela Köl Tigin abidesinin Güney cephesinin 7.satırında “*bilig bilmez kişi ol sabıg alıp yaguru barıp öküş kişi öltüg.*”¹ şeklindeki cümlede “*bilig bil-*” yapısını görüyoruz. Yine Köl Tigin abidesinin Doğu cephesinin 2. satırında “sü sülepen tört bulundaki bodanıg kop almış, kop baz kılmış”² şeklindeki ibarede karakteristik bir “*sü süle-*” kökteş fiilini buluyoruz.

Bilge Kağan abidesinde ise sadece bir yerde “*aguda iki ulug süñüş süñüştim.*”³ cümlesinde *süñüş süñüş-* şekline rastlıyoruz.

Tonyukuk abidesinin birinci taşının Kuzey cephesinin 11.satırında geçen “*irtiş ögüzüg keçisizin keçdimiz.*”⁴ cümlesinde de “*keçig keç-*” kökteş fiili yer almıştır. Yine Tonyukuk abidesinin ikinci taşının Batı cephesinin 8.satırında “*on ok süsin sületdim.*”⁵ yapısının kökteş fiili “*sü sület-*”tir.

Köktürk yazıtlarında bunların dışında kökteş fiil sayılabilecek üç yapıya daha rastlanmaktadır. Bunlardan ikisi Köl Tigin abidesinin Doğu cephesinin 23-24. satırlarında geçen “*ilgerü barıgıma bardıg, kurıgaru barıgma bardıg.*”⁶ ibaresindeki *barıgma bar-* yapısıdır. İbarenin Türkiye Türkçesindeki karşılığı M. Ergin’e göre “Doğu’ya giden gittin, Batı’ya giden gittin”⁷ şeklinde verilmiştir.

Diğer iki örnek ise Bilge Kağan kitabesinde geçmektedir. Doğu cephesinin 37.satırında “*ıçıkigme içikdi,.....ölügme ölti.*”⁸ “teslim olan teslim oldu ölen öldü”⁹ şeklinde, Ergin tarafından anlamlandırılmıştır.

¹ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri İst,1970, s.50

² A.g.e. s.51

³ A.g.e. s.68

⁴ A.g.e. s.79

⁵ A.g.e. s.80

⁶ A.g.e. s.55

⁷ A.g.e. s.9

⁸ A.g.e. s.68

Görüldüğü üzere yukarıdaki kökteş fiil sayılabilecek dört örnek de *barıgma bar-*,⁽²⁾, *içikigme içik-* ve *ölügme öl-* sıfat-fiille kurulmuş birer kökteş fiil gibi görülmektedir.

UYGUR DEVRESİ

Uygur devresinde bu yapıların Köktürkçeye nazaran epey arttığı görülmektedir. İncelenen 12 eserde yaklaşık 700 adet kökteş fiil tespit edilmiştir.

692 adet kökteş fiilin çeşit olarak adedi 102'dir. Yani her yedi kökteş fiilden biri farklılık göstermektedir. Kökteş fiillerin incelenen eserlere göre sayı dağılımı ise şöyledir:

- *Prens Kalyanam Kara ve Papam Kara*¹⁰ *Hikayesi*'nde 47 kere geçen kökteş fiillerin 10 farklı kullanımı söz konusudur.
- *Üç İtigsizler*'de¹¹ ise 14 yerde kullanılmış olup 10 çeşidi mevcuttur.
- *Çaştani Bey Hikayesi*'nde¹² 25 defa kökteş fiillerden yararlanılmış, 6 farklı yapı kullanılmıştır.
- *Kuanşi İm Puser*'da¹³ ise 30 kullanım 8 farklı yapıyla sağlanmıştır.
- *Huastuanift*'te¹⁴ 17 yapı 11 çeşitle kullanılmıştır.
- *Uygurca Üç Hikaye*'de¹⁵ 30 kökteş fiil için 8 farklı şekil oluşturulmuştur.
- *İrk Bitig*¹⁶ adlı fal kitabında sadece bir kere *tañ tañla-* şeklinde geçmiştir.
- *Altun Yaruk*¹⁷ adlı hacimli eserde 140 şekil 24 farklı yapıyla sağlanmıştır.
- Altun Yaruk'tan ayrı olarak yayımlanan Altun Yaruk'un *III.Kitap (=5.Bölüm)*¹⁸ 'ın da 60 şekilde 15 farklı şekil söz konusudur.
- Sanki bir tiyatro eseriymiş gibi anlaşılan *Maytrisimit*'te¹⁹ 129 kökteş şekil için 26 çeşit farklı yapı kurulmuştur.
- *Eski Türk Şiiri*'nde²⁰ ise 57 şekle karşılık 25 farklı teşkil söz konusudur.
- Nihayet Uygurca *Oğuz Kağan Destanı*'nda²¹ 24 şekil 6 çeşit yapı içermektedir.

⁹ A.g.e. s.27

¹⁰ James Russel Hamilton , İyi ve Kötü Prens Öyküsü , Çeviren:Vedat Köken , TDK Yay. , Ank. 1998

¹¹ F.Sema Barutçu Özönder , Üç İtigsizler , TDK Yay., Ank.1998

¹² F.W.K.Müller , A.von Gabain , Çaştani Bey Hikayesi , Çeviren: S.Himran , İst.1945

¹³ Şinasi Tekin, Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Puser, TDK Yay., Ank. 1993

¹⁴ A.von Le Coq , Huastuanift , Çeviren: S.Himran , Ank.1941

¹⁵ F.W.K.Müller, A.von Gabain , Uygurca Üç Hikaye, Çeviren : S.Himran, İst.1946

¹⁶ Talat Tekin, İrk Bitig, Öncü Kitap, Ank.2004

¹⁷ Ceval Kaya , Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, TDK Yay., Ank.1994

¹⁸ Mehmet Ölmez , Altun Yaruk, 3.Kitap (=5.Bölüm) Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ank.1991

¹⁹ Şinasi Tekin , Uygurca Metinler II, Maytrisimit , Ank.1976

²⁰ Reşit Rahmeti Arat , Eski Türk Şiiri , TTK. Yay., Ank. 1986

En sık geçen kökteş fiil 338 defa kullanılmış olan *tip ti*'dir. Buna Oğuz Kağan Destanı'nda 19 kere geçmiş olan *dep de-* yapısı da eklenirse 357'ye çıkar. Bu da kökteş fiillerin yarısını *tip ti-* fiili oluşturuyor, demektir.

Taranan eserlerde en çok geçen ikinci yapı ise 51 kereyle *kılınç kıl-* yapısıdır. Üçüncü sırada da 44 kere ile *nom nomla-(t)-* vardır.

Her hangi bir metindeki kökteş fiilin zenginliği ve çeşitliliği bir bakıma metnin hacmi ile ilgili olsa da ; çeşitlilik bakımından en zengin malzeme sunan metin *Maytrisimit*'tir: 129 kökteş şekil 26 yapıyla oluşturulmuştur.

En çok kullanılmış olan *tip ti-* kökteş fiili *Prens Kalyanam Kara ve Papam Kara*'da 31; *Üç İtigsizler*'de 107; *Çaştani Bey*'de 20; *Kuanşi İm Puser*'da 3; *Uygurca Üç Hikaye*'de 23; *Altun Yaruk*'ta 97; *Eski Türk Şiiri*'nde 2; *Maytrisimit*'te 55; *Oğuz Kağan Destanı*'nda 19 defa geçmesine rağmen , *Huastnanift*'te ve *Orhun abideleri*'nde hiç geçmemektedir.

İkinci sırada bulunan *kılınç kıl-* ise , sadece *Eski Türk Şiiri*'nde (9 kere); *Maytrisimit*'te (14 kere) , *Altun Yaruk*'ta (21 kere) , *Huastuanift*'de (2 kere) , *Prens Kalyanam Kara ve Papam Kara*'da (3 kere) geçerken; *Üç İtigsizler*'de, *Çaştani Bey*'de, *Kuanşi İm Puser*'da, *Uygurca Üç Hikaye*'de ve *Irk Bitig*'de hiç geçmemektedir.

Üçüncü sıradaki *nom nomla-(t)-* kökteş fiili ise ki 44 defa kullanılmıştır, *Prens Kalyanam Kara ve Papam Kara*'da (2 kere) , *Kuanşi İm Puser*'da (1 kere) , *Altun Yaruk*'ta (26 kere) *Eski Türk Şiiri*'nde (10 kere) , *Maytrisimit*'te (5 kere) geçmesine karşılık, *Üç İtigsizler*'de, *Çaştani Bey*'de, *Huastuanift*'te, *Uygurca Üç Hikaye*'de , *Irk Bitig*'de ve *Oğuz Kağan Destanı*'nda hiç geçmemektedir.

Öte yandan sadece 1 kere geçen kökteş fiillerden bazıları ise şunlardır:

amrak amran-
at atlan-
av avla-
bag ba-
belgü belgür-
çarlıg çarla-
çaşut çaşur-
çın çınla-
ır ırla-
igid igide-
itig itin-
keçigsizin keç-
küç küce-

²¹ W.Bang ve G.R. Rahmeti , Oğuz Kağan Destanı , İst.1936

*ölüt ölür-
söz sözle-
sünüş sünüş-
takşut takşur-
tamga tamgala-
tapıg tapın-
tıdguluk tıd-
tugmak tug-
udug udun-
ütüg ütük-
yaltrık yaltrı-
yaraş yara-
yaş yaşın-
yazuk yazın-
yivik yivit-
yilvi yilvile-
yiyiş yi- vb.*

KÖKTEŞ FİİLİLERİN YAPISI

Kökteş fiillerin yapısı incelendiğinde hem isim kökünden hem de fiil kökünden türemiş oldukları görülür.

İsim kökünden türeyen bazı kökteş fiiller ;

+A- eki ile;

aş aş+a-n- (3 kere)

at at+a- (5 kere)

igid igid+e- (1 kere)

küç küç+e (1 kere)

orun orun+a-ş- (2 kere)

orun orun+a-t- (1 kere)

tül tül+e- (2 kere)

yaş yaş+a- (4 kere)

yaşın yaşın+a- (1 kere)

Toplam 10 yapıda 22 kere +A- isimden fiil yapma eki kullanılmıştır.

+DA- eki ile ;

ün ün+te- (4 kere)

+ik- ile

ıçıkigme ıç+ik- (1 kere)

+LA -(n)- eki ile
at at+la-n- (1 kere)
av av+la- (1 kere)
çarlıg çar+la- (1 kere)
çın çın+la- (1 kere)
ır ır+la- (1 kere)
iş iş+le-t- (20 kere)
meji meḡ+le- (7kere)
meḡiz meḡ+le- (1 kere)
nom nom+la-t- (44 kere)
irpek irpek+le- (1 kere)
söz söz+le- (1 kere)
sü sü+le-t- (3 kere)
tamga tamga+la- (1 kere)
taḡ taḡ+la- (2 kere)
ütüg ütü+le- (1 kere)
yilvi yilvi+le- (1 kere)

+lek- ile
öt+lek ötün- (1 kere)

+r- ile
belgü belgü+r- (1 kere)

Toplam 16 yapıda 87 kere **+LA-** isimden fiil yapma eki kullanılmıştır.

FİİL KÖKÜNDEN TÜREYEN BAZI KÖKTEŞ FİİLLER

-ç ile
körün-ç kör- (1 kere)
sakın-ç sakın- (18 kere)
yükün-ç yükün- (2 kere)

-(I)g ile
ba-g ba- (1 kere)
biti-g bitit- (5 kere)
bil-ig bil- (2 kere)
keç-ig keç- (1 kere)
okşatıg okşaş- (1 kere)
öt-üg ötün- (12 kere)
ögret-ig öğretin- (2 kere)

tap-ıg tapın- (1 kere)
tarı-g tarı- (2 kere)
udu-g udun- (1 kere)
yori-g yori- (15 kere)

-(I)k ile
amra-k amran- (1 kere)
baça-k baça- (5 kere)
emge-k emgen- (8 kere)
irpe-k irpekle- (2 kere)
kıl-ık kıl- (2 kere)
kör-k körtgür- (21 kere)
yalrı-k yalrı- (1 kere)
yaz-uk yazın- (1 kere)
yiv-ik yivit- (1 kere)

-(I)ş ile
küsü-ş küse- (1 kere)
sünü-ş sünüş- (1 kere)
yag-ış yag- (1 kere)
yara-ş yara- (1 kere)
yiyiş yi- (1 kere)

-(I)t ile
öl-üt ölür- (1 kere)
takşu-t takşur- (1 kere)
çaşu-t çaşur- (1 kere)

-mAk ile
bal-mak bal-ma- (1 kere)
bol-mak bol-ma- (1 kere)
katıglan-mak katıglan- (1 kere)
okşaş-mak okşasma- (1 kere)
tar-mak tar- (1 kere)
teg-mek teg- (1 kere)
tegin-mek tegin- (1 kere)
tug-mak tug- (1 kere)
tuy-mak tuy- (1 kere)
tuyun-mak tuyun- (1 kere)

Sıfat-fül ekleri ile;
bar-ıgma bar- (2 kere)

ıık-igme ık- (1 kere)
öl-ügme öl- (1 kere)
Zarf-fül ekleri ile ;
bil-ip bilme- (1 kere)
bul-galı bultuk- (1 kere)
dur-up dur- (1 kere)
os-up osgur- (1 kere)
tıd-guluk tıd- (1 kere)
ti-p ti- (357 kere)

Tekrar ile
sünüş sünüş- (1 kere)
ün ün- (1 kere)
yaşın yaşın- (1 kere)

KÖKTEŞ FİİLLERE BAZI KARAKTERİSTİK ÖRNEKLER

- amrak amran-** : *adın amrakın amranmak*
“başkasının sevgilisini sevmek” Maytrısimit, s.178
st.107-19
- at ata-** : *bodisatvalar atın atayı tapını udunu kataglansar*
“bodisatvalar adını anmağa , onlara tapınmaya çalışsa”
Kuanşı İm Pısar, s.12, st.85
- baçak baça-** : *anı savın alıp neçe yağılu baçak baçadımız erser.*
“onun sözünü kabul edip nice yanılarak oruç tuttık ise”
Huastuanıft s.138
- çarlıg çarla-** : *ilkünge çarlıg çarlap kiñestiler, keldiler.*
(Oğuz Kağan halkı) çağırınca, ahali birbirine danıştı ve
geldi.
Oğuz Kağan Destanı, s.14, s.90-91
- igid igide-** : *neçe igid igidedimiz erse.*
“nice hile işledik ise” Huastuanıft, s.28, st.57-99
- irpek irpeş-** : *amarıları örtüg yalınlg irpeklerin bir ikintişke irpekin
irpeşü kelirler.*
“bazıları kızgın , alevli bııkları ile biri diğerine bııkı ile
birbirlerini biçmeye gelirler.” Maytrısimit, s.128, 68-35

- itig it-** : *adruk adruk itigin itiy.*
“ayrı ayrı süslerle süsleyin” Maytrısimit, s.88, 37-4
- keçigsiz keç-** : *irtiş ögüzüg keçigsizin ketçimiz.*
“İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik.”
Tonyukuk , Birinci Taş , Kuzey st.11
- körk körtgür-** : *hormuzta tegri körkin körtgürü, nomlayur.*
“İndra-deva kılığına girerek görünür,dinini öğretir.”
Kuanşi İm Pusu, s.14, st.112
- küç küçe-** : *tapığın aşayu on küçin küçedi.*
“on güç ile güçlenerek.” Maytrısimit , s.64, 16-37
- mengi mengile-** : *teyri mengisin mengileyürler.*
“ tanrı saadetini bulurlar.” Maytrısimit , s.97, 44-7
- nom nomla-** : *başdınkı kuvragına nom nomlayu.*
“En baştaki topluluğa öğretiyi anlatarak”
Altun Yaruk, III.kitap s.68, st.18
- okşatıg okşaş-** : *öçmekniñ öydüñki kinki tanuklamışınıñ uguşı okşatıg okşaşur.*
“..... benzerliği benzeşir” Üç İtigsizler, s.51, 114 b-9-10
- öğretig öğret-** : *Ol öğretiglerte öğretirser bu ayıg kılınçlar tarıkar kiter.*
“O dersleri öğrenirse , bu kötü davranışlar uzaklaşır, gider”
Altun Yaruk, III.Kitap, s.40 III-11b, st.23
- ötüg ötün-** : *teyri teyri burkanka ince tip ötüg ötünti.*
“tanrılar tanrısı Budaya şöylece söyleyip soru sordu”
Altun Yaruk III Kitap, s.41, 111.12 a- 4 st.20-21
- sakınç sakın-** : *lö kanı ince tep sakınç sakıntı.*
“Ejderhalar Hani; şöyle düşündü”
Prens Kalyanam Kara ve Papam Kara s.33, st.XLV.
- takşut takşur-** : *ır ırlasar adnagu taplamagulug takşut sav takşurmazlar*

“şarkı söylemeler başkalarının hoşuna gitmeyecek bir şarkı söylemezler.”

Maytrısimit, s.81, 32-4

tapıg tapın-

: *bo tört türlüg tapıgın tapınsar...*

“Bu dört türlü hizmeti ile hizmet etse ...”

Altun Yaruk , III.Kitap, s.45-46, 111-15-b, st.5

tarıg tarı-

: *biri ayur kangaññüñ tarıg tarımakda edgü yok kergek.*

“Biri şöyle açıkladı: Kazanmak için toprağı işlemekten daha iyisi yok olsa gerek.” Prens Kalyanam Kara ve Papam Kara, s.17, st.XIII.

tegmek teg-

: *tarkardukta ol tegmek tegmekin bulunur közünür üdki bilip öçmek*

“O değme değmesini uzaklaştırdığında haldeki bilip sönme bulunur.”

Üç İtigsizler, s.62, 124 a-9

: *munuñ piraptisi tegmek tegmekindin bolur.*

“Bunun prapti’si değme değmesinden olur” Üç İtigsizler, s.62, 124a-9

tip ti-

: *ol yeklerke ince tip tidi.*

“ O şeytanları şöyle dedi” Çaçtani Bey , s.14, st.25

tül tüşe-

: *tül tüşeyü tülünde yere uluğı...*

“düş görerek düşünde yine büyük” Altun Yaruk, s.97. 75-20

udug udun-

: *bo tör türlüg udugın udunsa.*

“Bu dört türlü hizmet ile hizmet etse “

Altun Yaruk , III.Kitap s.45-46, st.5

ün ün-

: *yaruk yaltrıklıg küvrügdin sogancık ün ünner men*

“ ışıklı, ziyalı davuldan hoş sesler çıkarırım.”

Altun Yaruk , s.105, 96-19

ütüg ütüle-

: *örtlüg yahnıhg ütüg tolp etüzlerin ütileyürler*

“Alemlı ütülerle bütün vücutlarını ütülerler”

Maytrısimit , s.156, 84-53-54

- yagış yag-** : *buşılığ yagış yagayın.*
“sadaka olarak kurban sunayım”
Maytrısimit, s.168, 95-4-5
- yaraş yara-** : *öz isig özin ıdalayu yaraş yaraş adınlartın emgekin kötürü*
“kendi canını feda edip, hazırlık yapıp, başkalarının emeğini (ıstırabını) yüreklenererek...” Çaçtani Bey , s.32, st.274-275
- yaltrık yaltri-** : *...ayagka tegimligke y(a)rukın yaltrıkın yaltrıyur.*
“saygı ve itibarda ışıkla, aydınlıkla parlar.”
Altun Yaruk , s.111 , 113-1
- yaş yaşa-** : *.....tört miñ yıl yaş yaşayurlar*
“Dört bin yıl (yaş) yaşarlar” Maytrısimit, s.154 , 83-29
- yazuk yazın-** : *...mundag bu adunçsız yazuk yazıntımız erser...*
“böylece bu değişmez günahı işledik ise...” Huastusnift, s.18, st. XXXVII
- yıl yiltir-** : *...yıl yiltirip intürdi, lim sıntı.*
“...rüzgar esip bastırdı ve tavan ağacı kırıldı.”
Eski Türk Şiiri , s.304
- yilvi yilvile-** : *...neçe yilvi-i yilviledimiz erse...*
“ nice büyü yaptık ise...” Huastuanift , s.29, st.108-109
- yivik yivit-** : *...türlü burkan kutınga yivikin yivitip ...*
“ ... malzeme ile teçhiz edilip anlaşılması güç...”
Maytrısimit , s.43 , 4
- yiviş yi-** : *...kayusu – rinteki etlerin yi-iş-p yiyürler.*
“bazısı etlerini yerler” Maytrısimit , s.132 , st.71-3-4
- yorığ yorı-** : *...bodisatavlar yorığında yorıp...*
“ ... bodisatvalar yolunda yürüyüp “
Altun Yaruk III.Kitap, s.57 , 111-23 a , st. 8-9
- yükünç yükün-** : *ekinti-i yime yekke teğri-i tipen yükünç yükünügme.*
“ ikincisi , yine şeytana tanrı deyip secde eden (dir)”
Huastuanift, s.31 , st.129-130

SONUÇ

- 1- Eski Türkçenin taranan metinlerinde geçen toplam kökteş fiil adedi yaklaşık 700'dür.²²
- 2- Uygur devresinde kökteş fiillerin kullanılma sıklığı Köktürk devresiyle kıyaslanamayacak kadar çok artmıştır.
- 3- Bu yapıların içinde bugün de çok canlı olarak kullanılmakta olan *iş işle-*, *yağmur yağ-*, *yaş yaşa-* gibileri yer almaktadır.
- 4- Kökteş fiillerin de bir nevi ikileme işlevinde kullanıldığını var sayarsak -Türkçenin ikilemeler²³ bakımından zenginliği dikkate alındığında - bu anlatım biçimine, Eski Türkçe devresinden itibaren bu kadar rağbet edilmesinin sebebini de açıklamak mümkün olabilir, sanıyorum.
- 5- Türkçenin ilk ünlülerinden itibaren kökteş fiilleri bir anlatım vasıtası olarak kullanma eğilimi - aradaki tarihi ve modern devreleri ve Türkçeleri dikkate aldığımızda - Türkiye Türkçesinde artarak devam etmiştir.²⁴

Kaynakça:

- A. von Le Coq , *Huastuanıft* , Çeviren: S.Himran , Ankara,1941.
Ceval Kaya , *Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, TDK Yay., Ankara,1994
F. Sema Barutçu Özönder , *Üç İtigsizler* , TDK Yay., Ankara,1998.
F.W.K. Müller , A.von Gabain , *Çaştani Bey Hikayesi* , Çeviren: S.Himran , İstanbul.1945.
F.W.K. Müller, A.von Gabain , *Uygurca Üç Hikaye*, Çeviren : S.Himran, İstanbul,1946 .
James Russel Hamilton , *İyi ve Kötü Prens Öyküsü* , Çeviren:Vedat Köken , TDK Yay. , Ankara, 1998.
Mehmet Ali Ağakay, “Türkçede Kelime Koşmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1954*, Ankara, 1958.
Mehmet Ölmez , *Altun Yaruk, 3.Kitap* (=5.Bölüm) Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara,1991

²² Başka metinleri taramak sonuca nitelik olarak değil de nicelik olarak yansıyacağından taranan metinlerin yeterli olacağı kanısına varılmıştır.

²³ Osman Nedim Tuna, Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları Ve Tabîî Bir Ünsüz Dizisi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1982-1983, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 1986, s.163-228; Mehmet Ali Ağakay, Türkçede Kelime Koşmaları, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1954, Ankara 1958, s. 97-105; Vecihe Hatiboğlu, İkileme, Ankara 1971, 119 s.

²⁴ Önder Çağırın, Türkiye Türkçesinde Kökteş Fiiller, Türk Dili, S.544, Nisan 1997 , s.356-360 . Yazar bu çalışmasında Türkiye Türkçesindeki kökteş fiilleri tasnif etmiştir: İlk unsuru isim,ikinci unsuru fiil olanlar (adak ada-) 100'den fazla örnek; ilk unsuru ikileme, ikinci unsuru fiil olanlar (bölüm bölüm böl-) 100'den fazla örnek; ilk unsuru fiilimsi , ikinci unsuru fiil olanlar (atlayış atla-) 100'den fazla örnek vermiştir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesinde sayı tam olmamakla birlikte bugün kökteş fiillerin kullanımı kat kat artmıştır.

- Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1970.
- Osman Nedim Tuna, “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1982-1983*, TDK Yay. Ankara, 1986.
- Önder Çağırın, “Türkiye Türkçesinde Kökteş Fiiller”, *Türk Dili*, S.544, Nisan 1997.
- Reşit Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, TTK. Yay., Ankara, 1986
- Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II, Maytrisimit*, Ankara, 1976
- Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Puser*, TDK Yay., Ankara, 1993.
- Talat Tekin, *İrk Bitig*, Öncü Kitap, Ankara, 2004.
- Vecihe Hatiboğlu, *İkileme*, Ankara 1971.
- W. Bang ve G.R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul, 1936

*Sıkıntının duvarlarına
adını yazıyorum.
P. Eluard**

DUVAR YAZILARI NE DİYOR?

Neşe Emecan
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

**Herkes iyiliğimi istiyor ben vermiyorum.
Bu kostümlü prova değil yaşamın ta kendisi.
İzmler öldü yaşasın benizm.
Hayatın tadını çıkar bedelini ödüyorsun.**

Bu çalışmada sözcüklerimizin küçük bir bölümünü oluşturan, ancak taşıdığı yoğun anlamlarla okuyucusunu kimi zaman güldürüp düşündüren, kimi zaman da şaşırtan sözlerden olan duvar yazıları (graffiti) incelenecektir. Bugün *çağdaş atasözleri* olarak da anılan duvar yazıları, özellikle 1970’li yıllardan başlayarak sokaktaki insanın sık sık kullandığı bir anlatım aracı olmuştur. Söyleyecek düşüncesi ya da duygusu olup da söyleyemeyen, yaşadığı çevreyle yeterli ve doğru bir iletişim kuramayan genç insan, bu sözlerle toplumun yerleşik değer yargılarını sorgular. Kendince gördüğü haksızlıkları ve çaresizliği hep bu sözlerle dile getirir. Konu, kimi zaman yaşamda var olan çelişkiler, kimi zaman gülümseten bir durum, kimi zaman da öyle kolayca açıklanamayacak bir özlemdir. Yazılış amacı ne olursa olsun, tüm duvar yazılarının ortak yanı, imzasız yazılmaları ve yazarının bu sözler aracılığıyla toplumu eleştirmesi ya da onunla alay etmesidir.

Laure Borgomana, duvar yazılarını bir ifadeden çok, bir iletişim biçimi olarak niteler ve “yazan kimsenin bizimle kurmak bir iletişim gereksinimini düşündürmektedir” der (1982:100). Gerçekten de duvar yazarları için bu iletişim gereksinimi öylesine önemlidir ki, kendilerince uygun buldukları her yeri (kent meydanları, okul duvarları, tuvaletler, metro istasyonları, sıralar vb.) adeta bir yazarlık tutkusuyla doldurmaktan çekinmezler.

20. yüzyılda yaygınlaşmakla birlikte, duvar yazılarının tarihi eski Roma’ya, eski Mısır’a kadar uzanmaktadır. Bugün, büyük bir özenle korunan Pompei duvar yazılarının o dönemdeki konuları; siyasi söylevler,

* Abu Rub-Francoise R. (1991). “Writing on Walls”: Bulletin Cila (Fr).

destansı sözler ve şiir dizeleri olarak sıralanabilir. Günümüz duvar yazılarındaysa, en çok aşk, siyaset ve cinsellik konularının yer aldığı görülür ve bu yazılar kimi çevreler tarafından, yazarına hiçbir çıkar sağlamayacağı bilinerek yazıldığı için, *sanatın ta kendisi* sayılırlar (Kutal:1993).

Amerikan Heritage Dictionary, duvar yazılarını (graffiti), “genellikle insanların görebileceği bir biçimde bir duvarın ya da herhangi bir yüzeyin üzerine çizilen, karalanan kaba bir yazı ya da resim olarak tanımlar (1982:577). Burada vurgulanan öge, duvar yazısında bulunan “kaba söz özelliğidir”. Belki de sözlerin imzasız yazılışı bu özelliği kolaylaştırmaktadır. John Gari ise, “Speech and Writing in Graffiti” başlıklı çalışmasında duvar yazısının iki önemli özelliğinden söz eder: Bunların ilki, graffitinin tıpkı reklam metinlerinde olduğu gibi fiziksel çevreyle bağlantılı bir ileti olarak tanımlanması, ötekisiyse; duvar yazılarının tamamen kendilerine özgü bir iletişim kanalını, yani sokağı kullanmasıdır. Bu metinlerde kimi zaman saygı kurallarını aşan bir dil kullanılmakla birlikte, yine de herkesin okuyabileceği alanlarda rahatça sergilenirler (1993:106).

Bizim çalışmamızda, duvar yazıları birbirinden az çok ayrı görünen iki bölümde incelenmeye çalışılacaktır. Duvar yazıları hem bir görüntüsel gösterge (iconique) hem de bir iletidir; yani bu iki özellikleriyle de incelenebilirler. Ne var ki, görüntüsel bir çözümleme yapabilmek için sözlerin, özgün yazım biçimleriyle alınıp incelenmesi gerekir. Bu çalışmada kullanılan duvar yazılarının çoğuysa, ne yazık ki sokaklardan ya da açık mekânlardan derlenememiştir. Çünkü bizdeki duvar yazıları, Batıdaki örneklerinden biraz farklı olarak, daha çok kentin varoşlarında, toplumsal ve ekonomik bir dönüşümle birlikte bozulup değişen kent dokusunun yarattığı merkezden (dolayısıyla gözlerden) uzak alanlarda bulunur ve bu yüzden de aslında çoğunluk tarafından okunamaz. Betimsel nitelikteki bu çalışmada kullanılan örnekler, A. Ersan (1999), G. Kutal (1993) ve Metis Yayınları’nın “Biz de Duvar Yazısıyız” (1990) adlı anonim çalışmasından, basılı kartlardan ve doğal gözlem yoluyla derlenmiştir; ancak kitaplarda basılı bulunan bu ögeler için görüntüsel bir çözümleme yapılamamıştır.

Yazımızın birinci bölümünde, duvar yazısı örnekleri, hem konuları açısından kümelendirilmeye çalışılacak, hem de bununla eşzamanlı olarak hangi yollarla oluştuğu incelenecektir. İkinci bölümde de bu sözlerde yapıdan çok *anlam* ve *kullanımın* öne çıktığı düşünülerek örneklerimiz, önce edimbilim kavramları olan *düzsöz* (*locution*), *edimsöz* (*illocution*) *etkisöz* (*perlocution*) açısından, sonra da *sözcelem* kuramıyla ilgili kavramlardan olan *kişi adıları* bakımından çözümlemesine çalışılacaktır. Duvar yazıları, çalışmamız süresince özgün yazımlarında olduğu gibi tümce içinde değil, yalnız tümce sonunda noktalanacaktır.

1. DUVAR YAZILARININ İNCELENMESİ

Duvar yazılarını incelediğimizde, bu anlatımlarda en sık kullanılan yolun benzetme (simile) olduğunu görürüz. Doğan Aksan'a göre, "anlatımı güçlendirici yönleriyle söz sanatı sayılan benzetmeler her ulusun yazın ve özellikle şiir dilinde çok yer verilen anlatım yollarındandır" (1998:61). Ünsal Özünlü'ye göre de, insanoğlunun sözü etkili kılmak için ilk başvurduğu yollar, benzetme ve aktarmalardır (1997:91). Bu nedenle duvar yazılarında gerek benzetmelerin, gerekse bir kavramın ilişkili olduğu, yakın olduğu bir başka kavramla anlatılması demek olan aktarmaların sıklıkla kullanıldığını görürüz.

Duvar yazısı oluştururken sık kullanılan bir başka yol da, bir dile özgü anlatım biçimlerinin (deyimler, kalıp sözler vb...) değiştirilip onlardan yeni biçimler üretilmesi ve sözcük anlamlarında bu yolla yaratılan zenginliklerdir. Gürkan Doğan, "graffitide amacın, okuruna yeni ve bilinmeyen şeyleri anlatmak değil, bilgileri yeni ve daha önce dile getirilmemiş bir biçim ve deyişle anlatmak" olduğunu söylemektedir (1995:139). Duvar yazısı için geçerli olan bu özellik, sanırım tüm sanat yapıtları için söz konusudur.

Kimi zaman da duvar yazıları, sözcüklerin basit, ancak zekice yan yana getirilmesiyle oluşur. Bu yolla yaratılan uyum (*ya da uyumsuzlukla*) yüzlerce duvar yazısı oluşmuştur. Bizce, tüm duvar yazılarında ortak olan ve okuyucuda gülümseme duygusu uyandıran asıl kavram da bu *uyumsuzluk* olmalıdır. Yine Özünlü'ye göre, duvar yazılarında okuyucunun gülmesini sağlayan öge, tümce kurgusundaki bu çelişme noktasıdır. Yazar, "Çelişki noktasındaki düşümü meydana getiren öge bağlamdaki anlam ve beklentilere ya tam zıt ya da görünüşte koşuttur ve bu özellikler gülmeye neden olur." diyerek, okuyucunun neye güldüğü sorusuna yanıt vermektedir (1991:124). Şimdi örneklerimizde bulunan kimi duvar yazılarını inceleyerek okuyucularını nasıl gülümsettiği sorusuna yanıt aramaya çalışalım.

1.1. Duvar yazıları okuyan ya da dinleyeni gülümsetmek, şaşırtmak, düşündürmek ya da sorgulamak gibi çeşitli amaçlarla yazılır. Bu yazıların büyük bir çoğunluğunu birleştiren ortak nokta da **okuyucuda sözün başlangıcında oluşturulan beklentinin tam tersine** bir sonla bitmesi ve bu yolla okuyanı şaşırtarak gülümsetmesidir.

- Kadın hareketlerini destekliyoruz ama ritmik olursa...
- Evlilik güzel bir müessese ama kim bir müessesede yaşamak ister ki?...
- Hayat doluydum boşalttılar.
- Karımla tek ortak yanımız evlilik tarihlerimizin aynı olması...

Okuyucuyusunu gülümseten bu sözlerde yapılan şey, sözceyi sözcüklerin yan anlamları ya da deyim anlamını kullanarak başlatıp temel anlamı kullanarak bitirmektir. Örneğin, **“Kadın hareketlerini destekliyoruz ama ritmik olursa.”** sözünde, kadın hareketleri deyimini okuyan kişinin zihninde, bu sözle ilgili bir anlam alanı yaratılır ve okuyucu “feminizm” ya da başka bir “toplumsal içerikli” kavrama koşullanır. Söz “ritmik olursa” gibi, okuyucunun beklentisini boşa çıkaran bir sözle tamamlandığıdaysa, okuyanı şaşırtan, gülümseten bir etki sağlanmış olur.

“Hayat doluydum boşalttılar”, örneğindeyse, yukarıdakine benzer biçimde söze, “hayat dolu olmak” deyiminin anlamıyla başlanıp “boşaltmak” eyleminin temel anlamıyla devam edilmekte ve okuyan üzerinde, belki buruk bir biçimde gülümseten, şaşırtan, belki de üzen bir etki yaratılmaktadır. Duvar yazılarının çoğunda görülen bu süreci, soyut anlamlarla başlayan sözlerin somut anlamlarla sürdürülüp bitirilmesi olarak özetlemek sanırım yanlış olmaz.

1.2. Yukarıda, **benzetmelerin** duvar yazısı oluşturulurken sık başvurulan yollardan olduğunu belirtmiştik. Her zaman karşılaşılan durumlar duvar yazarının yaptığı yaratıcı benzetme ve karşılaştırmalarla yine gülümseten, şaşırtan bir duruma gelir.

- **Stresinizi paspasa silin.**
- **Bu kostümlü prova değil yaşamın ta kendisi.**
- **Off çok sıkıldım! Bu hayatın ikinci kanalı yok mu?...**
- **Yaşadığın bir rüya ölünce unutursun.**

“Stresinizi paspasa silin.” tümcesini apartman ya da ofisin kapısında okuyan birine, hem stresin bırakılması yönünde bir uyarı yapıp hem de soyut ve ruhsal bir durum, somut bir kavrama (çamura) benzetilerek okuyanı gülümseten ya da yadırgatan bir etki sağlanmaktadır. Öte yandan bu kullanımla, çok bilinen, “ayağınızı paspasa silin” uyarı tümcesine de göndermede bulunulduğunu görürüz.

“Bu kostümlü prova değil, yaşamın ta kendisi” sözündeysen, yine benzetme yapılarak yaşamın bir oyun provası olmadığı; son derece gerçek ve zamanla sınırlı bir süreç olduğu vurgulanmıştır. **“Off çok sıkıldım bu hayatın ikinci kanalı yok mu...”** sözündeysen yaşam, bir televizyon kanalına benzetilerek artık seçenekleriyle değiştirilmek istenmektedir.

1.3. Kimi duvar yazılarındaysa sözcüklerin hiç benzetme yapmaksızın basitçe yan yana getirildiğini görürüz.

- **İçine bir çalışma isteği gelirse bekle geçer.**
- **Ödünç almak dururken almaya çok karşıyım.**
- **Demokrasilerde biçare tükenmez.**
- **Beş bin kere söyledim abartmayı bırak.**

“İçine bir çalışma isteği gelirse bekle geçer.”, tümcesinde sözcükler, göndergesel anlamlarıyla kullanılmıştır. Ancak her insanın başına gelebilecek olan bir ruh durumu öylesine zekice, içten ve sevimlilikle söylendiği içindir ki, duvar yazısı beklenen etkiyi sağlamakta; tümcenin sonuna eklenen, “bekle geçer” sözcükleriyle okuyan ya da dinleyeni şaşırtarak amacına ulaşmaktadır. Önceki ulamda verdiğimiz örnek, **“Evlilik güzel bir müessese, ama bir müessesede yaşamayı kim ister ki?”** tümcesiye, sözcüklerin anlamında bulunan inceliklere zekice dikkat çekmekte ve salt bu nedenle içinde bir güldürü ögesi taşımaktadır.

1.4. Duvar yazılarında bizi güldüren, şaşırtan, üzen sözlerin yanı sıra, pek çok zekice ifadeyle ve bilgece söylenmiş çeşitli sözlerle karşılaşırız. *Arka sokakların sanatı ya da betonların şiiri* (Kutal,1993:9) de denilen duvar yazılarında okuyucu her an bir sürprizle karşılaşabilir; ummadığı bir anda incitilebilir ya da dış dünyadaki gerçekliğe ilişkin keskin bir yorumla sarsılabilir.

- **Bütün insanlar esittir / ama bazıları daha da eşittir**
- **Hayattan uzak dur yoksa ölürsün**
- **Hiç düşmanım yok çünkü kimseye iyilik yapmadım.**
- **Haklıysak kimse hatırlamaz / Haksızsak kimse unutmaz.**

1.5. Duvar yazılarının tümü okuyanı **güldürmez**. Bu yazılarda gülümsemekten daha çok, insan ve yaşam hakkında çok **karamsar** bir yorumla karşılaşırız.

- **Hiç kimse işe yaramaz değildir en azından kötü örnek olabilir.**
- **Kötü şans da olmasa şansın yüzünü görmeyeceğiz.**
- **İnsan yaşamadığını ölünce anlar.**
- **Öyle bir kelime söyle ki hiç kimse dışarıda kalmasın.**

YALANCI!

Görüldüğü gibi bu sözlerde gerçekçi, ama çok karamsar bir dünya görüşü bulunmaktadır. **“Hiç kimse işe yaramaz değildir...”** biçiminde başlayan söz, yukarıda olduğu gibi yine sözün başlangıcında oluşan

beklentiye boşa çıkararak, “... kötü örnek olabilir” diye bitmekte ve ilk sözle oluşturulan bağlamla çelişerek okuyan üzerinde yine gülümseten bir etki yaratmaktadır.

1.6. Duvar yazılarında görülen yaygın tutumu, eleştirmek, protesto etmek ya da var olan değerlerle alay etmek olarak özetlemek yanlış olmaz. Girişte, günümüz duvar yazılarının çoğunun konusunun politika ve cinsellik olduğunu belirtmiştik. Bu tür örnekler, duvar yazılarının doğasında bulunan eleştirme, protesto etme ya da saldırgan bir tutum izleme özellikleriyle örtüşür. Politika, ya iktidar sahipleriyle mücadele etmek ya da düzen ve adaleti yaygınlaştırmak üzere yapılır. Bu iki zıt tutumda ortak tavrısa, yerleşik düzene karşı çıkmak olarak özetlenebilir. Zaten isimsiz duvar yazarları da süregelen tutum ve davranışlardaki çelişkiyi göstermek için yazmaktadırlar.

- **Yeni atom silahına hayır! /Önce eskileri kullanın...**
- **Camlar kırılıyor çığlık atıyorsunuz; insanlar ölüyor susuyorsunuz!**
- **Tanrı Türkü önce enflasyondan korusun.**
- **Ağlamak için gözyaşartıcı bombalarınıza ihtiyacım yok.**

Duvar yazılarının en güzel ve etkili örneklerini, siyasi olarak nitelenebilecek bu sözlerde görebiliriz. Bu yazılar bir ölçüde, söz hakkı bulunmayan bireyin sesini duyurma işlevini de yerine getirmektedir.

1.7. Duvar yazıları, verdiği mesajlar kadar görüntüleriyle de okuyanı etkiler. Başka bir deyişle, duvar yazısının amaçladığı; güldürüyü, saçmayı, bir yandan da haklı olmayı sağlayan öğeler arasında sözün görüntüsü de girer. Gari, yukarıda söz ettiğimiz yazısında duvar yazılarını, *sınır metinler* olarak nitelemiş ve onu sözle resim arasında bir yere koymuştur (1993:106).

Eskiden bir KURTADAMDIM
ama şimdi tamamen
Sağlamımmmmmmuuuuuuuuuu

**ESKİDEN HİÇBİR
İŞİ
TAMAMLAYAMAZDIM
AMA BU KE**

**BARIŞA
BİR ŞANS
TANI**

Duvar yazılarını yedi madde altında topladıktan sonra şimdi de bu sözleri, sözcelem kuramları ve edimbilim terimleri ışığında değerlendirmeye çalışalım.

2. DUVAR YAZILARI ve SÖZCELEME KAVRAMI

Yapısal dilbilimin dili, yalnızca bilgi iletmeye yarayan biçimsel bir dizge ve bir kod olarak gören anlayışından sonra ortaya çıkan sözcelem kuramı; dili, dildışı çevreyi de göz önünde bulundurarak inceler. Yalnız tümceyi değil, söylemi de çözümleyen bu yeni kurama göre, sözceleme kısaca, kullanım halindeki dille gerçekleşen bir iletişimdir. Sözceyse, bu sözceleme süreciyle ortaya konan somut iletinin adıdır (Kıran,1999:94). Bir sözcelem işleminin değişmeyen öğeleriyse; bu işlemin kaynağı olan özne, yani konuşucu ve söylemin içinde geçtiği bağlamdır (Kıran,1986:156). Emile Benveniste, sözceyi konuşan öznenin etkinliği olarak tanımlar. Sözcelemin biçimsel öğeleri olarak da, kişi adlarıyla yer ve zaman belirteçlerini sıralar. Biz de yazımızın bu bölümünde, kimi duvar yazılarından örneklerle, konuşan özne (ben,biz) ve dinleyen özne (sen,siz) kullanımları, açısından duvar yazılarını inceleyeceğiz.

2.1. Ben-Biz Adılları (Konuşan Özne)

- **Arkadaşlar yapayalnızım.**
- **Geldim gördüm yemedim.**
- **Aklımız en büyük servetimizdir ama yoksulluk da ayıp değil.**
- **Biz az bulunan çoklarız.**

Türkçe duvar yazılarında az sayıda olsa da “ben” ve “biz” özneleriyle karşılaşırız. Çünkü duvar yazılarında konuşan özne (ben,biz) çokca yer almaz. Duvar yazıları da tıpkı, sözvarlığını oluşturan kaynağı belirsiz öteki öğeler (deyim, atasözü, kalıpsöz) gibi, kişisiz ve genel bir anlatımı yeğler. Bu anlatım biçimi, bizce, duvar yazısını evrenselleştiren bir tavır sayılabilir.

2.2. Sen-Siz Adılları (Dinleyen Özne)

- **Sol kulağını kapatırsan sağduyulu olabilirsin.**
- **Ey genç!**
Hani milletin elinden tutup / Kaldıracaktın güya
Nasıl da dalıvermişsin / O kalkılmaz uykuya!

- **Yaratıcı olun yeni bir felaket çıksın...**
- **Her şeyi bildiğini sanan sizler biz her şeyi bilenlerin başına dert oluyorsunuz.**

Sen-Siz ya da kısaca dinleyen özneyi yansıtan duvar yazılarında aşağıda incelemeye çalışacağımız edimsöz örneklerini bulmak mümkündür. Duvar yazıları doğası gereği, dinleyen özneye bir sorumluluk yükleyen, R. Jakobson'un terimleriyle söylersek, çağrı işlevi bulunan örneklerdir. Duvar yazılarında gönderge ya da hakkında konuşulan konunun diğer ögelere oranla daha geniş yer tuttuğunu düşünebiliriz. Yazımızın birinci bölümünde çeşitli duvar yazılarının hangi kavramları konu aldığını örnekleriyle gösterdiğimizden, burada söz konusu kavrama tekrar yer verilmeyecektir.

3. EDİMBİLİM KAVRAMLARI AÇISINDAN DUVAR YAZILARI

Türkçenin söz konusu dilsel gerecini incelerken, bu sözler arasında eleştiren, suçlayan, uyaran, soran ya da emreden tümcelerin sayısının hiç de az olmadığını gördük. Gördüğümüz bu tümce örnekleriye, gerçekte kullanımsal anlamı ortaya çıkaran; konuşan ve dinleyene belirli görevler yükleyen bir tarzıdır ve bu durum, duvar yazılarının soran ya da uyaran tavrıyla bütünleşir. O nedenle, araştırmamızın bu bölümünde duvar yazılarını edimbilim kavramları olan, düzsöz, edimsöz ve etkisöz örnekleri açısından, başka bir deyişle, Austin'in bir sözceyi, bileşenlerine ayırarak açıkladığı (Tura, 1980:115) bu üç terimden yola çıkarak inceleyeceğiz.

3.1. Duvar Yazılarında Düzsöz (Locution) Örnekleri

Sözce örnekleri içinde kimileri bildirişim durumundan etkilenmez. Bir düşünceyi açıklamaya yönelik ya da bir durumu betimleyen bu yapı, gerçekte, doğru kurulmuş bir tümceyi anlatmaktadır (Kıran, 1986:178). Konuşucunun niyetine bağlı olarak değişmeyen ve söylenildiğinde aynı zamanda bir eylem niteliğinde bulunmayan bu söz örnekleri, doğaldır ki, örnekçemizin çoğunu oluşturmaktadır.

- **Yeni yıl iptal oldu çünkü eskisini buldular.**
- **Kişi başına düşen milli gelir azaldıkça kişi başına düşen milli umut artmaktadır.**
- **Hayatım boyunca kararsız biri oldum ama şimdi artık emin değilim.**
- **Son gülen biraz geç uyanıyor demektir.**

3.2. Duvar Yazılarında Edimsöz (Illocution) Örnekleri

Duvar yazıları içinde bildirişim durumundan etkilenenler de bulunmaktadır. Bu sözler, konuşucu ve dinleyici arasındaki ilişkileri ilgilendirir ve onlara sorumluluk yükler. Bildirişim ilişkileri içinde, sözcenin taşıdığı değere göre işlevi değişebilen bu örneklerde, kimi sözceler, bir metin alıcısı için emir olabilirken, başka bir metin alıcısı için bir uyarı değerindedir. Ayrıca burada, belirttikleri eylemleri aynı zamanda gerçekleştiren edimsel sözce örneklerine de değinmemiz gerekmektedir. Dilbilimde gerçekleştirci tümceler olarak da anılan bu tümceler, aynı olguya, yani edimsöz olgusuna bağlanabilirler (Vardar, 1982:38). Söz vermek, özür dilemek, yalvarmak, kutlamak, dilemek, vb. saydığımız türde yer alan eylemler arasındadır. Şimdi de bu söz örnekleri içinde karşılaştığımız ilginç duvar yazılarına bakalım.

- **Yavaş geç de şoför uyanmasın.**
- **Genç olduğumuzu neden yalnızca otobüslerde hatırlıyorsunuz!?**
- **Şu an gizli kamera çekimi yapıyor!** (bir tuvalet duvarında)
- **Dikkatli sür insanın yedek parçası yoktur.**

Sıraladığımız tümce örneklerinden ilki, **“Yavaş geç de şoför uyanmasın”** “Biz de Duvar Yazısıyız-Türkiye’den graffiti”- adlı derlemede, (E-5’te önümdeki taşıtta yazıyordu) açıklamasıyla yer alan bir örnektir (1989:138) ve bizce, duvar yazısında var olan alay, yergi, taşlama, yadırgatıp gülümsetme işlevlerinin yanı sıra bir edimsöz değeri de taşımaktadır. Bu tümce, yazıyı okuyan her sürücüye bir *emir*, aynı zamanda trafik görevlilerine ve tüm topluma yollarda uyuyan sürücüler bulunduğu ilişkin bir *uyarı* sayılabilir. Ayrıca, bu sözde yazar (aynı zamanda sürücü), direksiyonda uyuyabileceğine ilişkin *örtük bir uyarıda* bulunarak, duvar yazısında olması gereken bir işlevi, güldürü işlevini de yerine getirmektedir. İkinci sözde ise, soru biçiminde oluşturulan tümceyle, bir yandan metin okuyucularına *soru sorulmakta* öte yandan, **“belediye otobüslerinin dışında genç bir insan** (bir birey) **olduğumuzu anımsamıyorsunuz”** denilerek toplum suçlanmaktadır.

3.3. Duvar Yazılarında Etkisöz (Perlocution) Örnekleri

Etkisöz, kısaca, okuyan ya da dinleyen üzerinde belirli bir etki yaratmaya yönelik sözcelerdir. Başka bir deyişle, etkisöz, sözcenin bir etki oluşturmak amacıyla kullanımıdır. Örneğin, edimsöz değerinde olan emir tümcesi, verdiği sonuç açısından etkisöz sayılır (Vardar,1982:38). Kıran, etkisözü, konuşucunun niyetine bağlı olarak, dinleyici üzerinde etki yapmaya yönelik edim olarak tanımlar (Kıran,1986:179).

- **Başkalarına onların sana davranmalarını istediğin gibi davran.**
Yapamam ben bir mazoşistim!
- **Orduya katıl!**
Ve öteki dünyayı öğren...
- **Yaşıyor olmaktan memnun musun?**
Hayır şaşkınlım...

Örnekçemizde yer alan ilk tümcede, birinci duvar yazarı tarafından kaleme alınan, **“Başkalarına, onların sana davranmalarını istediğin gibi davran.”** edimsöz tümcesine, ikinci bir yazar tarafından, ayrı bir el yazısıyla verilen, **“Yapamam ben bir mazoşistim.”** yanıtı, bize, edimsözden etkilenecek ortaya çıkan sözü, yani etkisözü düşündürmektedir. Öteki duvar yazılarında da benzer yol izlenmiş, edimsöz değerindeki birinci tümceye, başka bir duvar yazarı tarafından yazılan (ya da böyle bir izlenim verilen) ikinci tümceyle bu işlev yerine getirilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, duvar yazısı gülmece işlevini bir bütün olarak, yani iki tümceyle birlikte sağlamaktadır.

4. SONUÇ

Bu araştırmada 52 duvar yazısıyla örneklenerek, sözvarlığının bu ilginç, küçük, ancak bir o kadar da bilimsel araştırmalara gereksinim duyan alanı üzerinde kimi gözlemlerde bulunduk. “Duvar yazısı nedir, hangi yollarla oluşmaktadır ve bu sözlerin topluma ilettikleri gerçek mesajlar nelerdir?” sorularına yanıt aramaya çalıştık.

Türkçedeki duvar yazısı örnekleri, kuşkusuz bu çalışmada kullanılanların çok üzerindedir. Ne var ki, bunların bir bölümü yalnızca duvarlara yazılmış olmak için kaleme alınan örneklerdir, kimileri de burada yineleyemeyeceğimiz kadar kaba sözlerden oluşmaktadır. Ancak, ne olursa olsun, bir dili bağlamında canlandıran ve gerçek bir iletişimi yansıtan bu sözler, dilbilimin daha pek çok dalı tarafından incelenebilir ve böylece taşıdıkları anlatım gücünü gösterebilirler. Geniş halk kitleleri tarafından sevilen, ancak kimi kesimler tarafından hâlâ basit bulunup horlanan bu sözce örnekleri, bir dilin öğretilmesinde de kullanılabilir ve uygulamalı dilbilime sahici metinler sunar.

Duvar yazıları, dilcileri olduğu kadar, edebiyatçıları, tarihçileri, toplumbilimcileri, ruhbilimcileri, grafiker, ressam, pek çok uzmanı da ilgilendirmektedir. Saydığımız bu alanlar da toplumu tanımak adına bu söz örneklerini inceleyip kimi sonuçlar elde edebilirler. Bizce, duvar yazılarını yazıldığı her yerde silip yok etmek yerine, anlamaya çalışmak, en azından çeşitli toplum kesimlerine duyarlı olmayı da beraberinde getirecektir. Söz

hakkı olmayan bireyin kendi yarattığı bir söz hakkı, bir çaresizliğin dile getirilişi, çoğu kez de yalnızca bir şaka ve zekice bir buluşu anlatan duvar yazılarını, kendi sözcüklerimizle daha çok yazmak ve anlatmak yerine, son sözü dolaylı anlatımın bu etkileyici örneklerine bırakmak iyi olur kanısındayım.

Biz duvar yazısıyız.

Biz de el yazısıyız.

Sanırım, bütün duvar yazarlarını harekete geçiren ortak duygu da şu olmalıdır:

Herkesin benim fikrimi öğrenmeye hakkı var...

Kaynakça

- Aksan, Doğan (1998). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Borgomana, Laure (1982). “Et vous? Lecture de graffiti dans la rue?”: *Français dans le Monde*. No.173, Paris, 94-103.
- Doğan, Gürkan (1995). “Anlamda Dolaylılık”: *Dilbilim Araştırmaları*. (Haz: G.Doğan ve C.Aksoy). Ankara: Bizim Büro Basımevi, 138-151.
- Ersan, Adnan (1999). *Güldüren Soğuk Bilmeceler*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gari, Joan (1993). “Speech and Writing in Graffiti”: *Occasional Papers in Systemic Linguistics*. Cilt 7 , 105-114.
- Kıran, Zeynel (1986). *Dilbilim Akımları*. Ankara:Onur Yayınları.
- Kıran, Zeynel (1999). “Sözceleme ve Göstergebilim”: *Dilbilim Araştırmaları*. (Haz: Z. Kulelioğlu). Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, 93-99.
- Kutal, Gülay (1993). *Biz Duvar Yazısıyız*. İstanbul: Metis Yayınları, on ikinci baskı.
- Metis Yayınları(1990). *Biz de Duvar Yazısıyız-Türkiye’den Graffiti-İstanbul*.
- Özünlü, Ünsal (1991). “Türk Gülmecesinde Duvar ve Kaldırım Yazıları”: *Dilbilim Araştırmaları*. (Haz: M. Aksan). Ankara: Hitit Yayıncılık, 122-132.
- Özünlü, Ünsal (1997). *Edebiyatta Dil Kullanımları*. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Redard, F.- Rub A.(1991). “Writing On Walls”: *Bulletin Cila*. Cilt 54, Fransa, 199-215.
- Tura, Sabahat (1980). “Anlam ve Yorum”: *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları*. Ankara: TDK Yayınları.104-123.
- Vardar, Berke (1982). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. Ankara: TDK Yayınları.

(038)=512.157=112.2(049.3)

**«JAKUTISCH. KLEINES ERKLAERENDES WOERTERBUCH
DES JAKUTISCHEN (SACHA-DEUTSCH)»
AS CONTRIBUTION INTO YAKUT (SAKHA) LEXICOGRAPHY**

Svetlana Prokopjeva
Yakut State University

For the last few years Yakut lexicographers have achieved significant success in the field of lexicography. A number of new dictionaries have been published: «Yakutsko-russkij fraseologicheskij slovar'» («Yakut –Russian Phraseological Dictionary») by A.G. Nelunov (Novosibirsk, 1999, 2002), Part 1 of «Etimologicheskij slovar' yakutskogo yazyka» («Etimological Dictionary of Yakut») by G.V. Popov (Novosibirsk, 2003), «Dialektologicheskij atlas yakutskogo yazyka. Fonetika.» («Dialectal atlas of Yakut. Phonetics.») by S.A. Ivanov (Yakutsk, 2004), three volumes of «Bolshoi akademicheskij dvujazychnyj (yakutsko-russkij) tolklovyi slovar'» («Big Academic Bilingual (Yakut- Russian) Explanatory Dictionary») edited by Professor P.A. Sleptsov (Novosibirsk, 2004, 2005, 2006). Two more volumes of this dictionary are being printed. A number of dictionaries in different fields have been published.

Recently, «Jakutisch. Kleines erklärendes Woerterbuch des Jakutischen (Sacha-Deutsch)» («Brief explanatory Dictionary of Yakut») in German compiled by V.D. Monastyrev was published in Wiesbaden (Germany) in the Publishing House “Harrassowitz” under the edition of the famous specialist in Altaic Studies, Professor Lars Johanson in the series ‘TURCOLOGICA’, volume 68 in 2006. This is the result of a joint project of the Humanities Institute of the Academy of Sciences of Sakha (Yakutia) and the Gutenberg Institute of Oriental Studies (Mainz, Germany), sponsored by the grant “«Volkswagenstiftung» of the Academy of Sciences of Germany.

This dictionary of Yakut in German may be considered as a new direction in Yakut lexicography. This edition is a significant event in Yakut linguistics. The dictionary was compiled by Vladimir Dmitrievich Monastyrev, Head of the Center for Explanatory Dictionary of Yakut at the Humanities Institute of the Academy of Sciences of Sakha (Yakutia) majoring in toponymy.

The dictionary contains the most figurative part of Yakut vocabulary (onomatopoeical and figurative words), mostly the words that reflect specific features of economy, culture, and ethnography of the Yakut, as well as

dialectal words which are of interest considering their historical, ethnographical and linguistic value as well as their potential to be incorporated into the literary language. The dictionary also gives various types of set phrases explained in German, obsolete and word combinations not understandable by the modern reader, but occurring in feature literature and other sources. The dictionary contains 5400 words and phraseological units.

The author had a six month long sabbatical at the Gutenberg Institute of Oriental Studies in Mainz (Germany) from October 1998 till April 1999 before the publication of the "Brief Explanatory Dictionary". The dictionary continues the lexicographical tradition set up by Academician O. N. Boethlingk in the second half of the 19-th century [1].

Words in this dictionary are listed in alphabetical order under the main word which makes the dictionary very convenient for the reader. Out of two types of alphabetical order, the author used the direct or initially alphabetical order. The major lexicographical principle- maximal information in the minimal space is applied in the dictionary.

The dictionary is monoscopal, i.e. with one translating and one translated language. The translated language is Sakha and the translating language is German.

The quality of the entry of "Brief Explanatory Dictionary of the Yakut language" compiled by P.S. Afanasiev [2] mostly predetermined the quality of the dictionary by B.D. Monastyrev.

The majority of the words in Sakha are derivatives formed with the help of currently productive in Sakha means, which sense may be derived from the meaning of the productive stem and the word composition.

Onomatopoeical and figurative words present the specific difficulties in translation into another language. That is why the onomatopoeical words mostly are defined by one type : **liŋkinää** 'stossende (schlagende) Laute (Toene) hervorbringen (z.B. mit Eisengegenstaenden); **lačigiraa** 'schnelle schnipsende Laute hervorbringen (z.B. mit kleinen Steinen); **laŋkīnaa** 'einen klingenden, klirrenden «lan»-Laut hervorbringen (z.B. Glocke); **n'aayīnaa** 'einen «n'aa»-Laut hervorbringen, miauen // piepsen, guietschen, piepen usw. The figurative words are defined by their stem, in brackets are given key explanations to interpret the inner sense of a word: **lahigiraa** 'sehr viel sein (z.B. Schober auf der Wiese)'; **käčigirää** 'in geordneter Reihe ausrichten (gewöhnlich bei gleichartigen Gegenstaenden); **mad'ay** 'mit krummen Beinen gehen, krummbeinig sein (vor Schwere) usw.

So as to avoid repetitions and to save space, the author of the dictionary while identifying the word variants gives references to literary variants of the word instead of explanation. E.g., **kurutuy** s. **kurus**; **kurdattaa** s. **kurdar**, **omoox suol** s. **omoon suol** usw.

The content of the words expressing ethnographic notions are defined in German rather broadly, their explanation in the dictionary is encyclopedic. E.g.: **ihiax** 'das grosse Fest der Sacha zum Beginn des Sommers (mit dem Nationalgetraenk 'Kymys', vielen Spielen und Wettbewerben); **salama** 'ein aus Pferdehaar gefertigter Strick, der zwischen Baeumen gespannt wird und mit fuer den Gott bestimmten verschiedenen Gaben behaengt wird (meist mit verschiedenen farbigen Stoffnetzen) (Schamanismus); **sata** 'nach dem Glauben der Vorfahren der Jakuten: ein Stein, mit dem das Wetter beschworen wird (Beschwoerung von Wind und Kaelte durch Zauberei); **sima** 'ein in der Grube eingesauerter Fischvorrat' usw.

If the word lacks the definite meaning and is used as a component of one set phrase or of the limited number of set phrases, it is given in alphabetical order in the Dictionary as head word. The head word is followed by the colon, and the word combinations, which component this word is, are printed in a semi heavy type. E.g. **laxsa: ät laxsa** 'von mittlerem Wuchs und wohlbeleibt (Mensch)'; **n'imilikään: n'imilikään buol** 'seine Zunge hueten (im Zaum halten, zuegeln)'; **simnä: xaraxta simnä** 'die Augen schliessend (etw. tun, blind handeln)' usw.

Out of obsolete words, archaic and historical words are contained in the dictionary and are notified by the sign "veralt" – "obsolete" in the Dictionary. E. g. **ilbihir** 'vom Geist des Kaempfers und Blutvergiessens besessen sein; **iccaan** 'nach dem Glauben der Jakuten: ein Mensch, der das von gewoehnlichen Menschen nicht fassbare Unerklaerliche, Geheimnisvolle versteht, er kennt; **sax** 'Feuer (aus einem Stein) schlagen usw.; и фольклорные единицы с пометой 'folk.', например: **sirgä tüspüt säräbiäya** (folk.) 'Schicksal (n)'; **kätit suolun kähima** (folk.) 'jdm. (blind) ergeben sein'.

Though the problem of differentiation of polysemy and homonymy has not been solved in linguistics, the polysemy and homonymy differentiation in Sakha words is made consistently and meticulously. A word in Sakha has its own semantic structure (simple words have the monosemantic structure, compound words have the polysemantic structure, including polysemy and homonymy) irrespective of the number of the equivalents by which the whole volume of its meaning can be translated into Modern German.

E.g. **araar-** 1. von etw. loshacken, losketten, etw. aus etw. befreien // etw. von etw. abteilen, abtrennen 2. trennen 3. jdn./etw. von jdn./etw. gesondert halten // jdn. von jdm. trennen 4. scheiden (Eheleute), loesen (Ehe) // sich von jdm. scheiden lassen 5. unterschiedlich behandeln (meistens in negativer Form)

il – 1. nehmen, ergreifen 2. einkaufen (z.B. fuer den taeglichen Bedarf) 3. jdn. in etw. aufnehmen; jdn. einstellen, jdn. in Dienst nehmen 4. etw. in Besitz nehmen, etw. in seinen Besitz bringen, erobern 5. ernten (Getreide, Kartoffeln usw.) 6. finden, erhalten (Anerkennung, Rang, Titel) 7. die Erlaubnis zu etw. erhalten 8. eine schriftliche oder muendliche Bestaetigung erhalten 9. einen Befehl, Hinweis erhalten 10. jdn. voll und ganz beanspruchen (Aufgabe, Arbeit), viel Zeit beanspruchen 11. sich verschlimmern (Krankheit) 12. etw. verderben, beschaedigen (Frost, Regen, Hochwasser usw.) 13. umfassen (mit Blick, Auge) 14. etw. begehen, feiern.

as I. 1. Speise (f), Nahrung (f) 2. Frucht (f) 3. (uebertr.) Nutzen (n), Vorteil (m)

as II. Haar (n)

as- III 1. s. ariy (1) 2. ein Geheimnis verraten 3. den Grundstein zu etw. legen, den Anstoss zu etw. geben 4. entdecken, Unbekanntes finden

as- IV. 1. Stoss geben, stossen; von etw. fort-, zur Seite, nach hinten, weiter bewegen (stossend), beiseite schieben 2. jdm. etw. in etw. stechen // etw. in etw. hineinrammen, hineinstecken 3. (umg.) jdn./etw. in eine Liste aufnehmen (auf eine Liste setzen) 4. sticken 5. stechen (Schmerzen verursachen)

is I. 1. Bauch (m), Wanst (m) 2. Eingeweide, Gedaerme des Viehs (meistens zum Essen) 3. Innere (n), Innenteil von etw. 4. Fassungsvermoegen von etw. (in der Passivform) 5. Kehlseite (f), linke Seite (bei Stoff), Innenseite von etw.

is- II. 1. gehen, sich bewegen 2. sich naehern 3. anbrechen, heraufziehen (Wetter, Jahreszeit)

is- III. 1. trinken 2. auf-, einsaugen (Fluessigkeit)

is- IV. (an)schwellen.

The aim of a bilingual dictionary is to find equivalents for the units of the translated language, not their explanation or description. For certain reasons, this aim cannot be achieved, so this Dictionary is translating and explanatory. The following example illustrates the Dictionary entries. E.g. **kurbuulaa** 'etw. kreuz und quer mit einem langen, duennen Gegenstand schlagen, peitschen (mit einer Peitsche, Knute usw.)'; **külgün bulkuyuom** 'mit Feuer und Schwert ausrotten, wegwischen vom Antlitz der Erde'.

Any dictionary is inseparable from various sorts of notations, out of which the Dictionary employs the following stylistic notations that are given in an abbreviated form in brackets: (geh.) 'gehoben', (umg.) 'umgangssprachlich', (va.) 'veraltet', (fig.) 'figurativ', (folk.) 'folkloristisch', (lm.) 'lautmalerisch', (poet.) 'poetisch' usw.

The four major principles of selection of the main or head word are known in the modern world practice of lexicography and phraseology.

In “Brief Explanatory Dictionary of Yakut” the priority is given to the syntactic and semantic rather than consecutive and frequency principles. The syntactic principle implies the hierarchy of the parts of speech : the noun, verb, adjective, adverb, etc. – i.e. in case of the presence of the noun it is selected as head word, if the noun is absent, but there is the verb, the verb is selected as head word, etc. The semantic principle implies the priority of the most semantically relevant word in a set phrase. The consecutive principle of word selection presupposes that the first word in a set phrase is the head word of the entry. But this principle is not indisputable, the first word of the set phrase can be either highly frequent or semantically not dominant. The principle of word frequency defines that the set phrase is placed under the least frequent word. Hypothetically, this principle implies that the least frequent is the word, the more probability is that the user does not know it and so he will search for it in this dictionary.

The shortcoming of this principle is that the user often does not know which of the components of the set phrase is more frequent and which is less frequent.

By its volume, the dictionary is considered to be brief. Classification of dictionaries into brief (up to 8000 words), medium-size (from 8000 up to 21000 words), and big dictionaries is not very accurate, but this is the reality which is justified.

The dictionary entry is broken down into the following major parts: the lemma, the zone of grammar information, and the reference zone.

The lemma as the word and word combination makes the unit of the dictionary entry and is provided with translation in a bilingual dictionary. The lemma is printed in a heavy type in the dictionary. The entry contains the lemma with all its inclusive information, i.e. all the translated equivalents, valency, variability, idioms, contextual examples, grammar and other additional information. The entry irrespective of its volume makes a passage.

The grammar notations in the Sakha Dictionary are divided into simple and complex ones. The simple grammar characteristics refer the words to definite classes, i.e. they show that the words belong in the certain part of speech: “sub.” – the noun, “adj”- adjective, “adv” –adverb, etc. The complex grammar characteristics refer the word to a definite subclass and thus refer to a definite class which this subclass belong in. E.g., the signs defining the gender of the noun : (f) – the noun of the feminine gender, (m)- the noun of the masculine gender, (n) – the noun of the neutral gender.

The dictionary also employs two subclasses of grammar characteristics:

1. Complete characteristics, presenting the whole word paradigm. Naturally, such grammar characteristics are possible only in one case, if the paradigm is not large.

2. Partial characteristics, informing the user only of the part of the paradigm, which is enough to define the whole paradigm. This subclass of grammar characteristics is likely to be the most widely spread in word definition in the dictionary.

In the dictionary, the word is classified only in compliance with its semantic structure, irrespective of the number of equivalent of the word in the translating language of the dictionary.

Straight light and straight semi-heavy types and light italics are used in the Brief Dictionary.

The following notations are employed in the dictionary:

Arabic numbers with points (1. 2.) separate meanings of polysemantic words, Roman numbers with points (I. II. III) separate homonyms, a rhomb (♦) in a semi-heavy type defines phraseological units from the basic word, round brackets (...) are used in additional explanations of the word or expression sense, two inclined lines // separate connotations of the word meaning.

The common transcription adopted in the international Turkic studies is used in the Brief Dictionary. Since 1939, the Yakut use the Cyrillic alphabet with specific characters for Yakut.

The special vocabulary contained in the Brief Dictionary is determined by its equivalents in the translating language and is notified as the following: (anat.) - anatomisch, (astr.) - astronomisch, (berg.) - Bergbau, (biol.) - biologisch, (bot.) - botanisch, (geol.) - geologisch, (med.) - medizinisch, (mil.) - militaerisch, (mus.) - musikalisch, (poet.) - poetisch, (sport.) - sportlich, (techn.) - technisch, (zool.) - zoologisch; and by Latin names given in round brackets. E.g., aḡaahi rayaya (bot.) Engelwurz (f) (Angelica L.).

The dictionary has registered the words with limited or single valency. E.g.: **saallar** (nur in Verbindungen: **saallar ätiḡ**, **saallar čayilyan**) mit Donner und Blitz; **saamal** (nur in Verbindung: **saamal kīmīs**) schon fertig (Kymys, der aber noch aus einem Gefaess in ein anderes gegossen wird, damit er sich gleichmaessiger mischt).

The dictionary contains a few proper names, widely known literary, folklore and mythological names and notions: **iäy iäxsit** (va.) 'Sammelname fuer Goettinnen, die Menschen, Pferde, Rinder und Hunde beschuetzen'; **olüü baliga** 'Fisch des Todes (ein Fisch der Unterwelt im Heldenepos "Oloncho")'; **moyol uraha** 'grosse Jurte aus Birkenrinde vom 15-18 m Hoehe und etwa 20 m Durchmesser'; **ämägät** (va.) 1. Seele eines bekannten verstorbenen Schamanen, die einen jungen Schamanen beschuetzt 2.

herzfoermige Kupferbrustscheibe des Schamanen (Hauptzeichen des Schamanen) 3. aus Holz oder Birkenrinde gefertigtes Bild eines boesen Geistes 4. (uebertr.) Gegenstand der Vergoetterung; **aryahittan tähiinnäax** (folk.) Epitheton mit der Bedeutung 'er hat die Unterstuetzung der Goetter'.

The dictionary also has fixed borrowing from Russian into Yakut : **laayır** 1. Zeltlager (n) // Ferienlager (n) 2. Gefangenenlager (n) 3. ein Lager der politischen Kraefte; **matııp** (mus.) 'Melodie (f), Weise (f)'; **saaristıba** 1. Zarenreich (n), Kaiserreich (n), Staat eines Zaren // (umg.) jds. Territorium, jds. Bereich 2. Staat (m). 3. Regierung eines Zaren, Regierungszeit (f) 4. (uebertr.) bestimmte Gesellschaft mit eigenen Gesetzen und Regeln 5. (uebertr.) Reich (n), Sphaere (f) (z.B. Pflanzenreich).

The necessity of inclusion of set phrases into the Brief Dictionary is obvious and does not require any arguments. The phraseological meaning in general makes a heterogeneous semantic language category, more complex and abstract than the lexical meaning. Phraseological units can notify not only separate elements of the reality (subjects, processes, quality, etc) or classes, alongside with lexical units, as well as element complexes (reality fragments) and extra linguistic situations and events which are characteristic of the phraseological units with the sentence structure. The relevant features of phraseological units are reinterpretation of its constituents sense, a separate form, semantic, structural and usage stability, All the types of phraseological units except modal expressions are presented in this dictionary according to the structural and semantic classification by professor I.I. Chernysheva [3]:

1. Phraseological units. Formation of the general meaning on the basis of semantic reinterpretation of all its constituents is the common feature of the phraseological unit. The central layer of phraseology is presented by idioms. E.g. **kumaxtan ötüü xatar** 'leeres Stroh dreschen'; **kulgaayar kuba saaxtaabit** 'taub sein'; **kulun ataya kiirbit** 'die zweite Jugend ist angebrochen (ueber den Andrang neuer Kraefte in hoeherem Alter)'.

The syntactic structure of these phraseological units may be presented by several types, the most common of them being the word combination. The two types of phraseological units – coupled word collocations and comparative phraseological units - have strictly fixed structural features.

We find doubled combinations of the following type in the dictionary: **külä- külä külün bulkuy** (folk.) 'ueber den Feind triumphieren'; **bariäx-kaliäx sirgin buluma** 'in Verwirrung geraten, verbluefft (verdutzt) werden'; **itiigä-buhuuga kiir** (umg.) 'in eine schwierige Lage geraten'.

Set phrases and reproducible word combinations whose specific phraseological feature is based on the traditional comparison. E.g.: **mankı**

(**kuyuur**) **mahin kurduk küöräs gin** ‘wie aus der Erde gewachsen’; **xaannaax it (it tiriitin) kurduk kör** (umg.) ‘jdn. hassen, auf den Tod hassen (wortl.: sehen wie ein Hund mit den blutigen Augen)’; **itiska uurbut kurduk** ‘sehr klar, deutlich (etw. sehen) (wortl.: es ist klar wie auf der Handflaeche)’.

2. The units that are predicative word combinations and sentences by their grammar structure make phraseological expressions. By their communicative significance, the following types of phraseological expressions can be identified:

1) Widely used proverbs

E.g.: **äriän it älägär, küört it küüütügär bar** ‘als Zielscheibe des Spottes dienen’; **kihigiibin diän kirsin bistaaray** (umg.) ‘Vorsicht! du kannst dich ueberheben (sagt man gewoehnlich vom Prahler)’; **oxtooxton oxtuma, saalaaxtan samniä** ‘Segenswunsch fuer eine wohlbehaltene und siegreiche Rueckkehr (z.B. aus dem Krieg; kommt haeufig im Oloncho-Epos vor)’.

2) Sayings

E.g.: **barar sirä bayana üütä, kälär sirä kälü üütä buolla** ‘in eine ausweglose (hoffnungslose) Lage geraten (kommen)’; **it ürbät, inax mayiraabat** ‘sein Gesicht verlieren’.

3. Phraseological units resulting from a random connection of semantically modified components are defined as phraseological collocations.

E.g. **xaan östöox** ‘Todfeind (Gegner)’; **xagdan ähä** 2(grau-)brauner Bar, der in waldiger Berggegend lebt’; **uolbat oybon** ‘unversiegbare (unerschöpflicher) Reichtum’

Phraseological units are considered to be the major pool of figurative and expressive means of a language [4].

The author has applied traditional means of phraseological unit presentation commonly employed in bilingual lexicography.

1. Selection of phraseological units in compliance with sense, figurative and stylistic characteristics. **itiiga-buhuuga kiir** (umg.) ‘in eine schwierige Lage geraten’; **uunu omurdubut kurduk** ‘jd. kriegt den Mund nicht auf’;

2. Selection of phraseological units with coinciding sense, stylistic characteristics and grammar form, but with different figurative characteristics in German: **iliitin (itihin) sotunna** ‘er hat alles verloren (eingebuesst, ihm ist nichts geblieben)’; **külükkär imnän** ‘sich im Stillen freuen’; **ihigär bilas (ikki) muostaax kiirbit** ‘er ist wuetend geworden, ist in Wut geraten’;

3. One- word translation: **suola tojmut** ‘verschwinden, weggehen’; **xos moonn’ox** ‘Helfershelfer (m), Kriecher (m)’; **majalaya tuolbat**

(**xammat**) (schimpf.) ‘Vielfrass (m), Fressack (m)’; **tüŋkütäx öttö** ‘Hinterseite, hinterer Teil’;üü

4. Descriptive translation by means of word combinations: **sürax baastaax** (suraya baas buolbut) ‘er hat in seinem Leben grosse Bitterkeit erlebt’; **tüñin salyaa** ‘ein unheilbar erkranktes Haustier toeten, den Gnadenschuss geben’; **bilär küölüm balıga** (woertl.) ‘ein Fisch aus einem mir bekannten See (d.h. ich kenne diesen Menschen, um den es sich handelt, sehr gut)’;

5. Mixed translation of different types by means of

- A word and a word combination: **anaraa doydu** ‘Unterwelt (f), die Welt der bösen Geister’; **tataar tillaax taba äppätin** ‘jdn. segnen, Segnen spenden’;

- A word combination and a word in brackets: **ayayar as kiirbät** ‘jds. Appetit ist schlecht (vor Trauer, Schwermut, Kummer)’;

- A word combination and a phraseological unit: **tihäx suol** ‘letzter Weg (jdn. auf seinen letzten Weg begleiten)’.

Variability of Yakut phraseological unit composition is widely presented in the Brief Dictionary. Variability of set phrases of the phraseological type is an expression of phraseology system, one of the ways of improvement and development of the phraseological content of the language in general [5]. Usual variants of phraseological units are regular phenomena in phraseology of the language.

The compiler of the Brief Dictionary has registered the following usual phraseological unit variants in the translating language:

1. Lexical variants:

1.1. Variants of the verbal component of a phraseological unit.

E.g. **ayıñn’ita töllör (xollor)** ‘Uebelkeit versueren //Abscheu vor etw. haben’; **ayüita taayar (tardar, taariyar)** ‘ein Mensch, der eine Suende begangen hat, der vor der Strafe nicht weglaufen kann’; **iämäx talax kurduk äriysällär (iäxsällär)** ‘sie sind gleich starke Kaempfer (beim Ringen)’.

1.2. Variants of the noun component of a phraseological unit.

E.g. **atayar (suhuoyar) turuor** 1. jdm./etw. auf die Beine helfen, jdn. auf die Beine stellen, erziehen, heranbilden 2. jdn. auf die Beine bringen (durch Anregungsmittel) 3. jdn. auf die Beine bringen (gesundheitlich); **baskin (töböyün) öndöt** ‘beginnen zu handeln, wirken (woertl. den Kopf heben)’; **xaar (saas) battiir** ‘alt werden’.

1.3. Variants of the adjectival component of a phraseological unit.

E.g. **bölönöxxö tot (bösköy)** (umg.) ‘wegen eines uebersaettigten Lebens zu frech, unverschäemt sein werden’; **ir suolun irdää, toŋ (tor) suolun tordoo** (folk.) ‘jdn. verfolgen, jagen’; **üöhää (allaraa, orto) doydu** ‘in der jakutischen Mythologie existieren drei Welten: in der oberen Welt

leben die guten Gottheiten, welche das Schicksal der Menschen vorherbestimmen; in der mittleren Welt leben die Menschen; in der unteren Welt leben die bösen Geister’.

1.4. Variants of the numeral component of a phraseological unit.

E.g.: **bälähigär biäs (ikki) innälääx** ‘sie ist eine Schwätzerin’;
biir (xas da) mutuk ürdük ‘jdm. ueberlegen sein, jdm. haushoch ueberlegen sein, haushoch ueber jdm. emporragen’.

1.5. Variants of the pronoun component of a phraseological unit.

E.g. **bu (iti) d’ühünääx** ‘irgend etw. als klein ansehen (dafuer halten)’.

2. Dialectal variants of phraseological units.

ayaxxın minn’it (лит. - тылгын минньит)

3. Positional variants of phraseological units

bälähä bätälääx (bätälääx bäläs) ‘giftig, beissend, eine giftige Zunge haben’; **čäpčäki ililääx (iliitä čäpčäki)** (umg.) ‘mit leichten Haenden (z.B. Azt)’.

4. Quantitative variants of phraseological units

töböyün (örö) kötöx ‘den Kopf erneuern, frischen Mut fassen’;
(määnä) dallayan olor ‘auf einer Stelle sitzen (die Faehigkeit zu ueberlegen verlierend)’; **buoru (siri-buoru) kimistaa** ‘in eine peinliche Lage geraten’.

It is worthwhile to note here that the Dictionary contains a significant number of equivalents in German, considering that the both languages of the Dictionary belong in different language families - Turkic and Germanic families – this evidences mastering of the translating language by the author.

Minor technical errors do not diminish obvious high value of the first Yakut-German dictionary having contributed into the further scholarly research into modern Yakut. The volume of the dictionary have been predetermined by «The Brief Explanatory Dictionary of Yakut» compiled by P.S. Afanasiev.

The experience of compilation of “Big Academic Bilingual (Yakut-Russian) Explanatory Dictionary) in 15 volumes currently being under work at the Humanities Institute of the Academy of Sciences of Sakha (Yakutia) under the supervision of the compiler of the “Brief explanatory Dictionary of Yakut”) V.D. Monastyrev in German and the results of international lexical and phraseological scholarly research will be taken into consideration in the future.

The dictionary «Jakutisch. Kleines erklärendes Woerterbuch des Jakutischen (Sacha-Deutsch)» compiled by V.D. Monastyrev as the first lexicographical source in research into the Sakha language as translated language and German as translating language will make a great contribution into comparative and historical study of Turkic languages. The

dictionary reflects a large group of words and phraseological units, i.e. the so called folklore vocabulary referring to beliefs, mythology and ethnography of the Yakut which is extremely valuable in research into the Sakha history and language. This dictionary may be of great interest first of all for foreign specialists in Turkic studies engaged in problems of comparative and historic lexicology.

Literature

- Boethlingk O.N. Ueber die Sprache der Jakuten. Einleitung. Jakutische Grammatik. Text und Woerterbuch. Sankt-Petersburg. 1851.
- Afanasiev P.S. Sacha tylyn byhaariilaax kilgas tyld' yta. D'okuuskaj. 1994. – 261 S.
- Chernysheva I.I. Frazeologija sovremennogo nemezkogo jazyka. Moskva. 1970. - 200 P.
- Prokopjeva S.M. Typologische Analyse der Phraseologie des Deutschen und des Jakutischen. Moskva. 2001. - 132 S.
- Prokopjeva S.M. Problema frazeologicheskoy obraznosti v issledovanii universal'no-tipologicheskogo i national'no-spezificheskogo v frazeologicheskoy sisteme jazyka. Moskva. 1995. - 163 P.

AUSTIN'DEN GÜNÜMÜZE 'SÖZEL EDİM' KAVRAMININ EVRİLMESİ

Hatice Çubukçu
Çukurova Üniversitesi

ABSTRACT

Although the Speech Act Theory was built upon the rationale that 'three simultaneous acts' are performed upon the realization of every single utterance, only the **illocutionary act**, has been the focus of attention for researchers since the **illocutionary act**, i.e., 'what the utterance counts as, in a given social context' as a theoretical concept has enabled the analysis of discourse in terms of identifiable functional units and promoted revolutionary changes in the field of linguistics.. However the **illocutionary act** has also been questioned from various perspectives, in relation to its 'adequacy' for analyzing everyday conversation only two of which will be touched upon in this study. Accordingly, the concept of illocutionary act also has undergone considerable changes since the theory was first launched by J. Austin in 1962. This study aims to describe the evolution process of the illocutionary acts over the past years.

Key words: *Speech Act Theory, Interactional Act, Communicative Act, Dynamic Speech act*

1.0 GİRİŞ

Sözün bir 'eylemler dizisi' olduğu görüşünden yola çıkan **Sözeylem Kuramı** (Austin, 1962; Searle,1969), 'anlam'ı biçimin sınırları dışına taşıyarak, söylemin iletişimsel işlevleri yönünden incelenebilmesine olanak sağlamıştır. Günümüzde de, etkileşimsel söylemin çözümlenmesinde önemli bir dayanak oluşturan bu kuram, zaman içerisinde doğal dilin incelenmesine ilişkin yeterliliği yönünden sorgulanmış, kimi kavramlar ve ilkeler yeniden tanımlanmıştır.Bu süreçte, Sözeylem Kuramının temel ögesi konumunda olan '**sözel edim**'(**illocutionary act**) kavramı da, evrilerek zenginleşmiş, bir yandan, geleneksel Sözeylem Kuvramı içindeki terimsel anlamını korurken, öte yandan da özgün anlamının dışına taşmış, 'sözün yerine getirdiği işlev' anlamı taşıyan **sözeylem** anlamına da bürünerek, genel bir 'üst-terim' konumuna geçmiştir.¹ Kısaca, **sözel edim** kavramı 'sözün belli bir bağlam içerisinde ne sayılacağı ya da işlevi' anlamının yanı

¹ Bu çalışmada yer yer her iki terim de dönüşümlü olarak kullanılmaktadır.

sıra genel olarak sözün işlevi anlamına gelen **sözeylem** terimi ile de özdeşleşmiştir.

İnsan iletişimin, 'ne söylendiği' yoluyla değil, bu sözün 'hangi eylemi yerine getirdiği ya da 'ne sayıldığı' üzerinden işlediği (Clark, 1996) düşünüldüğünde "sözeylem" kavramının kapsamlı biçimde araştırılmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada 60'lı yıllardan günümüze dek sözeledim kavramının geçirdiği evrilme süreci incelenirken, bir yandan da bu kavrama metnin bütünselliği içerisinde yaklaşmanın önemi vurgulanmaktadır.

2.0 Sözeylem Kuramı

İngiliz düşünür John Austin, Sözeylem Kuramında, o güne dek sanıldığı gibi, dilin yalnızca betimleme ve bildirme amacıyla kullanılmadığını; *her sözcenin* (araştırmacının vurgusu) söylenmesiyle birlikte andaş üç edimi yerine getirdiğini ileri sürer (1962:99-103). Bu eylemler:

1-Belirlenebilir anlamı ve göndermeleri içeren tümceyi söyleme edimi: **Sözsöyleme edimi** (locutionary act),

2- Bir sözcenin, sorma, buyurma, uyarma...gibi, ne amaçla kullanıldığı ya da "ne sayıldığı": **sözel edim** (Illocutionary act),

3- Bu sözün söylenmesi sonucunda dinleyen üzerinde yarattığı etkiye ilişkin; **etkisel edim**'dir.

Sözeylemlerin, kullanıldıkları ortam içerisinde incelenmeleri gerektiğini belirten Austin'e göre (s.100), "sözceler bir ölçüde, bağlamları yoluyla açıklanabilirler". Austin, 5 kümede topladığı sözeylemlerin, tam ve kusursuz olarak yerine getirilebilmeleri için gereken koşulları belirlemeye çalışır. Ne var ki, bu görüşleri geliştirerek "**Sözeylem kuramı**" çerçevesinde dilbilimsel temellere oturtan John Searle'dir(1969). Searle **sözeledimleri** iletişimin temel birimi sayar.

Dil yoluyla yerine getirilen eylemlerin (işlevlerin) çok kısıtlı sayıda olduğunu belirten Searle, insanların dili beş temel işlevle kullandığını ileri sürer. Searle'in (1979:23) yalın anlatımıyla; insanlar ,

1.**Yerineller** (representatives) yoluyla, başkalarına; neyin nasıl olduğunu söylerler (örn. durum bildirme, yakınma)

2- **Yönelticiler** (directives) onlara birşeyler yaptırmaya çalışırlar. (Örneğin; emretme, rica etme, önerme.. vb.)

3.**Bağlayıcılar** (commissives) başkaları için birşeyler yapmayı üstlenirler. Örneğin: söz verme, yemin etme vb

4.**Duygu belirticiler** (expressives): duygu ve tutumlarını anlatırlar. (Örn. kutlama, başsağlığı dileme, vb).

5.Duyurucular (declaratives) Söylendiklerinde, kendilerinin ya da başkalarının durumunu değiştirirler. (Örneğin:istifa etme, affetme, ad verme vb.)

Bir söylemin edimsel gücünün olabilmesi, belli metinsel ve bağlamsal koşulların oluşmasına bağlıdır. Searle (1969) bu koşulları **oluşum koşulları / kuralları** (constitutive conditions / rules) olarak adlandırıyor. Bu koşullar, istekte bulunma edimi örneğine göre şöyle sıralanabilir (Shiffrin, 1994:71-2):.

1- Önermesel içeriğe ilişkin koşullar: edimin metinsel yanına yönelik olan bu koşullar, uygun göndermesel ve eylemsel öğelerin bulunmasını içeriyor.

2-Hazırlayıcı koşullar: Edimin yerine getirilmesinden önce var olan ve edimin oluşmasıyla değişen ortamsal koşullardır. Bu koşul aynı zamanda konuşan (K) ve dinleyenle (D) ilgili bilgileri de kapsamaktadır. Örneğin D'nin sözkonusu eylemi yapabilir olması; K'nın, D'nin bu eylemi yapabilir olduğuna inanması ..

3. İçtenlik koşulu: K'nın niyeti, inanç, isteklilik düzeyi gibi ruhsal nitelikli koşullardır. Örneğin istekte bulunmak için; K, D'nin o eylemi (E) yapmasını istiyor olmalıdır.

4. İlke koşulu: Bir söylemin 'ne sayılacağını' belirleyen en önemli koşuldur. Örneğin, istekte bulunma K'nın D'ye bir eylemi yaptırmaya kalkışmasıdır. Searle'e göre (1969:38), bir dili konuşmak, söylemleri belli bir oluşum kuralları dizgesine göre yerine getirmektir. Bu kuralları bilmek ise, konuşmacının dilsel edincinin bir parçası sayılır. Bu kurallar-bilgisinin yanı sıra, anlam (işlev), söylenen tümce ya da öteki dilsel öğelerin anlamı, konuşucunun niyeti, kişilerin belli durumlarda nasıl davranılacağına ilişkin bilgisi'nin etkileşimleri sonucunda oluşur. Searle (1969) ayrıca, bir sözün aynı anda birden çok işlev yerine getirebileceğini belirterek, **çokişlevlilik**; ve bir söylem yoluyla başka bir söylemin yerine getirilmesi durumu olan **dolaylı söylem** kavramlarını ortaya atmıştır. **Tek biçim ==> çok işlev , tek işlev==> çok biçim** olarak özetleyebileceğimiz bu çoğul **içerik-biçim** ilişkisinin söylem çözümlemesi çalışmalarına önemli zenginlik kattığı söylenebilir.

3.0 Söylem kavramının sorgulanması ve iki temel sorun

Söylem kavramı bir yandan dilbilimcilerce (Örn. Labov ve Fanshel, 1977; Labov, 1980; Edmondson, 1981; Von Rees, 1993 vb.) sözcelerın tikel işlevlerinin ve birbirleriyle olan ilişkilerinin betimlenmesinde yararlı bir araç olarak nitelendirilirken, kimilerince de (Örn. Scheglof, 1972; Levinson 1983; Leech, 1989) günlük iletişimin çözümlenmesine ilişkin yeterliliği yönünden sorgulanmıştır. Bu çalışmanın

amacı doğrultusunda, sözel edim kavramının da evrilmesine yol açan başlıca iki eleştiriye değinilecektir:

1.Sözeylem kuramına yönelik eleştirilerin belki de en önemli bölümü; konuşucunun niyeti, içtenliği gibi gözlemlenemeyen süreçlerin, bir sözcenin işlevinin ne sayılacağı konusundaki belirleyici rolüne dönüktür. Dinleyen konumundaki katılımcının sözeylemin yorumlanmasındaki rolünün ise göz ardı edildiği ileri sürülür; kısaca, sözel edimler, konuşucu -odaklı kavramlar olarak nitelendirilirler.

2. İkinci grup eleştiriler ise, tümce düzeyinde tanımlanmış olan sözel edimlerin sonsuz seçenekler içeren ve devingen bir süreç olan günlük iletişimi açıklamakta yetersiz kalacakları düşüncesine dayanmaktadır.

4.0 Sözeylem kavramının evrilmesi

4.1 Konuşan odaklı sözel edimden dinleyen odaklı sözel edime doğru

Aslında Austin(1962:12 “bir sözeylemin yerine getirilebilmesi için, onun dinleyen tarafından tanınmış olması gerekir” sözleriyle, sözeylemin gerçekleşme sürecinde dinleyenin rolünü göz ardı etmediği göstermektedir; ne var ki, aynı görüşün oluşturuıcı koşullar içerisinde yer almamış olması,sözel edim kavramının kuramsal olarak konuşan odaklı sayılmasına neden olmaktadır (Örn.bkz., Levinson, 1979 ; Shegloff, 1983).

Bu sorundan yola çıkarak sözeylem kavramının evrilmesi yönünde önemli katkılar yapan Bach ve Harnish (1979) sözeylemleri yeniden tanımlarken² dinleyenin rolünü öne çıkararak, ‘tanıyıcılar’ (acknowledgements) başlığı altında yeni bir ulam oluşturmıştır. Ayrıca, söz yoluyla gerçekleşmeleri zorunlu olmayan, ‘düşlemek’, ‘sınıflandırmak’, ‘belirlemek’ gibi kimi edimler “bilişsel edimler” olarak öteki edimlerden ayırdedilmiştir.

Leech (1983:38) de, aynı soruna dönük olarak, özellikle de, ‘Dolaylı’ ya da ‘Çok işlevli’ gibi daha karmaşık sözel edilerin yorumlanmasında, konuşucunun niyetine dönük varsayımların sınıandığı bir çözümleme modeli önermiştir. “Araç-Amaç Çözümlemesi” olarak anılan bir yöntemle bir sözcenin olası edim değerleri dizgesel olarak sınıanmaktadır.

Dinleyicinin sözeylemin yerine getirilmesindeki rolü Willis (1992:121) tarafından da ayrıntılı olarak irdelenmekte. Willis, "dinleyici, konuşanın sözcesinin hangi sözeledimi yerine getireceğini nasıl anlar?" sorusunu yanıtlarken, dinleyicinin bunun ne olduğunu kesin olarak bilemeyeceğini, yalnızca olası sözeledimlerden birini seçerek bu doğrultuda iletiler göndereceğini belirtir. O nedenle Willis sözeledim yerine 'olası sözel edim' terimini yeğliyor. Buna göre, bir sözcenin ‘ne sayılacağının’ belirleyicisi

² Betimleyiciler (constatives), Yöneltiler (directives), Bağlayıcılar(commisives), Tanıyıcılar (acknowledgements)

konuşmacıdan daha çok dinleyen oluyor. Willis ayrıca, kimi zaman dinleyen durumundaki katılımcının kendisine yöneltilen sözeledimi kendi seçimi doğrultusunda tanımlayabileceğini belirtmektedir.

Örnek³

Anne: Sence odan fazla dağınık görünmüyor mu?

Çocuk: Görünüyor annecim...(dışarı çıkar)

Bu örnekte çocuk, annesinin odanın toplanması yönündeki uyarını göz ardı ederek; onun yerine öteki olası anlamlardan birisini yeğlemekte ve , aynı sözcenin onay isteme işlevine dönük olarak yanıt vermektedir.

4.2 Tümce düzeyinden metne doğru

Sözeylem kavramının ‘tümce’ düzeyinde tanımlanmasını eleştiren, Sheggloff (1979), Levinson (1983), Sacks (1985) vb. gibi araştırmacılar bir sözcenin edim değerinin, onu çevreleyen sözceler bütünü içerisinde belirlenmesi gerektiğini savunurlar. Sözelimi, Levinson (1983: 346) yöneltici sözeylemler üzerine yaptığı çalışmada; yöneltici edimin çoğu zaman onu önceleyen sözcelerle birlikte gerçekleştiğini göstermiştir.

Levinson bir yöneltici sözel edimi (örneğin ‘rica etmek’) yerine getiren olası yapılanmanın aşağıdaki biçimde olduğunu ileri sürer:

K₁: Amaçlanan sözel edimin yerine getirilebilmesi için önkoşulun bulunup bulunmadığının sorulması.

K₂: Önkoşulun bulunup/ bulunmadığının bildirilmesi.

K₁: Önkoşulun var olması durumunda eylemin sunulması.

K₂: Eyleme verilen yanıt.

Levinson’un bu çalışmasının, hem dinleyicinin bir sözel ediminin üretim süreci üzerindeki etkisini göstermesi, hem debu kavramın yorumlanmasında tümce odaklı yaklaşımdan, metin odaklı bir yaklaşıma doğru yönelmesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Levinson’un yaklaşımını irdeleyen Bax (1986), bir sözeylemin yerine getirilmesi sürecinde yer alan öncül sözcelerin önemini “istek/rica” sözeylemleri üzerinde yaptığı çalışmayla desteklemiştir.

Örnek (s.679).

K₁: *İngid, biraz zamanın var mı?*

K₂: *hı, hı sorun nedir?*

K₁: ***şu yazıyı bir gözden geçirebilir misin?***

K₂: *tabi ki (alır)*

Sözeledimlerin metnin bütünü içerisinde tanımlanmaları gerektiğini savunan etkileşimsel yaklaşımın birçok farklı söylem yaklaşımları içerisinde

³ Araştırmacının kayıtlarından

geliştiği ya da desteklendiği söylenebilir. Örneğin, Dijk (1997: 167) söylemi yerine getiren zihinsel süreçlerin, bu eylemin sonuçlarına ilişkin amaçlardan bağımsız olamayacağını ileri sürer (Bilişsel Yaklaşımlar). Kültür odaklı bir yaklaşım olan İletişimin Etnografisi çerçevesinde sözcenin edim değeri, içerisinde yer aldığı dil olayının amacı doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır (bkz. Hymes, 1979). Toplumsal odaklı bir söylem yaklaşımı olan Konuşma Çözümlemesi içerisinde bir sözcenin işlevi, öteki sözcelerin birbirlerine göre dizilişleri içerisinde belirlenir (Bkz. Sacks, Sheggloff ve Jefferson, 1972; Sinclair 1975; Sacks, 1995).

Örnek⁴

K₁: Okuldan burs kazandım biliyor musun!

K₂: Sen! Hadi canım...

K₁: Gerçekten! Az önce evi aradılar.

K₂: Aa. Süper!

Yukarıdaki örnekte, birinci konuşmacının 'bilgilendirme' erekli sözel edimi, K₂ tarafından 'şaka' olarak algılanmakta; ardından, konuşmanın bütünü içerisinde bu sözcenin edim değeri (bilgilendirme) üzerine uzlaşıya varılmaktadır.

Sacks(1995), bu tür çözümlemelerin, söylemin değerlendirilmesinde, araştırmacının öznel yorumunu en aza indirerek, konuşanların tümceye yükledikleri işlevi betimlemeye olanak sağladığını belirtmektedir (ayrıca bkz; Sinclair, 1992, Auer, 2000; Wei, 2005).

Etkileşimsel yaklaşımlar çerçevesinde sözel edimlerin metnin bütünselliği içerisinde tanımlanması, bu kavramın kapsamına ilişkin yeni bakış açılarının doğmasına neden olmuştur; örneğin Shiffin, (1994) bir öykünün bütününe tek bir söylem yerine getirebileceğini belirtirken, bir edimin birden çok sözcenin etkileşimi sonucunda yerine getirildiğini savunan Geis (1995:248), 'Devingen Sözeylem' terimini kullanır. Geis, aynı zamanda Searl'in İlke Koşulu yerine, '**Etkileşimin' görünen Amacı**' ilkesi'ni koyarken, Hazırlayıcı Koşullar'ı; **Yerine Getirme Koşulları** ile değiştiriyor. Böylelikle, konuşucunun niyetinin bilinmesi yerine, o edimin gerçekleşebilmesi için gerekli olan, örneğin, zamanın, araç-gereçleri, yeri vb. gibi öğelerin uygunluğu konusunda karşılıklı uzlaşım bulunmasını gözetmektedir. Kısaca, bu yaklaşımın, geleneksel söylem kuramı içerisinde göz ardı edilen, ve bu nedenle eleştirilen (bu çalışmada belirtilen) iki temel sorunun çözümüne katkıda bulunduğu söylenebilir.

Günümüzde, sözel edim terimi yerine 'etkileşimsel edim' (Örn. Edmondson, 1981;) ya da 'iletişimsel eylem' (Hymes, 1982;Clark, 1996) gibi terimlerin kullanılması bir yandan bu terimin kavram düzeyinde

⁴ Araştırmacının kayıtlarından

zenginleştğini gösterirken, bir yandan da çokanlamlılık, kimi zaman da anlam karmaşası getirebilmektedir. Örneğin; Clark'ın (1996) **'iletişimsel eylem'**i 'eylem merdiveni' adını verdiği 5 aşamalı bir örgü içerisinde konuşmacılarca işdeş olarak yerine getirilen kapsamlı bir eylemler dizisini içermektedir. Buna karşın, Edmondson; 'iletişimsel eylem'i iki tür edimden oluşan, karma bir eylem olarak tanımlıyor: Bu tanıma göre, birinci edim, konuşmacıların sözcelerinin (örn. bir 'uyarı', 'övgü' vb.) içeriksel değeri ya da sözeledim(illocutionary act), ikincisi ise, konuşma sırasında bir iletinin sunulması, kabul edilmesi ya da geri çevrilmesi gibi, içerikten bağımsız toplumsal bir etkileşim ögesi olarak **etkileşimsel eylem** değeridir.⁵ **Etkileşimsel eylem** terimin, aynı zamanda Konuşma Çözümlemesi alanında, konu açmak, söz kesmek, geri bildirimde bulunmak gibi konuşmanın yönetilmesiyle ilgili olan eylemler için kullanıldığını da belirtelim (bkz. Stubbs,1983). 2000 li yıllara gelindiğinde ise, sözel edim kavramının metnin bütününden, metinlerarası bağlamda yüklendiği anlamların araştırılmasına doğru bir yönelim oluşmuştur (örn. Yovel, 2005), ki sözel edimin metinlerarası bağlamdaki bu öyküsünün ayrı bir yazıda başlı başına ele alınması gerekiyor.

5.0 SONUÇ

Kısaca, 'sözeylem' kavramı ile özdeşleşerek, bir üstterim durumuna gelmiş olansözel edim kavramı Austin'den günümüze dek önemli ölçüde evrilmiştir. Geleneksel Sözeylem Kuramında sunulduğu biçimiyle 'konuşan' odaklı ve 'tümce/sözce düzeyindeki yorumlamalarla sınırlı' olması nedeniyle eleştirilen, sözeylem kavramının bu biçimiyle, sözcelerin edim değerine metnin bütünlüğü ve iletişimin amacını çerçevesinde yaklaşan çözümlemelerin yapılabilmesini de olanaklı kıldığı söylenebilir.

Ne var ki, Schiffin'in de belirttiği gibi, sözcenin anlamının "doğru" olarak ne olduğunu belirleyen hiçbir yöntem yoktur (1994:88), ve 90'lı yıllarda sözce düzeyinden metin düzeyine çıkan sözel edim kavramı da, 2000 li yıllarda metinlerarası düzlemde insan iletişimin devingen doğasının gereksinimleri doğrultusunda evrilmeyi sürdürecektir .

Kaynakça

- Austin, J.: (1962), **How to do Things With Words**, Oxford, Oxford University Press.
- Bach, Kent ve Harnish, Robert M.: (1979), **Linguistic Communication and Speech Acts**, Cambridge, Mass., The MIT Press.

⁵ Bir dans ya da box maçında sözsüz olarak yerine getirilen etkileşime benzer biçimde

- Bax, Ingrid, P.: (1986), "How to Assign Work in an Office. A Comparison of Spoken and Written Directives in American English", **Journal of Pragmatics**, 10, 1986, 673-692.
- Clark, Herbert, H.: (1996), **Using Language**, Cambridge, Cambridge University Press.
- Coulthard, M.: (1992), **Advances in Spoken Discourse**, London, Routledge Publishers.
- Coulthard, M., ve Brazil, D.: (1981), "Exchange Structure", **Studies in Discourse Analysis**.
- Dijk, Teun, A., Van: (1997), **Discourse as Social Interaction**, London, Sage Publications.
- Geis, L. Michael: (1995), **Speech Acts and Conversational Interaction**, , NY of Melbourne, Cambridge University Press.
- Labov, W.: (1972), **Sociolinguistic Patterns**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Labov, W. ve Fanshel, D.: (1977), **Therapeutic Discourse**, New York, Academic Press.
- Leech, G.(1983), **Principles of Politeness**, London, Longman.
- Levinson, S.C.: (1983), **Pragmatics**, Cambridge, Cambridge University Press
- Sacks, H.(1972), "On the Analysability of Stories by Children", **Directions in Sociolinguistics**, Haz.J.J. Gumperz and D. Hymes, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1972, s.329-345.
- Schiffrin, Deborah: (1994), **Approaches to Discourse**, Cambridge (USA), Blackwell Publishers.
- Searle, J.: (1969), **Speech Acts**, Cambridge, Cambridge University Press
- Sinclair, J. ve Coulthard, R., M.: (1975), **Towards an Analysis of Discourse**, London, Oxford University Press.
- Willis, Jane: (1987), "Inner and Outer Spoken Discourse in The Language
- Yovel, J (2005) "Relational Formalism, Speech Act Theory and the Construction of Negotiable Instruments" (March 30, 2005). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=681174> or DOI: 10.2139/ssrn.681174

INFORMATION FOR CONTRIBUTORS

Papers should treat directly or indirectly the Turkish language. Papers covering any Turkish linguistics field are accepted.

Reviews of other published linguistic works are also greatly accepted.

All works should be submitted by e-mail to <jtl@tdae.org>.

Please send **two DOC** and **two PDF** files (with your name and anonymous). Send your details on a separate DOC file (*name, affiliation, e-mail address...*).

After the submission, you should get a confirmation e-mail from us. If not in reasonable time, firstly check your spam folder, then write us again.

There are no length limits for papers, but we prefer papers between 20-50 pages long.

Every paper will be sent to two reviewers, who are from the same or similar area of interest.

Official languages for papers are **English** and **Turkish**. For other languages, please contact us.

Papers should be sent in this form:

Paper:	A4
Left margin:	4.5 cm
Right margin:	4.5 cm
Top margin:	5.4 cm
Bottom margin:	5.4 cm
Font:	Times New Roman, 11 pts
Title:	CAPITAL , bold
Name:	CAPITAL, normal
Affiliation:	<i>Sentence case</i> , italic
Abstract:	Normal, 9 pts, margins +1 cm left&right
Keywords:	<i>lower case</i> , italic, 11 pts
Body:	Normal
Footnotes:	Normal, 9 pts
References:	Name, <i>Title</i> , Publisher...

SUBSCRIPTION NOTICES

Single issue is **25 EUR** or 35 USD (600 MKD within Macedonia). One year subscription (2 issues) is **40 EUR** or 56 USD (1000 MKD within Macedonia). Regular P&P is included. For other shipping forms, please contact us.

All subscription payments should be made **in advance** to:

Institut za istrazivanje na turski jazik (or: IITJ)

Bank account: 0270100235908

Iban: MK07300701002359007

S.W.I.F.T.: KOBSMK2X

Bank: Komercijalna banka AD Skopje

Remarks: Subscription to "Journal of Turkish Linguistics"

After the payment, please send an e-mail to <jtl@tdae.org> with your mailing details:

Name (or institution)	_____
Address	_____
Tel:	_____ Fax: _____
E-mail(s):	_____
Contact person (for institutions only):	_____

We do not prefer checks, but they are also acceptable (if sent in EUR or USD).

If you prefer regular mail, please send the form given above (or the same details written on a separate page) and payment to:

Institute for Research of Turkish Language

P.O.Box 264

1000 Skopje

Macedonia

We'll confirm your payments by e-mail.

If you have any further questions, please do not hesitate to contact us at <jtl@tdae.org>.

ADDRESS CHANGES

Please make your address changes as soon as possible by e-mail at <jtl@tdae.org>. Deadlines for address changes are:

15 August (*for September issue*)

15 February (*for March issue*)

LIBRARY RECOMMENDATIONS

If you would like to recommend this journal to your library, the details are:

Name:	Journal of Turkish Linguistics
ISSN:	1857-5714
Address:	P.O.Box 264, 1000 Skopje, Macedonia
Contact:	jtl@tdae.org, contact@tdae.org